

STUDIER & DEBATT

Ett nytt

EUROPA

Janerik Gidlund
Sverker Sörlin

SNS
FÖRLAG

Ett nytt
EUROPA

Identitet och suveränitet
i den europeiska integrationen

Jan Erik Gidlund
Sverker Sörlin

SNS Förlag
Box 5629
114 86 Stockholm
Telefon 08-23 25 20

Ett nytt Europa
Janerik Gidlund och Sverker Sörlin
1:a upplagan
1:a tryckningen

© 1991 Författarna och SNS Förlag
Omslag: Nyebølle Grafisk Form AB
Omslagsbild: Alberto Savinio, "Objet dans la forêt", 1927/1928
Galleria della Scudo, Verona
Sättning: Melanders Fotosätteri
Tryck: Kristianstads Boktryckeri AB, Kristianstad 1991

ISBN 91-7150-405-2

Innehåll

Prolog 5

Mellan mångfald och enhet:
modernitet och identitet i Europa 9
av *Sverker Sörlin*

Nationalstaten och
den europeiska integrationen 65
av *Janerik Gidlund*

Prolog

Tid är avstånd mellan händelser. Många upplever samtiden som händelserik – en snabbare puls – en nästan förlamande produktion av nyheter på många av tillvarons områden. Kanske började tjugohundratalet någonstans kring 1989 i Europa. Än en gång ser ett sekelskifte ut att bli inkörsporten till en ny epok.

Denna bok har tillkommit mitt i virveln av händelser. Medan vi skrivit har efterkrigstiden tagit slut och det sovjetiska imperiet börjat rämna. I Europa tar en ny enhet form. Snabbheten och de plötsliga vindkantringarna i skeendet gör det skrivna ömtåligt, men knappast mindre angeläget.

Vad i förändringen är tillfälligt och vad går på djupet? Boken är ett försök att besvara den frågan. Dess första studie (av Sverker Sörlin) skildrar den europeiska identiteten, som formats under mer än två tusen år av växlingsrik historia. Den andra studien (av Janerik Gidlund) handlar om en politisk struktur i Europa som vi vant oss vid att betrakta som suverän och stabil: nationalstaten.

Identitet och suveränitet är europeiska djupstrukturer. Betecknande för styrkan i den pågående omvandlingen är att också dessa genomgår förskjutningar. En ny arena för samhällslivet växer fram i Europa.

Hur arenan ser ut vet vi ännu inte. Målningen på omslaget, ”Föremål i skogen” (1928) av italienaren Alberto Savinio, fäster uppmärksamheten på vår belägenhet. I fonden finner vi ett gammalt, nästan arkaiskt skogslandskap. Tankarna går till romantiken, dess dröm om ursprunglighet och beständighet. I förgrunden ligger en hög med färgglada leksaker, byggklossar, en stege, en pyramid. Vi tänker på modernitet. Något nytt skall ta form, och

det är en ny generation som skall göra det. Men det glada bygget sker inte i ett tomrum. Det förflutnas grå skuggor vakar över arbetsplatsen.

Savinio var influerad av den surrealistiska strömningen i konsten. Hans bilder uppstod i det kreativa mötet mellan dröm och verklighet. Också denna målning föreställer ett "mellanläge", en övergångsfas. Vad som komma skall kan bara anas.

På samma sätt är det med oss. Om morgondagens Europa kan vi inget veta. Likt Savinio har vi arbetat med fantasins hjälp. Vi har lyft byggklossarna, liksom på prov, till färdiga strukturer.

Europa integreras och gamla strukturer faller sönder. Stater och folk i östra Europa befinner sig i en sökprocess. De letar en ny samhällsmodell sedan den gamla kommunistiska ordningen kapsejsat. Nationalistiska strömningar bryter fram på bred front i Peter den stores ryska och Josef Stalins sovjetiska imperier. De har en spontanitet och folklig styrka av ett slag som påminner om 1800-talets Europa, eller om efterkrigstidens frigörelse i tredje världen. Järnridån genom Europa är nedmonterad, de militära hotbilderna från Jalta går inte att upprätthålla. Inte heller i en kommande era – post-Gorbatjov – kan klockan vridas tillbaka; i sämsta fall har åtminstone gränsen mellan öst och väst förflyttats österut.

I västra Europa sker en renässans för Europatanken. Överstatliga strukturer formas, det ena integrationsprojektet efter det andra ser dagens ljus. Vi talar på nytt om Europas enhet. Det är inte första gången; mellan 1306 och 1945 formulerades bortåt 200 enhets- och integrationsprogram för Europa. Inget av dem lyckades. Det säger något om uppgiftens karaktär: det är inte lätt att skapa en enhet av ett område som i nästan varje avseende präglas av mångfald.

Allt som är fast förflyktigas. Levnadsförhållanden, attityder, livsstilar ändras. Städer och regioner utvecklar nya förbindelser. Ekonomi och näringsliv präglas på sina håll av dynamisk om-

vandling, på andra håll av stagnation. Expansionen frestar på miljö och resurser.

Tiden i ett samhälle har olika skalor. Vissa processer är snabba – telefonsamtal, finansiella operationer, politiska beslut. Andra är tröga – förändringar av infrastruktur, konstitutioner, produktionssystem. Svårföränderliga är också människors tänkesätt; opinioner och åsikter böljar fram och tillbaka inom tidsintervall som kan mätas i valperioder. Identiteter, mentaliteter och kulturella orienteringssystem förändras bara över generationer, i vissa fall sekler.

De tröga processerna fungerar som arena för de snabba. Arenan ser ut att vara stabil; vi uppfattar den som given. Den tidsskala vi upplever är den vi kan se med blotta ögat. Dess puls är nyhetsförmedlingens – regeringsskiftenas, krigsutbrottens, säkerhetsfördragens.

Med tiden sker dock betydelsefulla förändringar även av arenan. Det uppstår skevheter mellan processer som arbetar med olika tidsskalor, strukturella obalanser. Ekonomin hämmas av en föråldrad infrastruktur. Flyttningsrörelser skapar bostadsbrist i en stad, avfolkar en annan. Föreningar försurar mark och vatten. Den ekonomiska sammanvävningen mellan staterna underminerar det politiska systemets beslutsmyndighet och försvagar den nationella suveräniteten.

Strukturella obalanser kan vid vissa tidpunkter resultera i dramatiska arenaskiftet. I sådana situationer är de mänskliga samspelens villkor osäkra och sannolikheten för politiska eruptioner större än annars.

Framtidsstudier handlar i hög grad om förhållandet mellan olika tidsskalor. Genom att frilägga samspelet mellan snabba och tröga processer ökar möjligheterna att föra ett välinformerat offentligt samtal om möjliga förändringar och nödvändiga ingripanden. Framtidsstudierna kan ge kunskap för strukturell balans i en tid av plötsliga förändringar och snabb modernisering.

Bokens båda essäer spänner över vida kunskapsområden och långa historiska perioder. Syftet är att söka formulera ett övergripande idéhistoriskt och politiskt perspektiv på den aktuella omvandlingen i Europa. Att det måste ske utan anspråk på fullständighet är nästan ett onödigt påpekande.

Jan Erik Gidlund

Sverker Sörlin

Författarna deltar i den mångvetenskapliga studien ”Sverige i nätverkens Europa” vid Institutet för framtidsstudier och Umeå universitet.

Mellan mångfald och enhet:
modernitet och identitet i
Europa

En kulturell valmöjlighet

En kultur definierar sig själv i förhållande till det som inte tillhör den. Funnes inte kulturella skillnader vore det varken möjligt eller påkallat med definitioner.

Det betyder också att varje kultur placerar sig själv i centrum. Kineserna talade om sig själva som Mittens rike och såg ner på de omkringliggande kulturerna. Hawaiiis urinvånare betraktade sig som de enda som fanns i hela världen, för övrigt fanns bara gudarna. När kapten Cook kom till deras öar vintern 1779 var det därför inte en människa de såg, utan en gudomlig varelse. När araberna reste i Europa på medeltiden ansåg de sig ha kommit till barbariska utmarker. Nordborna, som kom söderöver med grova skepp rullade på stockar, tycktes för bildade araber vara smutsiga och oskåliga stackare.

Det som skiljer europeisk självcentrering från andra kulturers är historiens öden: den europeiska kulturen blev hegemonisk. Det är vår kultur som till stora delar präglat världen under de senaste 500 åren. Européerna har underkastat resten av världen sitt projekt, ett projekt vi skulle kunna kalla moderniteten.

Moderniteten är europeisk. Det är utifrån denna européerna närmat sig resten av världen. Moderniseringen har idag spritt sig långt utanför Europa. Men utanför Västerlandet, som då också inkluderar de "neo-Europa" som skapats i Amerika, Australien, Nya Zeeland och i europeiska enklaver på de övriga kontinenterna, är moderniteten ännu vagt och obeslutsamt omfattad. På många håll har den inte slagit igenom, eller bekämpas den av starka kulturella krafter. Arabvärlden, säger exempelvis Kairo-filosofen Mona Abusenna, har inte haft någon upplysning. Med upplysning menar hon det förnuft som reflekterar över sig självt: förmåga till självkritik och omprövning av normer. Därav, menar hon, kommer fundamentalism och förtryck av oliktankande.

Oliktankandet är kanske, djupast besett, en del av det mänskliga. Men bejakandet av det tillhör moderniteten. Det gör att denna bevarar sin attraktionskraft också i en tid, när dess energi i Västerlandet enligt vissa bedömare börjat ebba ut och när man i vida

kretsar förkunnat ankomsten av det postmoderna tidevarvet. Detta gäller inte minst utanför Europa självt, i länder där västerländska värden undertrycks eller förbjuds. Edward Said, arabisk-amerikansk litteraturforskare, skriver att moderniteten inte alls är förbrukad och slut i en kultur som domineras av *turath*, arvet, eller tyngs av en eller annan form av ortodoxi.

Vad är Europas identitet? Frågan är omöjlig att enkelt besvara. Själva ordet "identitet" är problematiskt. Enligt en gängse definition tillkännager man sin identitet när man visar vem man är, hurudan man är beskaffad till sin essens. Det säger sig självt att det inte går att tala om hurudant Europa "är", inte ens hur det har varit och allra minst hur det kommer att vara i framtiden. Det är svårt att enas om en essens hos något så omfattande och komplext. "Vad är kännetecknet på 'kulturmiljön Europa' "?, frågar exempelvis den tyske författaren Peter Schneider. Och svarar: "Experter som i många år arbetat på en fantombild är egentligen bara överens på en enda punkt, nämligen om åsikten att det inte går att finna någon vettig gemensam nämnare för det märkvärdiga objektet och att dess enda, oföränderliga kännetecken är dess många ansikten." Och han fortsätter: "Jag gillar tanken att Europa inte utgör vare sig mer eller mindre än en, historiskt halvvägs tryggad, kulturell valmöjlighet, som i princip står öppen för var och en som känner sig tillhöra Europa, som vän eller fiende."

Europeisk identitet är en undflyende fantom, på samma gång överallt och ingenstans, tydlig och diffus. Vi kan inte finna europeisk identitet i blodet, i hudfärgen, i religionen, i näringarna, knappt ens i kulturen. Svaret på frågan om det finns en europeisk identitet är inte ja, inte nej. Det finns en retorik om identiteten, ett imaginärt Europa, som ofta åberopas när det stolta kulturarvet skall tas fram. Det verkliga Europa har ofta varit något helt annat.

Svaret på frågan om Europas identitet kan inte bli en definition. Det måste bli en berättelse: om hur européerna tänkt sig sig själva och de andra, hur de dragit gränser, på kartan, i terrängen, i de inre världar där vi med känslor och förnuft skiljer vän från fiende. Ett ledmotiv i berättelsen är hur Europa avgränsar sig från "det Andra" – från icke-Europa.

Berättelsen måste också handla om Europatanken, den rika traditionen av drömmar och förhoppningar om en fredlig gemenskap i aftonrodnadens land. Den måste handla om eurocentrismen och om européernas anspråk på makt över andra folk och kulturer. Det är därför inte bara en berättelse om frihet och mångfald. Den innehåller också förtryck och grymhet som Europa utövade vid mötet med omvärlden. Den innehåller skepsis, tvivel och filosofiskt svärmod som alla haft sina sanna hemvist på Jobs, Descartes och Spenglers plågade kontinent.

Mosaiken Europa

Europa präglas av mångfald. Kontinenten kallas ofta för en mosaik av folkslag, regioner, nationer, alla med sina historiska erfarenheter. Europeiskt tänkande har genom tiderna fött och härberget en kolossal mängd av idéer. Men ovanför idéernas mångfald kretsar en som inkorporerar dem alla: idén att denna mångfald är god, att såväl idén som dess invändning är nödvändiga. Europa föddes ur mångfald: ur kulturblandning och folkvandringar, ur en sammansmältning av Mindre Asiens religioner – judendom och kristendom, ur grekernas rationalitet, ur renässansens alkemi och experiment, ur humanismens hyllning till individen, ur reformationens puritanska ethos, ur hedersbegrepp och folkmoral sprungna ur de germanska skogarnas hedniska liv och den isländska demokratin på Thingvellir, ur geografiska upptäckter och kolonialism. Ur denna mäktiga mångfald kom, låt oss med en gång fastslå det, både gott och ont.

Mosaikmetaforen har sina givna skäl. Det räcker att betrakta en historisk atlas för att bli varse Europas lapptäcktsliknande territorium. Allt sedan uppdelningen av Karl den stores rike genom fördraget i Verdun 843 myllrar kontinenten av riken, provinser, kurfurstendömen. Nedåt sydväst är läget något stabilare med kalifatet, efter 1492 Kastilien. Även i öster täcks de väldiga slätt- och stäppområdena av ett fåtal välden, Polen, Ryssland och Bysans, småningom det osmanska riket i dess olika skepnader.

Det är väsentligen däremellan, i ett ur globalt perspektiv mycket litet område mellan Wien och London, mellan Toulouse och Königsberg, mellan Neapel och Hamburg som denna uppbrutna kartbild består. Som rent karthistorisk process är även nationalstaternas formering i detta kärnområde – Frankrike möjligen undantaget – en segsliten och kvalfylld historia. Efter en flera hundra år lång svit av krig och fredsfördrag framträder under 1800-talet äntligen de klassiska nationalstaterna i ungefär den form vi lärt känna dem. Det är knappast någon slump att det är just då. Järnvägsbyggen, industriell omvandling, råvarukontroll, militär mobilisering var faktorer som krävde en entydig territoriell bas.

Mosaikmetaforen kan också ifrågasättas. Den territoriella historien alltsedan folkvandringstiden visar hur folken, språken och ändlösa räckor av furstar ständigt tränger in i och övertar varandras områden. Gränserna är inte fasta, som i en mosaik, de böljar fram och åter. Områden kan, likt Luxemburg, framträda i eget namn, försvinna, bara för att dyka upp på nytt. Gränserna genomträngs oupphörligen av människor, nyheter, idéer, kapital. Intensiteten i detta utbyte har på grund av befolkningens täthet och infrastrukturens förhållandevis höga nivå alltsedan romartiden inget motstycke i världen, i varje fall inte före vårt århundrade. Det är just detta utbyte som utgör grundvalen för Europas integration. Gränserna faller i praktiken, och då söker man skapa en överordnad form som gör att de upphör också på papperet. De europeiska gemenskapernas Enhetsakt 1986 förklarar mycket riktigt att målet för den fullbordade integrationen 1992 är de fyra friheterna: fri rörlighet för kapital, tjänster, varor, människor.

Men det är inte självklart att integrationen leder till att människorna i Europa i första hand kommer att uppfatta sig som européer. Europa i form av EG kan mycket väl bli en global maktfaktor. Men dess effekt i Europa kan samtidigt bli en spridning av makt och en upplösning av en entydig EG-baserad identitet. Redan växer det fram nya samarbetsmönster över och vid sidan av strukturer som EG och EFTA samtidigt som de gamla öst- och västblocken vittrar ner.

Makroregioner bildas inom och mellan olika regioner och natio-

ner. Italien, Ungern, Österrike, Jugoslavien, Tjeckoslavakien stiftade i maj 1990 den s.k. Pentagonalen. Sedan 1977 fungerar samarbetet Alpen-Adria mellan 16 regioner i dessa fem stater samt i Tyskland. Andra makroregionala konstellationer inom Europa bildas eller kan förutses på Nordkalotten, kring Östersjön (visionen av den nya Hansan), på Balkan, kring Nordsjön, i Sydväst-europa med en iberisk-atlantisk region vars utlöpare finns i Latinamerika. Tjeckoslovakiens president Václav Havel har skisserat en nord-sydlig region med Tjeckoslovakien, Polen, Baltikum, Finland och Skandinavien. Visionen anknyter till Tomáš Masaryks gamla föreställning om en centraleuropeisk nord-sydaxel från Finland till Grekland, som skulle skapa en barriär mellan Ryssland och Tyskland. Den för också en tanke vidare som lanserades av Palme-kommissionen för fred och säkerhet i Europa i början av 1980-talet: en kärnvapenfri korridor mellan öst och väst.

Inom staterna finns län, kommuner, provinser som ensamma eller tillsammans bildar grundvalen för identitet och samarbete. Många av dessa mikroregioner har stor befolkning, betydande ekonomisk potential och långa historiska traditioner: Flandern, Schleswig-Holstein, Elsass-Lothringen, Karelen, Sydtirolen, Skåne, Tornedalen. Många av dem ligger också i gränsområden och kan ytterligare bidra till den upplösning av nationalstaten som ensam identifikationsgrund som den europeiska integrationen kan medföra.

Mot bakgrund av en sådan reträtt för den territoriella och nationalstatliga identiteten kan man faktiskt tala om en ny medeltid i Europa. Under medeltiden fanns Det heliga romerska riket av tysk nation, en löst sammanhållen makrostruktur som varade i flera hundra år. Det nya Europa har onekligen vissa likheter med denna. Bryssel kan liknas vid Rom. Där sitter en "påve" i form av EG-kommissionen som fastställer de yttersta ramarna. På hemmaplan har vår tids biskopar, furstar och vasaller ändå stor frihet att bestämma i sina riken: länder, regioner, storkoncerner.

Men det finns en viktig skillnad. Under medeltiden var det religionen som bestämde. Påvens auktoritet hade sin grund i en överenskommen världsbild. Europa *var* just denna kristenhet.

Idag är det kristna Europa sekulariserat och splittrat i katoliker, protestanter och i talrika fria samfund och trosriktningar. Vår tids övergripande idégemenskap är moderniteten, med dess drabanter marknadsekonomin och demokratin. Men dessa är inte längre unika för Europa. Samtidigt vill Europa spela en ny roll i världen. Öst-västkonfliktens avtagande betydelse öppnar för starka regionala aktörer på världsarenan, Europa är en sådan.

Den fortsatta integrationen i EG ställer krav också på känslomässig och symbolisk gemenskap. Sökandet efter en europeisk identitet pågår. EG-kommissionen i Bryssel har utlyst en tävling om en logotyp för den inre marknaden. EG-sång, EG-flagga, pass med EG-emblem, gemensamt bilkörkort tillhör den symboliska rekvisita med vars hjälp den europeiska gemenskapskänslan skall uppbyggas. I juni 1990 presenterade den franske skulptören Roger-Louis Chavanon sin speciella EG-skulptur, benämnd "Europa", som i full skala skall uppföras i Rom och, hoppas skulptören, även i andra europeiska huvudstäder. Tidningen *The European*, med huvudredaktionen i London, utkom med sitt första nummer 1990. Euro-manifestationerna är så många och klichéerna redan så slitna att somliga talar om "Euro-kitsch".

Symbolflödet och euro-retoriken skapar knappast av sig själva en ny identitet. Men den psykologiska effekten skall man nog inte bortse från. Att europeiska symboler blir möjliga är ett symptom på att en förändring redan är på gång. Kanske kan man tänka sig ett framtidsperspektiv, där den europeiska identitetskänslan förstärks och efter hand blandar sig med de övriga identiteter Europas människor redan besitter: etniska, lokala, regionala, nationella, identiteter som anställda, som familjemedlemmar, som tillhörande olika sociala grupper, professionella och konfessionella gemenskaper. Liksom Europas karta bildar en mångnyanserad territoriell väv, så har det europeiska huset många boningar. Vi bebor alla flera av dem samtidigt.

Frågan om den europeiska identitetens möjlighet har redan fått vitt skilda svar. Alain Minc, en fransk debattör och industriman, beklagade exempelvis i boken *La grande illusion* (1989), "Den stora illusionen", att det inte fanns en djupare kulturell identitet i

Europa. Han hoppades att det genom utbildning skulle gå att skapa en sådan identitet, kanske en gemensam historiebok skulle hjälpa – en sådan har för övrigt utkommit (1990). Men egentligen hyste han inte stort hopp. Mot denna konservativa euro-pessimism kan man ställa EG-kommissionens ordförande Jacques Delors, som förkunnar sin grandiosa Europa-vision i boken *La France par L'Europe* (1988). Medlemsstaternas splittrade agerande i Gulf-krisen 1991 blev emellertid en motgång för dem som vill se ett enat Europa. Av Delors togs händelserna till intäkt för att ännu kraftfullare än tidigare betona att Europas enande också måste innefatta en gemensam säkerhets- och försvarspolitik.

Att skapa gemenskap

Tvivel eller tillförsikt? Hur skall vi resonera kring den europeiska identitetens möjlighet?

Frågan förutsätter en annan fråga: Hur uppstår överhuvudtaget en gemenskap?

Den gemenskap vi vant oss att leva med i Europa är nationen. Ordet är gammalt, avlett från latinets verb *nascor*, att födas, och avsåg de människor som hade ett gemensamt ursprung. Inte förrän på 1600- och 1700-talen blev det vanligt att med "nation" mena invånare i en bestämd stat. Hos Rousseau är nationen, folket, ett kollektiv som föregår staten. Liksom andra fördragsfilosofer ansåg Rousseau nationen vara suverän i det att den kunde överlämna makten till en härskare och dra den tillbaka om den missköttes. Nationalism i betydelsen ideologisk artikulation av denna politiska princip kommer för första gången på allvar till uttryck vid den franska revolutionen.

Ännu yngre är nationen i betydelsen "stat". I de västeuropeiska språken sker identifikationen av nation, folk och stat som oupplösliga delar av ett slags världslig treenighet inte på något djupare sätt förrän under andra hälften av 1800-talet. De första arketyppiska nationalstaterna, Frankrike och England, framträdde som sådana efter Napoleonkrigen. 1800-talets nationalistiska enhetspro-

cesser ökade listan med bl.a. Tyskland och Italien. 1900-talets båda världskrig liksom avkoloniseringen av den tredje världen har varit den stora katalysatorn, som skapat till sist drygt 160 "nationer" i bemärkelsen stater med säte och stämma i Förenta Nationerna.

Trots nationalstatens korta historia har det hunnit etableras en allmän föreställning som går ut på att nationerna och folken är tidlösa storheter som alltid sökt sitt hem, och att det naturliga hemmet är just den territoriellt avgränsade nationalstaten. Forskningen är numera ense om att detta inte stämmer. Nationer "finns" inte, de skapas i ett komplext samspel mellan stabila geografiska, etniska och språkliga faktorer å ena sidan och dynamiska sociala och ekonomiska förhållanden å den andra. En av nationalismens främsta teoretiska uttolkare, den tjeckisk-brittiske antropologen och filosofen Ernest Gellner, skriver: "Nationalism is not the awakening of nations to self-consciousness: it *invents* nations where they do not exist – but it does need some existing differentiating marks to work on . . ." – Nationalismen är inte nationernas uppvaknande till självmedvetande: den uppfinner nationer där de inte existerar.

Gellner framhåller särskilt sambandet mellan nationalism och modernitet. De "agro-litterata" samhällena hade inget behov av nationer eller nationalism. Identifikationen med staten var förbehållen eliten, massornas identitet var lokal. Det var industrin och kommunikationerna som skapade nationerna. Industrin behövde en rörlig, läskunnig och utbildad befolkning som var någorlunda homogen. Endast staten kunde åstadkomma detta. Detta funktionella krav fick sin ideologiska form i den nationella myten om en gemensam historia, med vunna krig, stora ledare, nationella skaldar, det folkliga arvet i form av sagor och sånger, och i myten om ett kollektivt framtida öde med stora uppdrag, bedrifter att klara av. Över alltsammans stod en sky av snabbt fabricerad symbolisk rekvisita: flaggor, sånger, nationaldagar.

Nationalstatens förbindelser med den klassiska industriepoken och moderniteten ger en tänkvärd bakgrund till dagens diskussion om den europeiska identiteten. Dess grundval är integrationen,

ökningen av kontakter över statsgränser. Integrationen har redan resulterat i ekonomisk-politiska strukturer, EG och EFTA. Om det finns några som helst likheter mellan den nationella integrationen under 1800-talet och den internationella under 2000-talet så har vi att vänta oss en dynamisk tid av formuleringar av denna gemenskap. Förra seklets nationalistiska väckelse bars fram av språkforskare, folklorister, historiker – nationernas ideologiska uttolkare och därmed i en viss mening deras upphovsmän. Vi kan redan se Europas mytskapare i full verksamhet. Seminarier, konferenser, nya bokserier, diverse olika förkunnare av ”det europeiska” uppträder i skilda fora. Liksom vi hade en nationalistisk diskurs håller vi på att få en europeisk diskurs. Liksom Europas folk gjordes medvetna om något de inte visste, att de tillhörde en gemenskap som kunde kallas nationen, håller Europas invånare på att göras medvetna om något de blott dunkelt anat: att de är européer. Redan bruket av detta ord, europé, har vuxit exponentiellt.

Om – ty när vi talar om framtiden kan vi inte vara säkra på utfallet – och hur framväxten av en ny europeisk identitet kommer att ske, blir bland annat beroende av utvecklingen på medieområdet. Medierna betydde mycket för etableringen av nationella kulturer och gemenskaper under 1800- och 1900-talen. Genom att för invånarna i ett område presentera samma ord, namn, bilder gav de kontur åt en gemenskap som var upplevd, trots att de allra flesta människor i gemenskapen för alltid skulle förbli okända för varandra. I en uppmärksam bok har antropologen Benedict Anderson kallat dessa gemenskaper, till exempel nationer, för ”imagined communities”, tänkta gemenskaper.

Vi kan välja ett exempel vi känner igen: Sverige. Pressen skapade en nationell svensk offentlighet genom att tidningarna citerade varandra och behandlade samma frågor. Folkskolan och dess nationsövergripande läroplaner, läseböcker och fosterländska sånger formade en nationell kanon av kunskaper och kulturell rekvisita. Ovanpå detta byggdes nationella monument och institutioner: järnvägar, telenät, museer, parker, organisationer, folkrörelser, partier. Etniska minoriteter och känsliga randområden införlivades med riksgemenskapen; Norrbotten försvenskades genom med-

vetna namnbyten på finska ortnamn och förbud mot finskt språkbruk i skolorna. Under 1900-talet tar etermedierna vid och förstärker ytterligare den nationella gemenskaps känslan med riksomfattande sändningar. I synnerhet radion hade under sin etableringsfas i Sverige en uttalad nationalistisk ideologi. Den skulle skänka varje stugsittare ”i mörko lande” upplevelsen av att ingå i en nationell gemenskap. Samtidigt normerades språket, dialekterna undertrycktes; att en skånsk röst fick läsa riksnyheter i radio på 1950-talet ansågs oerhört och ledde till folkstorm. Radio- och TV-programmen har skapat referenspunkter i det nationella samtalet och bidrar till att strukturera den svenska vardagen kring nyhetssändningar, sportevenemang och andra kultprogram. Denna process har givetvis förekommit i andra nationsbyggen än det svenska. Men Sverige har varit ett ovanligt enhetligt land i kulturellt avseende. Statskyrka, uniformt skolsystem, statliga universitet, statsägda radio- och TV-monopol i kombination med en stark rikssvensk press har bidragit till detta.

Kan vi föreställa oss Europa som en ”tänkt gemenskap” i Andersons mening? Kan Europa och en europeisk gemenskaps känsla ”skapas”, så som Sverige och svenskheten skapades? Svaren ligger i framtiden. Vad vi i alla händelser inte kommer ifrån är att en sådan skapelse av den moderne europén kommer att bli en långvarig process. Vi får inte glömma att nationalismen i Europas länder haft generationer, ofta sekler, på sig att växa fram. Vad vi för stunden kan säga är att de nya medierna troligen bidrar till en sådan utveckling. EG stöder den genom att bidra med stora belopp (200 miljoner ecu 1990, ca 1,5 miljarder kronor) till förmån för ett europeiskt innehåll i televisionen och på biograferna. Det man vill motverka är främst den amerikanska dominansen, som är förkrossande. EG har diskuterat importkvoter för amerikanska medieprodukter och lanserat ett tjugotal program för att stärka det europeiska mediasamarbetet. Bokmarknaden integreras genom förlagssamarbete och allt fler paneuropeiska bokprojekt ser dagens ljus med samtidig publicering på flera språk. Euro-Book är ett biblioteksnätverk som skall göra det möjligt för låntagare att enklare spåra och låna böcker över nationsgränserna.

Satellitkanalerna, varav flera är europeiska, löser upp de nationella TV-kulturerna. Det gäller ungdomskanaler som musikkana-len MTV (Music Television). Den sänder över de flesta västeuropeiska länder, och på vissa håll i Östeuropa. Den övervägande programtiden upptas av modern populärmusik, men det förekommer också nyheter, intervjuer, reportage kring ämnen som musik, mode, film. Musiken och filmen lämpar sig förstås särskilt väl för ett transnationellt medvetandebygge, eftersom språkhindren där är mindre. Europeiska MTV sänds från London och har en omisskännlig europeisk prägel med kalendarier för europeiska musikhändelser, turnéer, premiärer. Men kanalen finns också i Nordamerika och ingår kanske snarare i en globalisering av ungdoms- och populärkulturen. Och reklamen för amerikanska märken och varor – Coca-Cola, L.A. Gear, Levi's – är lika vanligt förekommande som den för Swatch, Braun eller musikföretaget Roland.

Mer exklusivt europeiska är blandkanalen Super Channel och sportkanalen Euro Sport. Det förekommer också att nationella nätverk i England, Tyskland, Frankrike erbjuder satellitsändningar till övriga europeiska länder. Ett tysk-franskt samarbete om en kulturkanal är långt framskridet. Språkkunskaper, specialintressen, professionell inriktning, inkomstnivå och andra socio-ekonomiska faktorer kommer att avgöra vad man väljer ur det växande utbudet. Av allt att döma befinner vi oss i inledningen av en medieutveckling som kommer att undergräva den nationella enhetligheten i offentligheten. Vi går mot en mångfald, där individen kan tillhöra flera offentligheter samtidigt, från de transnationella till de lokala.

Den stora skillnaden mellan det pågående europeiska identitetsbygget och de nationella under de två föregående århundradena är givetvis språkfrågan. Nationsgemenskapernas formulering genom medierna skedde som regel på grundvalen av ett enda språk; att ena folket genom språket var ju också en ideologisk hörnsten i nationsbyggena. Visserligen håller engelskan på att erövra rollen som ett nytt universalspråk (den roll latinnet hade ända fram till 1700-talet). Men att engelskan skulle spela en ledande roll också i Syd- och Östeuropa förefaller osannolikt. Språkfrågan hanteras inom EG

bland annat genom stöd till språkstudier i ett program kallat LINGUA; målet är att EG-medborgaren skall förstå två språk utöver sitt modersmål vid sekelskiftet, vilket torde vara en utopi.

Språket har också en symbolisk betydelse. Att låta ett nationellt språk dominera vore detsamma som att ge denna nation en överordnad roll. Det strider mot EG:s syften, dess rådande inbördes maktförhållanden. Och, kanske allra viktigast, det strider mot en gammal idé som utgör en av de ideologiska grundvalarna för den europeiska gemenskapen: staternas likställighet. Europas historia visar i själva verket hur varje försök av någon makt att utropa sig till den överordnade slutat i revolter och uppror.

Europa vilar på en historisk djupstruktur. Mer än någon annan världsdel äger Europa ett långt integrerat förflutet. Europa har gemensamma kulturella föreställningsramar, gemensamma kommunikationer ända sedan romarriket. Och, inte minst viktigt, Europa har en kanoniserad version av sin egen historia, dvs. en historisk identitet med rötter djupt ner i antik och biblisk tid.

På den globala scenen kan en framgångsrik integrationsprocess resultera i att Europa framträder som en "världsregion". För att en region skall vara en region måste ett visst minimum av gemensamma egenskaper vara uppfyllda. 1800-talets geografer talade om "världsdelar": Europa, Amerika, Asien, övernationella historiska och geografiska enheter. Dessa har inte fungerat som vare sig realistiska eller analytiska kategorier under nationalstatens epok. Kanske ser vi i europeiseringen av Europa ett steg mot deras återkomst. I så fall skulle Europas gemensamma identitet inte bara gälla rollen som ekonomisk och politisk aktör. Gemenskapen skulle också ta fasta på de geografiska och ekologiska betingelser som konstituerar vår tätbefolkade tipp av den euro-asiatiska landmassan. Man bör inte bortse från den stora betydelse som de ekologiska frågorna tillmäts i Europa-debatten; här har vi att göra med ett reellt gränsöverskridande problem som framtvingar transnationella lösningar.

Noas söner

Ordet Europa användes redan av grekerna. I myten är Europa en fenicisk prinsessa som enleveras av Zeus, förvandlad till en tjur. Zeus simmar med Europa till Kreta, där hennes två söner blir härskare över vad som i verkligheten skulle bli den minoiska kulturen med rötter i Mellanöstern.

Men prinsessan Europa och kontinenten med samma namn är inte samma sak, och var det inte ens för grekerna. Historikern Herodotos var på 400-talet före vår tideräkning klar över att en fenicisk prinsessa inte kunde ha med grekernas Europa att göra, särskilt som hon aldrig hade besökt området. Ty för Herodotos, liksom för andra greker, var Europa liktydigt med det grekiska fastlandet. Med tiden försköts den geografiska innebörden och under romersk tid avsåg man med Europa det stora, dunkla området norr om Medelhavet.

Parallellt med denna förskjutning framträdde hos kyrkofäderna en distinktion mellan öst och väst, Orienten och Occidenten. Dessa ord fick genast en värdeladdning. Occidenten var kristenhetens område, därmed gott. Orienten var hedningars och barbarers syndfulla hemvist, småningom de odöpta muslimernas.

Under en lång tid, fram till medeltidens slut, var begreppet Europa i stort sett liktydigt med den kristna delen av världen. Till kristenheten var knuten en känsla av kulturell och civilisatorisk överordning. Denna legitimerades med hänvisning till första Moseboks berättelse om Noas tre söner, Ham, som var Kanaanens fader, Sem och Jafet. Noa sade:

”Förbannad vare Kanaan, en trälars träl vare han åt sina bröder!”

Ytterligare sade han:

”Välsignad vare HERREN, Sems Gud,

Och Kanaan vare deras träl!

Gud utvidge Jafet,

han tage sin boning i Sems hyddor, och Kanaan vare deras träl.”

(1 Mos. 9:25–27)

I senare tolkningar av kyrkofäderna och andra lärda förknippades denna text med de tre kontinenter man vanligen räknade med ända fram till slutet av medeltiden. Ham, den olycksalige, skulle bebo Afrika, den sämsta kontinenten. Sem fick Asien, som var bättre. Men lyckligast lottad var Jafet, som fick Europa och som skulle ha Ham till träl och bebo Sems tält. Den första versionen av denna tolkning presenterades redan år 93 av den judiske författaren Josephus, ett halvt årtusende senare var de tre kontinenternas och deras invånares inbördes rangordning helt etablerad. Dessa kontinenter åtskildes av floderna Nilen och Don samt av Medelhavet. I världens mitt låg kristenhetens centrum, Jerusalem. Det var Europas version av Mittens rike.

Europa var under hela medeltiden en självklar utgångspunkt i den mentala struktureringen av världen. Men Europa var knappast ett viktigt begrepp; det användes sällan i de lärdas skrifter. Inte ens under korstågen, då det annars fanns ett behov, uppstod någon nämnvärd Europa-retorik. Det förekom emellertid något enstaka undantag. Påven Gregorius den store nämnde det i ett brev år 595. Den lärde geografen Isidorus av Sevilla indelade på 600-talet Europa i tre områden med öst-västlig sträckning: ett nordligt med skyter och germaner, ett väst- och centraleuropeiskt, ett sydeuropeiskt med Medelhavets länder. Några årtionden efter slaget vid Poitiers 732, då Karl Martell besegrade araberna, skrev en anonym västgotisk (från Spanien) författare i en dikt om "européerna".

År 800 kallades Karl den store, som just det året kröntes till kejsare i Rom, "chef vénérable de l'Europe" och "père de l'Europe". Kröningen kan tolkas symboliskt. Den världslige härskaren Karl går i allians med påvemakten. Tillsammans definierar de den katolska kristenhetens område som Europa. Rom är Europas sydliga centrum. I norr bygger Karl den store upp sin residensstad Aachen till ett kulturellt centrum med praktfulla kyrkor, han omger sig med lärda vid sitt hov och förvaltar där antikens lärdoms-tradition. Samtidigt växer det just bland dessa intellektuella fram en föreställning om Europa som en särskild del av världen, skild från det grekisk-ortodoxa Bysans, från muslimerna i söder och öster och, lika självklart, från hedningarna i norr. Det är detta mer

begränsade, katolska Europa, egentligen ett Västeuropa, som bildar kärnområdet för högmedeltidens och renässansens kulturutveckling.

Tillkomsten av Karl den stores rike bildar därmed tradition. Europa har använts för att skapa gränser mot det främmande. Europatanken förutsätter ett Vi och ett De. Skaparen av en europeisk identitet är därför i en viss mening lika mycket Bysans och islam som européerna själva. Genom att hålla Nordafrika och större delen av Mindre Asien isolerade araberna Europa och möjliggjorde därigenom framväxten av en specifik identitet på kristen grund. Medelhavet, som under årtusenden varit centrum och förbindelse-länk i den antika världen, blev istället en symbolisk barriär mellan två kulturer. Den förblev en mötesplats för intellektuellt utbyte, men de världar som möttes var olika.

Europa stiger fram

Från medeltidens slut, 1300- och särskilt 1400-talet, ökar användningen av ordet Europa. Delvis har detta att göra med korstågens relativa misslyckande. Asien kristnades ej, inte ens Palestina, och Jerusalem förblev i saracenernas händer. Europa började framstå som just den plats där de kristna levde; kristendomens gränser sammanföll med Europas. En fransk text från 1300-talet uttalar att ”i dessa dagar dväljs de kristna i Europa – för ingen eller mycket få kristna furstar härskar utanför Europa”.

Vid denna tid förekommer också en förskjutning av Europas tyngdpunkt mot väster. Denna i sin tur var en direkt följd av påvestolens tillfälliga exil i Avignon under 1300-talet. I den debatt som uppstod hävdade särskilt franska skribenter att det var rimligt att låta Avignon vara påvesäte, eftersom påven borde vara i kristendomens centrum och detta centrum nu förflyttats så att Rom snarare låg i dess östra utkanter. Ett annat argument var att Avignon låg närmare universitetet i Paris, som hade etablerats på 1100-talet.

Ett viktigt skäl till att termen Europa alltmer kom i bruk var att

kristendomen utsattes för angrepp utifrån av turkarna. Kampen för kristendomens försvar blev en kamp för Europa. Vid en kongress i Mantua 1459 beslöts det att ett nytt korståg skulle startas, inte för att återta den heliga staden, utan för att ”driva turken ut ur Europa” (*decrevimus, ut Turchum de Europa divino adjutorio fugaremus*).

Detta var under Pius II:s tid som påve, och Pius återkom vid upprepade tillfällen till det kristna Europa som det främsta föremålet för hans omsorger. De kristna församlingarna i Asien räknade han knappast med och sörjde heller inte djupt över att förlora, vilket skedde 1461 med det anrika Trebizond vid Svarta havet, det enda kvarvarande kristna området i Mindre Asien. Att vara kristen var inte nog, det gällde att vara kristen *och* europé. I ett brev till Mohammed, Konstantinopels erövrare (1453), skriver Pius att icke-katolska sekter som armenier, jakobiter, maroniter och andra har som enda dygd att dyrka Kristus, i övrigt är de vilsekomna. Grekerna likaså, de avvek från unionen med den romerska kyrkan när Konstantinopel föll, framhåller Pius.

Bruket av termen Europa återkommer gång på gång hos Pius. Det verkar som om detta ord får sin innebörd just i avgränsningen mot den östliga fienden, som inte bara var en lära, islam, utan också islams bärare, det turkiska våldet.

Tendensen att bruka ordet Europa flitigare fick ytterligare näring av de italienska humanisterna. Dessa sökte språkliga alternativ till de ord som under medeltiden antagit en kristen färgning, och i valet mellan *Christianitas*, kristenheten, och Europa var det lätt att låta valet falla på det senare. Detta är inte oviktigt, den italienska humanismen präglade det intellektuella modet för lång tid framöver, ett ord som segrade i Norditalien blev snart en del av språkbruket och tankevärlden även på andra håll. Emellertid tycks ungefär samtidigt, oberoende av den italienska humanismen, bruket av ordet Europa ha ökat också norr om Alperna. I Frankrike används ordet Europa först i synnerhet när kampen mot turkarna är på tal, så av exempelvis historieskrivaren Chastellain på 1400-talet. Hans efterföljare Commynes har redan utsträckt bruket av ordet till att gälla det geografiska området, som han ibland ersätter

med den gamla beteckningen kristenheten.

Den första och länge bestående identifikationsfaktorn är således tron. Identifikationen av Europa med kristenheten, eller i varje fall dess kärnområde, består under ytterligare några sekler; helt försvinner den inte förrän på 1700-talet, då Europa-begreppet fått en mer entydigt geografisk och världslig innebörd. Men den undermineras efter hand, tillförs nya element. En underminerande kraft, som gör att den europeiska identiteten inte längre kunde förbli väsentligen religiöst grundad, var kristendomens splittring. Denna process hade börjat redan under senmedeltiden med påvestolens exil i Avignon, den hade fortsatt under 1400-talet med en uppdelning av påvedömet i en östlig och en västlig del. Under 1500-talet utsattes kristendomen för det avgörande slaget: reformationen. Den indelning i öst och väst som förut funnits (Bysans–Rom), kompletterades nu av en uppdelning i nord-sydlig riktning, som i sin tur kunde bygga på den gamla skillnaden latinskt–germanskt med rötter långt ner i antiken.

Kunskapens överhöghet

När man talar om Europas identitet, kan man knappast förbigå det faktum att många av de idéer som idag verkar bestämmande på världens öden uppstått i Europa. Dessa ideal har inte uppstått vid något visst givet datum. De har vart och ett en historia, som tillsammans formar en viktig del av den europeiska identiteten.

Från renässansen härstammar idén om individen som samhällets minsta och okränkbara beståndsdel. Från 1600- och 1700-talen kommer tankar om religiös tolerans, om politisk maktindelning, om folkupplysning och förnuft. Under 1800-talet, ibland kallat biologins århundrade, förstärks ett evolutionärt tänkesätt, som begripliggör och vetenskapligt legitimerar européernas överhöghet. Under 1900-talet har Europa praktiserat idéerna om demokratin och välfärdsstaten. Ännu bara formulerad, inte levd, är den på sikt ofrånkomliga idén om en ekologiskt baserad hushållning.

Denna lista kunde göras längre. Lika uppenbart är att det finns

andra europeiska idéer som är radikalt annorlunda, ja, rentav motsatser till idealen ovan. Europa står inte bara för toleransens idé, utan också för religionsförföljelsens, inte bara för demokratin utan också för den fascistiska diktaturen, inte bara för idéen om individens okränkbarhet utan också för kollektivismens ideal, inte bara för idéen om allas lika rättigheter utan också för den vetenskapligt utstuderade rasismen. Europa pendlar mellan påståenden och invändningar, vad Karl Jaspers i sin *Vom Europäischen Geist* (1947) kallat "Leben in Polaritäten".

Bakom de flesta av dessa ideal ligger emellertid ett mer grundläggande: det om kunskapens överhöghet. *Kunskapen* blev en identifikationsfaktor vid sidan av tron. Lärdomspråket och det kyrkliga språket var genom hela medeltiden och ända fram till 1700-talet detsamma: latin. Latinets roll som enare av Europa kan knappast överskattas. Genom latinet stod vetenskap och teologi nära varandra. När vetenskapen lösgör sig från tron lösgör den sig också från latinet, och i 1600- och 1700-talens vetenskapsakademier blir folkspråken dominerande.

Kunskapen skulle inte längre vara trons tjänarinna – *ancilla theologiae*. Men samtidigt fick den en ställning som låg trons nära. Den världsliga kunskapen blev något av en europeisk dogm – *credo ut intelligam* – och bildade snart basen i en ideologi som delvis gjordes till en del av kristendomen, delvis stod i opposition till denna. Det rationella kunskapssökandet och utskiljandet av provbar kunskap från metafysisk spekulation bildar också en kärnpunkt i moderniteten.

Från renässansen blir därför det som skiljer européerna från de andra inte bara en fråga om uppenbarelse och tro, utan alltmer en insikt om vägarna att nå kunskap om och behärska världen. Det handlar om framväxten av en skeptisk och prövande rationalitet, och om genombrottet för en empirisk, experimentell metod för vinnande av kunskap. Gestalter som svarar för viktiga insatser är exempelvis Bacon, Galilei, Descartes, Newton. Processen är komplex, i detta sammanhang kan det bara bli fråga om att lyfta fram några drag som har särskild anknytning till vårt ämne, Europas identitet.

Att vetenskap och teknik karakteriserade européerna och hjälpte dem till deras segrar, fordrade någon form av ideologisk legitimering. Det fanns också texter som reflekterade över förhållandet. En sådan författades av Samuel Purchas, en engelsk resenär, vid början av 1600-talet. Purchas skriver: "The Qualitie of Europe exceeds her Quantitie, in this the least, in that the best of the World" – Europas kvalitet överstiger hennes kvantitet, i det ena den minsta, i det andra den bästa i världen.

Allt görs bäst i Europa. Var finner vi eljest så "resolute courages, able bodies, well qualified minds" – sådant beslutsamt mod, dugliga kroppar och väl fungerande huvuden? Vilket annat område är så förstärkt med fort, försett med samhällen och krönt av städer? Har inte hela världen blivit offer för Europas överhöghet – Asien och Afrika föll för Alexander, sedan för romarna?

Den bild Purchas ger placerar Europa i ett geografiskt centrum och i en självklar civilisatorisk ledarroll.

Asia yeerely sends us her Spices, Silkes and Gemmes; Africa her Gold and Ivory; America receiveth severer Customers and Tax-Masters, almost everywhere admitting European Colonies.

Europa är den enda platsen där det görs "Arts and Inventions". Genom "Mechanical Sciences" har Europa skapat våra fantastiska klockor. Bara européers öron har lyssnat till de musikaliska uppfinningarna inom "the Chamber, the Field, the Church". Kokkonst, hästskötsel, kemi, papper och fabriker, gevär och boktryckarkonst, matematik. Purchas far ut i en Europa-retorik som nästan saknar motstycke:

Men vad säger jag om män, konster, vapen? Naturen har givit sig själv till Europas industri. Vem fann någonsin på lodet och kompassen, som nu omfamnar världen? Vem tog haven i besittning och färdades runt jordens vida omkrets? Vem upptäckte nya stjärnkonstellationer, hälsade den frusna polen, inträngde till den heta zonen? Och vem förutom vi har genom navigationsens ädla konst tyckts efterlikna Honom, som låter sin kamma-

res strålar lysa över vattnen och som vandrar på vindens vingar?
(Min övers., SS.)

Citatet understryker en europeisk självsyn. Det var genom konst och vetenskap som europén efterliknade Skaparen själv, och om detta var europén ensam.

Och europén var en han. För Adam Smith, moralfilosofen och ekonomen, var Europa *magna virum mater*, männens stora moder. Bara europén kunde åstadkomma de riktigt stora bedrifterna. Vetenskapsfilosofen Francis Bacon och de efterföljare som skulle grunda den brittiska vetenskapsakademien, Royal Society, skriver under 1600-talet om hur även vetenskapen själv är manlig. Framsteg görs genom att ”penetrate from nature’s antechamber to her inner closet”. Naturen belönar den framfusige och den fräcke, skriver man. Och Bacon själv drar upp ett magistralt schema, enligt vilket människans – i det här fallet mannens – stora uppdrag på jorden är att lära sig förstå och behärska den natur som förvildats och blivit kvinnlig genom syndafallet, återföra den till ordning och reda. Modernitetens projekt har också en könsdimension.

Politikens Europa

Även beträffande den politiska organisationen gjordes från renässansen allt oftare en distinktion mellan Europa och de andra kontinenterna. Aristoteles hade själv börjat traditionen genom att tala om Asiens despotism; samma uttryck lever kvar ännu hos Marx i hans ”asiatiska produktionssätt” med tillhörande autarki. Det förutsätts också hos Karl Wittfogel i dennes beskrivning av ”hydrauliska samhällen” i boken *Oriental Despotism* (1957).

En viktig dimension i det moderna Europas politiska liv är maktdelningen mellan stat och kyrka. Politiken och dess legitimerande idéer frigörs mer och mer från trons dogmer, vilket inte var fallet bland muslimerna. Denna distinktion mellan det andliga regementet och det världsliga formuleras under 1500-talet på pro-

testamentiskt område av Luther och på katolskt av Machiavelli. Machiavelli menar också, vilket är notervärt, att mångfalden av stater och nationer i sig ger Europa ett övertag. Där det finns många länder finns fler soldater. Det finns också mer *vertú* – detta märkliga ord som förenar dygd och duglighet – där det finns fler furstar som utövar den. Montesquieu, 200 år senare, identifierar Europa med framsteg, Asien med stagnation. Mångfalden av stater gav, precis som i hans lära om maktindelningen, en balans mellan många aktörer, vilket främjade friheten. Bakgrunden var de skilda geografiska förhållandena. Asien bestod av stora slätter, utan naturlig uppdelning – ”Makten måste alltså alltid vara despotisk i Asien”. Europa var uppbrutet av bergskedjor och floder. Montesquieu kunde därför tala om ”den naturliga delningen [i] flera stater av måttlig utsträckning”. ”Det är detta som har utvecklat en anda av frihet, som gör varje del mycket svår att underkuva . . .”

Europatanken är alltså tidigt sammankopplad med frågor om fred, frihet och säkerhet. Liksom fallet var med Europa som religiöst begrepp – vi erinrar oss dess ökade användning från 1400-talet – kan man urskilja en distinkt födelse av Europa som politiskt begrepp.

Denna födelse äger rum i slutet av 1600-talet i samband med ömtåliga förskjutningar av maktförhållandena i västra Europa. Den franska och katolska expansionismen under Ludvig XIV hotade brittiska och holländska intressen, som var på uppåtstigande till följd av dessa länders framgångsrika och snabbt växande handel. Protester följde. I samband med de tilltagande spänningarna började de protestantiskt orienterade whigs i England använda Europa-begreppet i sina pamfletter. En inflytelserik grupp whigpolitiker understödde den holländske ståthållaren Vilhelm III av Oranien i dennes försök att stävja fransk expansion. Vilhelms tanke var att en europeisk maktbalans måste upprätthållas; ingen enskild makt fick bli för stark. Därför fick inte heller den spanske kungen Karl II:s testamente, enligt vilket Ludvig XIV:s sonson ensam skulle ärva alla spanska territorier, gå i verkställighet. Genom det spanska tronföljdskriget och den följande freden i Utrecht skapades i stället en delning av det spanska väldet så att makt-

balansen i Europa kunde upprätthållas, helt i enlighet med Vilhelms avsikt.

Vilhelm hade tillträtt den engelska kronan omedelbart efter den ärorika revolutionen 1688. Det var under honom som vissa grundläggande medborgerliga rättigheter inklusive konstitutionell parlamentarism infördes i England genom Bill of Rights 1689. Vilhelm kallades i whig-propagandan "den europeiska frihetens bevarare". I kritiken mot Stuart-kungarna hette det att de hotat "the European Balance". Det talades i det brittiska parlamentet om "Peace of Europe". När underhuset i februari 1701 skulle ta ställning till en motion om stöd för Vilhelm III:s intervention mot den franska invasionen av Nederländerna hänvisades det till "the Interest and Safety of *England*, the Preservation of the Protestant Religion, and the Peace of *Europe*". De konservativa Tories ville för sin del stryka uttrycket "and the Peace of *Europe*".

På detta sätt kom den politiska Europatanken att tidigt förknippas med frihetssträvanden, fred och maktbalans. Det innebar samtidigt att tron och kunskapen som identifikationsfaktorer fick sällskap av *politiken*. Europa blev ett politiskt begrepp som betecknade strävan att bringa ordning och harmoni i den myllrande och alltid potentiellt riskabla europeiska mosaiken.

Europa blev ett begrepp för att hantera kombinationen av mångfald och enhet, dynamik och balans. Under 1700-talet florerar idédebatten härom allt livligare. Voltaires påpekande om att vad som är rätt på den ena sidan om Pyrenéerna är falskt på den andra illustrerar, om än med en suck, denna eviga europeiska relativism. Denne franske storproducent av tänkvärdheter uttryckte också vad många samtida, och även senare, européer nog vore beredda att godkänna, när han sade att Europa var

ett slags stor republik uppdelad i många stater, några monarkier, andra blandade, några aristokratiska, de andra folkliga, men alla i förbindelse med varandra. Alla har samma religiösa grund, även då de är indelade i olika konfessioner. De har alla samma principer för rättskipning och politik, okända i andra delar av världen.

På 1700-talet talade man gärna om ”la république des lettres” – de lärdes republik – med rötter i humanismen och i den medeltida kristna lärdomen vid universitet och kloster. Också denna republik var europeisk, något annat vore orimligt. Möjligen kan man säga att denna kulturella och intellektuella gemenskap är en smula exklusiv. Den inbegriper egentligen inte alla människor födda i Europa, utan i första hand ett bildat skikt, de lärda, som tillägnat sig traditionen. Det är nästan så vi får förstå det när Edmund Burke, den konservative lärofadern, år 1796 skriver: ”No European can be a complete stranger in any part of Europe.” Algot Ruhe, den svenske filosofen och Bergson-lärjungen, skriver i samma anda så sent som 1904: ”Europa är för mig en enda stor stad i hvars kvarter jag ömsevis slår mig ned.” Karl Marx proletära internationalism var också ett sätt att skapa en gränsöverskridande gemenskap som samtidigt genom sin klassbas var exklusiv. Men de som drev det proletära brödraskapets sak i de första internationerna var inte i första hand arbetare, utan intellektuella européer och kosmopoliter.

Man skall inte bortse från denna aspekt när man tolkar de senaste årens Europa-debatt. De internationella, europeiska, frågorna har appellerat i första hand till dem som identifierar sig med diplomatin, utrikespolitikens, kulturens, vetenskapens och affärlivets sfärer. Det rör sig om sociala eliter vilka i århundraden haft en internationell orientering. Den franske tänkaren Edgar Morin talar om en ”néo-cosmopolitisme”, som saknar det filosofiska djupet hos den som försvarades – och praktiserades – av 1700-talets upplysningsmän, men som i praktiken får samma resultat: en europeisk samlevnad (convivialité). Det rör sig om personer vars kulturella identitet inte enbart är lokal eller nationell, utan också internationell. Det finns andra, troligen en majoritet, som i första hand har en lokal och nationell identitet och som inte upplever den europeiska gemenskapen som ett alternativ. Snarare är den ett hot i det att makt och inflytande ter sig än mer avlägsna, och i det att samhällsfrågorna diskuteras på främmande språk. Dessa skillnader – som har politiska återverkningar – har att göra med etnicitet, språkkunskaper och med social klasstillhörighet. Det finns därför

inte *en* europeisk identitet, utan många. De är antropologiskt och sociologiskt avläsbara. När starka nationalistiska och regionalistiska krafter bryter fram är det dessa identiteter som kommer till uttryck. De utmanar Europas enhet.

Den krigshärjade fredsdrömmen

Den yttre identiteten, framvuxen ur formuleringen av skillnader gentemot andra, hade en inre motsvarighet. På 1600-talet skrevs en pjäs av fransmannen Demarets de Saint-Sorlin med titeln *Europe*. Där uppträder prinsessan Europa, som sörjer för alla sina barn, dvs. alla Europas nationer, vilka för övrigt alla kommer ur samma rot och stam, framhålls det. Hon väljer emellertid att låta sig försvaras av "Francion", en illa dold hänvisning till Frankrike. Europeisk fred och endräkt under franskt beskydd, en intressant och för många andra provokativ tanke.

Fredstanken var nära kopplad till europeisk enighet. Det kommer till uttryck i den illustration som medföljde de tidiga upplagorna av Sebastian Münsters vida spridda *Cosmographia universalis* (1541) – en kvinna, drottning Europa, med Iberiska halvön i kronan, med vänstra näven på Jylland, Sicilien i den högra och med robens släp bildande front mot Asien. Norr om Mare Balthicum låg Skandinavien. Engelsmannen William Penn skrev, med anledning av de fransk-brittiska motsättningarna, *Essay towards the Present and Future Peace of Europe* (1693). År 1712 utkom ett storslaget franskt försök att skänka Europa denna fredens roll, abbé de Saint-Pierres *Mémoires pour rendre la paix perpetuelle en Europe*. Kant föreslog i sin kända pamflett *Zum ewigen Frieden* (1795) en varaktig europeisk fred, som bara kunde förverkligas genom en överstatlig politisk struktur.

Europa som fredens projekt skulle som bekant förbli en utopi; ingen kontinent har så härjats av krig som vår egen. De många krigen har ständigt livnärt *fredsdrömmen*, vars plats i diskursen om Europa är så central att man måste uppfatta den som en identifikationsfaktor.

Efter Napoleonkrigen växte det europeiska samarbetet. Periodens historia har traditionellt skrivits i nationalistiska termer. Men det fanns också ett internationalismens Europa, som byggde vidare på ideal från de två tidigare århundradena. Detta hade sin grund i den ekonomiska integration som industrialism och handel skapade, och dess återverkningar återfanns nu på alla plan: kommunikationer, sociala rörelser, intellektuellt utbyte. Mellan 1840 och 1914 förekom exempelvis nära 3 000 internationella kongresser; många av dem gällde fredsfrågan. Under seklet efter Waterloo skapades över 450 enskilda organisationer i Europa, och 30 stycken som inbegrep regeringar. Wienkongressen i sig – den pågick ända till 1822 – stod för många som en förebild för internationellt beslutsfattande, och humanitärt sinnade gladdes åt att den också formellt fördömde slavhandeln.

1800-talets fredssträvande diskurs om Europa samlade de främsta av tidens tänkare och filosofer. Henry de Saint-Simon smittades av den gamla tanken – uttryckt av bl.a. den italienske filosofen Tommaso Campanella redan på 1600-talet – om en federation av Europas stater. Hans inlaga till Wienkongressen innehöll redan i titeln en formulering av Europa-integrationens känsliga balansgång mellan nationell suveränitet och europeisk enighet: ”om nödvändigheten av . . . att samla Europas folk i ett gemensamt politiskt organ, därmed bevarande självständigheten för var och en . . .” Victor Hugo talade om ett ”europeiskt brödraskap”. Lamartine skrev ett ”Manifeste à l’Europe”, främst riktat mot kriget. Nietzsche pläderade för sin ”Lehre vom guten Europäer” – läran om den gode europén. Det var handeln och kommunikationerna som enligt Nietzsche gjort patriotismen obsolet och som reste krav på en sammansmältning av nationerna. En europeisk gemenskap skulle också lösa den s.k. judefrågan, eftersom inga nationer då skulle kunna diskriminera judarna.

Till dem som energiskt bearbetade idén om ett enat Europa hörde också federalismens portalgestalt Pierre-Joseph Proudhon. Han ansåg att den europeiska federationen främst var ett storleksproblem. Stora, överblickbara politiska enheter borde undvikas. Frankrike var för Proudhon typexemplet på hur centralmakten,

Paris, lagt beslag på alla befogenheter. Den ursprungliga nationalkänslan, som hörde samman med provinsen, trampades ner till förmån för en konstlad statsnationalism. Hur annorlunda var det inte med Schweiz, där kantonerna hade full självständighet i sina inre angelägenheter och inte behövde ta order av huvudstaden. Europa fick inte bli ett ännu större Frankrike. I nationerna led regionerna, i ett enat Europa skulle nationerna *och* regionerna lida under en maktfullkomlig "monarchie européenne". Alternativet, menade Proudhon, var en "confédération de fédérations", en europeisk sammanslutning av federativa statsbildningar. På nytt är det medeltidens och de oberoende småstaternas och furstendömenas Europa som åkallas.

Federations- och unionstankar som lösning på den europeiska fredens problem ventilerades under hela 1800-talet. Efter varje storkrig aktualiserades den överstatliga styrelseformen: 1814, 1866, 1871. De mest långtgående förslagen gick ut på en fullständig europeisk stat av federal typ; fransmannen Constantin Pecqueur 1842, skotten James Lorimers 1877, ryssen Jacques Novikows 1901. Victor Considérant utgav 1850 en bok med titeln *La dernière guerre et la paix définitive en Europe*. Tidningen *Les États-Unis d'Europe* – Europas förenta stater – utkom med korta avbrott 1867–1914 och var starkt knuten till fredssträvandena.

Ett enat Europa förblev dock en idé för eliten. Pressen och propagandan i varje enskilt land var i regel nationalistiska och när det folkliga politiska deltagandet växte inriktades detta nästan helt på nationella frågor. Partiernas och folkrörelsernas retorik hade internationalistiska inslag, men deras praxis var nationell, stundom patriotisk. "Européernas" retorik gick nästan spårlöst förbi. Inte ens arbetarrörelsen med sina internationaler förmådde stå emot patriotismen vid krigsutbrottet 1914. Ett nordiskt exempel är stämningarna i Norge kring unionsupplösningen 1905. Högre ämbetsmän, de större städernas intellektuella och ledande kretsar i näringslivet var negativa till norskt utträde. Den folkliga och regionalt förankrade opinionen, som givetvis utgjorde majoriteten, var för. (Samma värderingsskillnad har gått igen i 1970- och 1990-talens norska debatter om förhållandet till EG.)

1914 blev ett fruktansvärt bakslag för freds- och samarbetssträvandena. Men tankens frön var sådda. Och även om freden inte kunde räddas hade många andra resultat uppnåtts. Det europeiska samfundet hade enats om former för vetenskapligt samarbete och sjukdomsbekämpning, slavhandeln hade avskaffats, kvinnornas rättigheter hade utvidgats, havsrätten utvecklats, man hade kommit överens om hur man skulle hantera sårade i krig, en fabrikslagstiftning hade börjat ordnas. Det viktigaste av allt var kanske att man hade visat att det gick att samarbeta fredligt över gränserna.

När första världskriget var slut togs freds- och samarbetstanken upp på nytt, fast då i global skala genom Nationernas Förbund. Europatanken fick aldrig någon riktig renässans under mellankrigstiden, även om retoriska efterklanger återkom på sina håll, exempelvis hos den paneuropeiska rörelsens grundare, den österrikisk-japanske greven och utopisten Richard Coudenhove-Kalergi, som 1923 skrev om behovet av ett europeiskt statsförbund till försvar mot "de växande utomeuropeiska makterna". Industriledare, i varje fall i det fransktalande Europa, tog upp frågan om europeisk prisreglering av kolet, en föregångare till Kol- och stålunionen. Sedan var Europarådet och Europeiska Gemenskaperna bara ett stenkast bort.

Vill man, kan man således se en kontinuitet, alldeles särskilt på fransk botten, för en europeisk freds- och enhetstanke vars rottrådar löper ner till det krigs- och konfliktrötta Europa som föddes ur Napoelonkrigen. Något diffusare, kan linjen tecknas ända tillbaka till den världsliga europeiska maktens riktiga ursprung: Karl den store. Likt EG mer än ett årtusende senare hade också det karolingiska riket sitt centrum i gränstrakterna mellan det frankiska och det germanska Europa. Och likt EG inkorporerade det och bevarade goda förhållanden till den katolska maktens centrum: Rom.

Besvärande för Europatankens utveckling under mellankrigstiden var också att den togs på entreprenad av nazismen. Hitler ville ju själv skapa "das neue Europa". Hitlers strid för Europa fördes österut mot Sovjetkommunismens nya variant på "Österns bar-

bari”, västerut mot den dekadens som förknippades med det effeminerade Storbritannien, ras- och kulturblandningens Paris, det kommersiellt förflackade USA. Goebbels sammanfattade ambitionerna i ett tänkvärt yttrande: ”Meningen med detta krig, det är Europa.” Det är särskilt notervärt att det stora offret för utrotningspolitiken, judarna, därmed placerades utanför den sorts europeiska enhet nazisterna tänkte sig. Nazismens Europa var en *Festung Europa*, militariserad, sluten, etniskt exklusiv och fientlig också till sådana kulturelement som under århundraden bidragit till Europas mångfald. Enhetsdrömmen var också en renhetsdröm, som på senare år övertagits av extrema konservativa grupperingar i Europa, även om den inre fienden numera inte i första hand är judisk (anti-semitiska inslag förekommer dock) utan består av de många miljonerna européer som har sina etniska rötter utanför kontinenten. Denna rasistiska ”kontinentalism” är ett oroande inslag i Europas enhetssträvanden.

Fascisternas speciella variant på enhetsdrömmen är en bidragande orsak till den skepsis som förekommit gentemot Europatanken efter andra världskriget, särskilt i radikala kretsar. Samtidigt föddes ur motståndet mot kriget en renässans för Europa-ideologin. Den franska motståndsrörelsens tidning *Combat* skrev i september 1942: I stället för ett tyskt Europa skall vi skapa ”ett enat Europa, organiserat på laglig grund i en anda av frihet, jämlikhet och broderskap”. År 1944 antog representanter för partisanrörelserna i sju länder en deklaration där man förordade en europeisk union för att inte ”den rådande anarkin med trettio suveräna stater” skulle bestå.

När Europa av Sovjetunionens president Michail Gorbatsjov gavs en ny mission med idén om ”det europeiska huset”, hade han en rik europeisk fredstradition att falla tillbaka på. En annan klangbotten för hans metafor var det gamla europeiska kulturarvet, delat av Ryssland och representerat inte minst av den Joseph Brodsky från Leningrad som fick Nobelpriset i litteratur 1987. Fredstankarna har funnits i bakgrunden också hos dem som uttryckt oro inför att ett återförenat Tyskland skulle kunna bli alltför mäktigt – ett europeiserat Tyskland, ja,; ett tyskt Europa, nej, som

Thomas Mann uttryckte saken. Det är inte bara skuggorna från Hitler och andra världskriget som gör sig påmind. Det är också en gammal europeisk princip att ingen enskild makt får tillåtas bli så stark att den ensam kan behärska de andra. Det var så Europa en gång blev ett politiskt begrepp med Vilhelm III:s tronföljdskrig mot fransk dominans på 1600-talet. Det var med hänvisning till denna princip kampen mot Napoleon kunde organiseras.

Europa har genom seklerna alltid velat bevara sin mångfald, men också en jämvikt i mångfalden. Man bör inte glömma att det under mer än tusen år, från 800-talet till Napoleonkrigen, förekommit ett centraleuropeiskt tysk-romerskt rike som sträckte sig från Östersjön till norra Italien. Regional och nationell mångfald har balanserats mot kejsarmaktens överhöghet.

Mötet med det främmande

Renässansen är den tid då Europa blir medvetet om sig självt. Vid denna tid blir också mötena med områden utanför Europa allt talrikare. Inledningen till detta upptäckternas tidevarv brukar ibland förknippas med Henrik Sjöfararen (1460), under vars ledning portugiserna seglade längre söderut längs Afrikas västkust än några andra före dem. Under medeltiden och antiken hade européerna huvudsakligen stiftat bekantskap med andra s.k. högkulturer, den arabiska, den indiska och den kinesiska. Nu kommer Afrika söder om Sahara in i blickfältet, liksom hela den amerikanska kontinenten, förut okänd. Förhållandet till det främmande och annorlunda blir en fråga av stor betydelse för de europeiska intellektuella, och under ett par hundra år diskuteras saken i ett ständigt växande antal skrifter. De flesta är för expansionen. Men några välkända författare uppträder också som ett slags Europas dåliga samveten, påtalar övergrepp och grymheter; främst tänker man väl på Bartolomé de las Casas, Columbus' medföljare på tredje Amerikaresan och författare till den första antislaveripamfletten.

Ur denna diskussion hämtar Europa en viktig dimension i sin

moderna identitet. Europa formulerar nu, tydligare än förut, sin roll i världen, legitimerar handlingar, stadfäster ideal som markerar gränserna mellan Europa och det främmande – det Andra. Till de identifikationsfaktorer vi funnit ovan – tron, kunskapen, politiken, fredsdrömmen – måste vi lägga (den upplevda) *överlägsenheten*.

En grundläggande idé var att Europa befann sig i centrum. Trots att kunskapen om världen växte och stora nya områden framträdde också på södra halvklotet och på den västra hemisfären, var Europa den givna referenspunkten. Öst och väst, nord och syd, själva väderstrecken utgår från den Gamla världen. I Bibeln (Jeremia och Uppenbarelseboken) talas om de fyra vindarna, som kom från himlens fyra hörn och fördes till jorden av fyra änglar. I antiken fortsatte geografer och lärda som Strabo, Eratosthenes, Plinius att utveckla teorin om vindarna. Strax fanns vindrosor med åtta, tolv och upp till 32 vindriktningar, som stundom korresponderade med tider på dygnet och på året. 1400- och 1500-talsutgåvor av Ptolemaios' *Geographia* innehåller i regel det tolvvindssystem som varit vanligt i antikens Rom. Karl den store reducerade däremot antalet väderstreck till fyra, som i sin tur fick ge namn åt de intermediära riktningarna, ett system som adopterades i norra Europa. Först på 1500-talet smälte de olika namnskicken och varianterna i kompassen samman till en enhetlig form med fyra enstaviga namn på de primära väderstrecken, så som vi nu känner dem. Europa var också formellt den plats varifrån navigationen utgick. Vid en kongress med geografer och astronomer i Paris 1634 utsågs på förslag av kardinal Richelieu ön Ferro, ansedd som Europas västligaste punkt, till säte för nollmeridianen. Detta förslag följdes i allmänhet till 1883 då det i samband med den globala tidens enhetliggörande beslöts att nollmeridianen skulle gå genom observatoriet i Greenwich; platsen låg därigenom nära den stad som vid tidpunkten var världens absoluta centrum, det brittiska imperiets huvudstad London.

Europas förbindelse med väderstreckets väster kommer logiskt nog inte från Europa. Assyriskans *ereb*, ordagrant: "mörker", betydde för assyrierna att Europa var landet i väster, där solen gick

ner, medan *acu*, ”lysande”, var Österlandet, dvs. Asien. För européerna själva var Europa mitten. Det framgår tydligt av renässansens och nya tidens kartor, som nästan undantagslöst placerar Europas fragment av jordytan – mindre än 5 procent – i centrum, med de övriga kontinenterna grupperade runtomkring. Denna geografiska indelning av världen dominerar ännu; Amerika är väst, inte öst som det måste vara från Asien; Asien är öst, inte väst som det måste vara från Amerika.

Europa var inte bara centrum, utan utgjorde också normen för vad som ansågs rätt och rimligt i de flesta avseenden, alltifrån klimat och temperatur till språk, seder, bruk och religion. I Sebastian Münsters *Cosmographia* talades det om ett ”Psittischland”. Ordet, avlett av latinets *psittacus*, användes för att beteckna områden där människorna talade obegripliga språk. I en vidare betydelse fick det avse alla möjliga främmande länder som ansågs mer eller mindre besynnerliga.

Detta drag i den europeiska identiteten, att det avvikande finns hos icke-européerna, är djupt rotat i antikens texter. Euklides, Strabo och Ptolemaios hade berättat om märkliga varelser, hybrider mellan människor och djur. Somliga av dessa historier överlevde genom medeltiden och fick en renässans med det ökade antikintresset mot medeltidens slut.

En särskild roll i förmedlingen spelades av Gaius Julius Solinus, verksam på 200-talet. Solinus hade plockat upp de egendomligaste passagera hos Plinius, den romerske geografen Pomponius Mela och andra. Han publicerade sina rövarhistorier under rubriken *Collectanea rerum memorabilium*, som förblev en populär skrift i mer än tusen år. De monster och kuriositeter som där skildrades användes av kosmografer och kartritare genom hela medeltiden. Varianterna kände inga gränser. Floden Niger kokade av hettan, i Etiopien fanns en särskild ras som hade en hund till kung, och i samma land fanns människor med fyra ögon. I Indien – utkorat till monstrens särskilda hemland redan av greken Ktesias från Knidos på 300-talet före vår tideräkning – fanns män med åtta tår på varje fot, och andra med bara ett ben, avslutat med en väldig fot, stor nog att skydda bäraren från solens strålar.

Dessa besynnerligheter prydde ofta som en bård av illustrationer kartorna i deras ytterkanter, liksom för att markera att ju längre bort från Europa man kom, desto säkrare kunde man vara på att få uppleva det avvikande, kanske det farliga, och i varje fall det felaktiga och underlägsna. I Hartmann Schedels *Liber chronicarum* (1493) och i Ulisse Aldrovandis *Monstrorum historia* från 1500-talet avbildades flera av de monstruösa varelserna, vilka också kom att ingå som standardrekvisita i fantasierna om ännu oupptäckta länder, exempelvis den mytiska *Terra Australis*, Sydkontinenten.

I den kosmografiska och geografiska litteraturen synes länge olikheterna mellan Europa och de andra världsdelarna inte ha varit lika uppmärksammade. De olika världsdelarna fick i och för sig vanligen särskilda avsnitt, men skildringen av dem var ofta likartad till sin uppläggning. Under 1600-talet vidgades emellertid medvetenheten om skillnaderna, och i Happels *Thesaurus exoticorum* (1683) m. fl. arbeten trädde Europa tillbaka och gav plats nästan uteslutande åt det exotiska, vilket indirekt gav besked om den särställning Europa nu fått.

Det Andra behövde inte nödvändigtvis ges en pessimistisk framtoning. Under renässansen hade de svarta, som ibland förekom vid hoven, haft en ganska hygglig ställning. Och i tidiga skildringar från mötena med afrikanska konungarikerna visar portugiserna beundran inför människornas värdighet och samhällenas organisation. I vissa reseskildringar och i de flesta utopier, en genre som inleds av Thomas Mores *Utopia* 1516, framstår de fjärran länderna som utomordentligt blomstrande, välordnade och förebildliga. Man skall dock inte tolka dessa texter bokstavligt, de var skrivna för att uppnå vissa syften. Utopierna var främst en genre för kritik av brister i samtida samhällsförhållanden. När More placerade sin utopi på andra sidan Atlanten, eller när Andreae, Bacon och Campanella lokaliserade sina till olika platser i Fjärran Östern, så fungerade de som ett slags groteska spegelbilder för Europa. Europa var visserligen överlägset i verkligheten, men också Europa hade brister. De diktade rikena kunde göras skönare än verkligheten.

När någon gång en reseskildring innehåller uppskattande om-

dömen om förhållandena, så skall man också finna att dessa snarare gäller naturen och landskapet än människorna och kulturen. Columbus erbjuder ett fascinerande exempel. Hans beskrivning av ön Juanna, nuvarande Kuba, är en regelrätt paradisskildring, med sjungande fåglar, prunkande växtlighet – allt är harmoni och behag. Han spekulerar om stora naturrikedomar, om plantager för odling, om gruvor och näringsliv. Beskrivningen inkluderar inte människorna, de hör inte hemma i paradiset. När de småningom börjar göra det, som i den växande litteraturen om ”den gode vilden”, är det inte heller i tron att dessa goda vildar kan göra den europeiska civilisationen äran stridig. Däremot kan de representera moraliska kvaliteter som Europa försummat eller förstört.

Eurocentrismen har alltid haft en antropologi. Vid det första mötet med Australiens aboriginer yttrade kapten William Dampier att de var ”the miserablest People in the world”, fula, elända och farliga. Vid samma tid, 1690-talet, heter det i en geografibok, att invånarna i Nya Holland var vita (!), stora och modiga, och att ”It is very sad to fall into their Hands, as some *Europeans* have found by unhappy *Experience*”.

Från dessa beskrivningar var steget inte långt till vetenskapliga teorier som förklarade dem. I ett intrikat samspel mellan ekonomisk exploatering och ideologisk legitimering växer en rasistisk antropologi fram under 1600- och 1700-talen. Det fanns ett behov att beskriva de icke-europeiska folken som mer djurlika och underlägsna. Det tycks som om moderniteten ökar kravet på en hierarkisk distinktion mellan Europa och det Andra. Den ömsesidiga respekt som förut kunnat råda, så att säga högkulturer emellan, raseras nu. Även på detta område viker alltså efter hand den bibliska legitimeringen (berättelsen om Noas söner) för en vetenskaplig.

Flera av den tidiga antropologins stora gestalter presenterade varianter på förhållandet. Ovanligt illustrativ var emellertid den teori som lanserades av vår egen Carl von Linné. Linné indelar människorna i fyra huvudtyper, *Homo Americanus*, *Europaeus*, *Asiaticus*, *Afer* (från Afrika). Av dessa var patagoniern och ”hottentotten”, som Linné skrev, de lägsta; de ingick båda i den sär-

skilda gruppen *Monstrosus* (för dem som bodde i ödemarken eller som blivit avvikande av "förderlig skötsel"). Men det gjorde även samnen, som ju bodde i Europa, fast i dess norra utkant och med asiatiskt ursprung. Linnés värderingar är inte enkla och det fanns hos honom en viss förkärlek för den "gode vilden". Ändå framträder europén som den civiliserade i det att han klär sig i "åtsittande kläder" och "*Behärskas av moder*". Han är också "*Ombytlig* (listig), spetsfundig, uppfinningsrik". Inom Sverige fanns det också skillnader: "Rätte européer är göthiske generationen, som är bibehållen i Småland och på några ställen . . . gotherne beskriver Tacitus att de hade gult hår och blå ögon." (Det kan tilläggas att Linné själv härstammade från Småland.)

Europas dialog med sig själv

Ganska snart skulle européer dyka upp som ifrågasatte denna idé om den absoluta överlägsenheten. Europa inledde därigenom ett slags dialog med sig själv om sin ställning i världen. Vi skall emellertid komma ihåg att denna dialog var en intellektuell företeelse, begränsad till ett lärt fåtal. I praktisk handling fortsatte européerna att utbreda sig över jorden och att kommersiellt och fysiskt ställa andra folk under sitt herravälde. Europas identitet är också av detta skäl föga enhetlig. Om känslan av överlägsenhet består hos breda grupper, har hos många intellektuella en annan, mer sofistikerad variant av denna utgjort en del av deras europeiska identitet: Europa är överlägset därför att vi här tillåter en överläggning med oss själva om vad som är överlägset.

Bejakelsen av ifrågasättandet innebär nödvändigtvis ett accepterande av att också ifrågasättandet kan ifrågasättas, och så vidare. Tvivlet ingår i det moderna Europas signalement, tydligast artikulert hos Descartes i hans *Discours de la méthode* (1637), men efter honom av rader av stora tvivlare och ifrågasättare i filosofins historia: Pascal, Hume, Kant. Den tjeckiske författaren Milan Kundera har talat om den tvivlande antihjälten – en Hamlet eller en Ivan Karamasov – som en typfigur i den europeiska litteraturen.

Tvivlet, ifrågasättandet, kritiken föder vad vi kunde kalla en beredskap för den alternativa sanningen: Det behöver inte vara som just jag råkar tro att det är. Nära sammanhängande med denna hållning är det som kallas tolerans, att erkänna rätten för var och en att tro och tänka vad han vill. Den tyske författaren Peter Schneider har bekänt sin kärlek till en "tvivlets filosofi"; om en sådan fått råda skulle europeiska grymheter som inkvitionen, kolonialismen, rasismen, fascismen aldrig ha uppstått, menar han.

Invändningarna, preciseringarna, nyanseringarna bildar i själva verket ännu en europeisk identifikationsfaktor: *samtalet*. Dialogen har rötter hos Sokrates och Platon, den har förts vidare i Galileis och Giordano Brunos litterära *discorsi* om världens utseende. Dess sentida utlöpare, oupplösligt förenade med europeisk tradition, är den vetenskapliga kunskapsprocessen, praktiserad vid seminariebordet, och det politiska samtalet, utfört i den offentliga debatten. Den ovan citerade Edgar Morin har föreslagit att denna dialogiska princip är själva kärnan i Europas kulturella identitet.

Till dem som tidigast problematiserar idén om Europas överhöghet, och kontinentens moraliska rätt till denna, hör Michel de Montaigne. Hans *Essais* (1580–88), i allt ett hundratal, kretsar kring ett gemensamt tema: relativismen. Montaigne vill ifrågasätta tron på en absolut sanning, och hävdar i stället en historisk princip: allt förändras, så har det alltid varit och så skall det förbli. Det betyder att vanor, smak, lagar och regler inte alltid ser likadana ut. Den som klandrar främlingen för hans märkliga skick skall finna att om han reser till främmande land kommer hans eget skick att ifrågasättas, och med samma rätt.

I essä nr 30, "Om kannibaler", ställer Montaigne människoätarna i kontrast till européerna, och jämförelsen utfaller ingalunda enbart till de senares fördel. Han hade själv inte besökt kannibalerna, däremot hade han tagit del av skildringar, bland annat Las Casas'. Genom hela texten löper ironin gentemot de européer som aldrig kunnat se några förtjänster hos "vildarna". Montaigne konstaterar att dessa bygger ändamålsenliga hus, att de gärna dansar, att de förfogar över goda verktyg, att enkelheten i deras liv gör dem vackrare, ty de står närmare naturen, som är all skönhets moder.

Till och med kannibalernas barbariska sed att äta sina offer förefaller Montaigne värdig i jämförelse med den tortyr européerna ägnar fångar och oliktankande:

Sedan de länge behandlat sina fångar väl och bestått dem all upptänklig välplägnad, kallar segraren ihop sina bekanta till ett stort samkväm. Han fäster nu ett rep vid en av fångens armar, håller själv i andra ändan på några stegs avstånd för att vara utom räckhåll för honom, och låter sin bästa vän på samma sätt hålla den andra armen. Dessa båda döda sedan fången med sina svärd i församlingens närvaro. Därefter steker man honom och äter upp honom tillsammans . . .

— — —

Jag sörjer ingalunda över att vi få blickarna riktade på det gräsliga och barbariska i en dylik handling, men väl däröver att vi som så klart se deras fel, äro så blinda för våra egna. Jag tycker det är mycket mera barbariskt att äta en människa, medan hon lever, än när hon är död; att slita en kropp, som ännu har full känsel, i stycken under marter och tortyr, att steka den bit för bit, att låta hundar och svin sarga den (något som vi inte bara läst om utan helt nyligen sett, och detta inte gamla fiender emellan utan hos grannar och meborgare och vad värre är under fromhetens och religionens täckmantel) – än att steka och äta den, sedan den upphört att leva. — — — Vi kunna således kalla dessa folk barbarer i förhållande till vad förnuftet föreskriver men icke i förhållande till oss, som överträffa dem i allt slags barbari.”

”Allt detta låter inte så illa”, avslutar Montaigne med bitande ironi: ”Men – de ha ju inga byxor.”

Ett annat exempel, nära två hundra år senare, är Abbé Raynals *Histoire philosophique et politique du commerce et des établissements des Européens dans les deux Indes* (1772). Raynal, som skrev detta omåttligt populära arbete tillsammans med Denis Diderot, ifrågasatte inte bara Europa, utan hela det västerländska projektet. Alla stora förändringar – ”är de verkligen nyttiga för

den mänskliga naturen? Skall människan en dag tacka dem för mera ro, lycka och välbehag?”

En mäktig milstolpe i toleransens tradition var *Encyklopedin*, redigerad av just Diderot. Artiklarna där andades förståelse för främmande traditioner och öste förakt över de vinningslystna européerna. Men toleransen hade en gräns: toleransen själv fick inte ifrågasättas. När Diderot far ut i våldsamma attacker mot muslimerna är det inte för att de skulle vara underlägsna eller barbariska, inte heller för deras sekterism, ty den finns också i Europa, utan för att *Koranen* och kalifen i helig allians förbjuder självtänkande och ifrågasättande. Och för att de förhindrar insamlande av ny kunskap. ”Koranen var folkets enda bok under flera århundraden, de andra brände man, antingen därför att de var överflödiga, om där bara fanns sådant som stod i Koranen, eller därför att de var skadliga, om de innehöll annat än vad som stod i Koranen”, heter det exempelvis i ett av Diderots brev till Sophie Volland.

Det grymma mötet med det Andra

Genom upptäcktsresorna upptäckte Europa världen. Men Europa upptäckte också sig självt. Vi har blivit vana vid att se upptäckandets historia som en centrifugal process, från Europa ut mot periferin. Men den kan ju lika gärna skrivas från andra sidan. Då är det en karibisk indian som upptäcker Columbus. Denna variant på forskningen röner ett ökande intresse; ett exempel är *The Muslim Discovery of Europe* (1982).

Reselitteraturen är begripligt nog en genre där mötet mellan Europa och det främmande skildras. Också där ges fog för påståendet att det är först under loppet av 1600-talet, och egentligen inte på allvar förrän under 1700-talet, som Europa är ett etablerat begrepp som träder istället för kristenheten. När Columbus och Cortés kommer till Amerika är de visserligen definitionsmässigt européer, men deras identitet är först och främst kristen och spansk.

Legitimeringen av den europeiska expansionen var ett viktigt problem. Många européer var dunkelt medvetna om att det kunde vara moraliskt klandervärt att underlägga sig det främmande. Ett försvar mot detta blev att man oftast beskyllde de andra sjöfarande nationerna för att begå de värsta misstagen. Spanjorerna blev de som främst utsattes, genom den s.k. svarta legenden om deras massakrer i Nya världen. Men också engelsmän och fransmän beskyllde varandra för att ha spritt veneriska sjukdomar på Tahiti och de andra Sällskapsöarna.

I legitimeringsstriderna hänvisade man gärna till sitt goda upp-såt. Européerna påstod sig vilja sprida en skriftkultur, den sanna religionen, de skulle genom vetenskapen utröna världens gåtor. Det var från denna överordnade position Europa gick till verket. Och man gjorde det efter hand alltmer just som européer. Sadelmakaren Heinrich Zimmermanns lilla dagbok, *Reise um die Welt mit Capitain Cook* (1781), skildrar Cooks död och avslutar med orden: ”om någon annan officer mist sitt liv vid en sådan händelse, skulle man ha fått se att Cook hämnats en tapper europés död”. Den Cook som dött var alltså inte först och främst engelsman eller kristen – utan europé.

År 1762 kunde det rentav utkomma en bok, Johann Heinrich Gottlieb von Justis *Vergleichungen der europäischen mit den asiatischen und andern vermeintlich barbarischen Regierungen*, som noterade inte bara att européerna är överlägsna, vilket alla var överens om, utan också att de tänker om sig själva att de är det.

Även om denna självhävdelse förekommer överallt på jorden, så driver vi européer denna föreställning längre än någon annan. (– – –) De andra är blott barbarer, deras vanor tycks oss orimliga, oförnuftiga, löjliga. Vårt förnuft och våra insikter har tyckts oss så högt över de andras att vi ser ner på andra folk som usla ormar som kryper omkring oss. Vi uppför oss som jordens herrar. När de gör det minsta motstånd, så utrotar vi dem helt och hållet. Och vad som är märkvärdigare: vi gör detta utan att det faller någon i Europa in att vi därmed skulle begå en orättfärdighet.

I det sistnämnda hade han fel. En europeisk självkritik kan, som vi sett, dateras till 1500-talet och Montaigne. Men Justis text är intressant, eftersom den så tydligt visar spegelbilden, nämligen att den vanliga europeiska uppfattningen var just européns överlägsenhet.

Européernas verk måste, hur man än värderar det, betraktas som en grym och fruktansvärd företeelse. Från korstågen, över upptäcktsresorna, den imperialistiska jakten på kolonier och fram till det sena 1900-talets krig i Indokina, Mellanamerika och vid Persiska viken – genom hela denna snart tusenåriga historia av västerländsk expansionism och strävan efter världsherravälde löper – hur goda motiven vid varje enskilt tillfälle än kunnat förefalla – förtryck, exploatering och nedvärdering av icke-europeiska värderingar. Västerlandet har stundom kunnat ha den formella rätten på sin sida, men i det långa historiska perspektivet blir ändå mönstret obevekligt tydligt: Europa utbreder sitt herravälde. Modernitetens tekniska och ekonomiska rationalitet har ännu inte mött någon tillräckligt mäktig motkraft. Snarare har, i varje fall under vårt eget århundrade, den europeiska formen för politiskt styrelseskick, den moderna staten, accepterats runtom i världen, t.ex. av Arabförbundet och den afrikanska enhetsorganisationen, OAU. Det västerländska sättet att organisera ekonomin genom kapitalism eller socialism har utövat en oerhörd dragningskraft.

En sida av grymheten var dock oavsiktlig och oförklarlig för européerna. Människorna i Amerika, Australien och Oceanien dog i sjukdomar som européerna förde med sig. Av Amerikas uppskattade ursprungsbefolkning på 15 miljoner invånare dog 12 miljoner inom en generation efter européernas ankomst. Även européernas växter och djur konkurrerade framgångsrikt med inhemska arter. Förklaringen, har forskningen funnit först på allra senaste tiden, ligger i att artmångfalden och det bredare sjukdomspanoramats på den stora eurasiatiska landmassan och i Afrika hade medfört en högre grad av specialisering och en större motståndskraft mot sjukdomar. Särskilt den parallella evolutionen av människor, djur och kulturväxter i samarbete hade skapat oslagbara kombinationer som på kort tid kunde förvandla flora och fauna i

de ”nya Europa”. Det var en ekologisk imperialism, vars mekanismer var okända för dess utövare.

De allra flesta övergreppen har européerna dock utfört i fullt medvetande om vad man sysslade med. Under tre århundraden fraktades 10–15 miljoner slavar (uppgifterna om antalet går isär) från Afrika till Amerika. Under 1700-talet slog britterna ut den indiska textilindustrin och skapade därmed ett utvecklingsproblem som landet ännu dras med. I Nordamerika trängdes indianer och inuiter tillbaka från sina landområden. Australiens aboriginer, offer för européernas smittkoppor, fick ge ifrån sig en hel kontinent utan att någonsin tillfrågas om sin åsikt. Sydafrikas svarta kvästes först av holländska boer-ättlingar, sedan av britterna, sedan åter av boerna i det mest konsekventa rasåtskillnadssystem som funnits, apartheid; en uppfinning av europeiska ättlingar i vårt eget århundrade. Kina underkuvades genom opiumkrigen på 1800-talet och befolkningen kastades ner i misär genom missbruk av opium som tillhandahölls av vinningslystna européer i strid med krav från landets egna ledare. I Asiens, Afrikas och Latinamerikas djungler utvann européerna gummi med lokalbefolkningen som billig arbetskraft. Exploateringen övergick sedan till de ädla träslagen, och har bidragit till erosionskador och miljöproblem med globala effekter medan de lokala ekonomierna gagnats föga.

Listan på européernas grymheter kan göras nästan hur lång som helst. Och de som försvarat Europas insatser återfinns i alla läger. Också en kritiker av kapitalismen som Karl Marx ansåg att européerna vidtog för framsteget och moderniteten helt nödvändiga åtgärder. Utrotandet av bisonoxar i Amerika och byggandet av järnvägar i Indien var delar av samma goda process, och apropå opiumkrigen i Kina sade Marx att det verkar som om ”historien först måste göra dessa människor berusade innan den kan väcka dem ur deras nedärvda stupiditet”.

Det var inte bara att underkupa och utnyttja icke-européerna. Lika viktigt var det att finna ett sätt att tänka som rättfärdigade vad man gjorde. Under 1800-talet, när imperialismen intensifierades, framträdde också en lära som passade utmärkt för detta syfte: utvecklingsläran. Darwins teori skildrade det biologiska livets evo-

lution, men många uttolkare menade att den starkaste och den bäst anpassade överlevde också i människans värld. Männslighetens raser representerade olika utvecklingsstadiet, där negern stod lägst och den vite europén högst. Schemat överensstämde med den tidigare kristna antropologin, liksom den överensstämde med Linnés tankar från 1700-talet. Men själva sättet att resonera var nytt. Nu kunde man hävda européernas överlägsenhet med stöd i en vetenskaplig teori, och i decennier – långt in på 1900-talet – utgjorde evolutionismen grunden för antropologin. Det löste ett moraliskt problem: om afrikaner och indianer slogs ut i konkurrensen med européerna så var det bara det sätt världen fungerade på. Variationerna i hanteringen av det moraliska dilemmat var många. Kipling, den engelske författaren, lanserade uttrycket ”den vite mannens börda”. Det var européernas skyldighet att dra försorg om de mindre utvecklade, uppfostra dem till värdigare människor. Andra fyllde på med synpunkten att det var européernas plikt att ”utveckla” (som det hette) de fjärran ländernas naturtillgångar, ty urinvånarna skulle inte klara det själva.

Evolutionen beskrevs ofta i bilder, i form av ett träd, en trappa, en människas utveckling från barn till vuxen. Kanske kan man säga att utvecklingsläran som helhet fungerade som en metafor, en förenklad bild, som genom att tillhandahålla ett före och ett efter, ett upp och ett ner, klargjorde en världsordning där Europa stod för det normala och det ordnade, och där de fjärran länderna och deras folk stod för det abnorma och det kaotiska. Det främmande blev, som så många gånger förr, ett hot. I Rom hade det varit germanerna. I det kristna Europa var det araberna, ”turken”, som skulle fördrivas. Nu var turen kommen till ”Gula faran”, Västerlandets beteckning på de asiater man beförde skulle först tillgodogöra sig Europas civilisation bara för att sedan överta världsherraväldet i kraft av sin numerära överlägsenhet.

Hudfärgen har alltid haft en symbolisk betydelse. Under upplysningen var den vita färgen ideal, den rena hyn, som svarade mot könets kyskhet och tankens klarhet. Den svarta färgen betydde inte bara synd, underlägsenhet, primitivitet, utan också hemlig lockelse, förbjudna begär. Denna eurocentriska färgsymbolik ut-

manades av Joseph Conrad i romanen *Mörkrets hjärta* (1901), som tillkom mitt under imperialismens glansdagar. Där har svart och vitt bytt förtecken. Kapitalismens Europa är vitt som en gravkammare, Afrikas svarta hjärta står för liv, puls, förnyelse. Den vite mannen jagar det vita guldet, elfenbenen, med geväret i ena handen och bibeln i den andra. Men han är ingen frälsare, som i retoriken, hans själ är syndfull och svart. Och strax skall han gå under. En generation senare hade primitivismen, dyrkan av det ursprungliga och ociviliserade som förknippades med Afrika, blivit estetiskt ideal och näringskälla till europeisk civilisationskritik, stundom i Freuds efterföljd.

Europas roll i världen har varit bestialisk och hycklande. Men bortom alla grymheter finner vi i förmågan till självkritik den andra sidan av myntet. Det är det förkättrade Europas särskilda signalement: att plåga sig själv med frågor, invändningar – att till och med ta icke-Europa till förebild för att visa på sina egna tillkortakommanden.

Det europeiska projektet: moderniteten

Historiker och filosofer har på senare tid ifrågasatt att Europa skulle ha existerat före år 1700. En uppsats av den engelske historikern Peter Burke anspelar just på detta, ”Did Europe Exist Before 1700?” (1980).

Tanken är att det är då som moderniteten inleds, en period i Europas historia som karakteriseras av raserandet av den universalistiska kosmologin med dess uppdelning i jordiskt och himmelskt och särskiljandet av samhällets olika delar från denna metafysik. Vetenskapen, politiken, konsten, ekonomin osv. lyder nu sina egna lagar, varje samhällsområde har sin rationalitet. Det kulturellt sammanbindande kittet är i stället dels en sekulär historieuppfattning präglad av framåtskridande, dels en rationalitet som har drag såväl av vetenskapens värderingsfria beskrivning som av protestantismens asketism (eftersom det nu är Nordvästeuropa som tar täten i utvecklingen).

Tankar som dessa har förekommit i flera olika varianter men främst har de formulerats av den tyske samhällsforskaren Max Weber, verksam i början av 1900-talet. Weber beskriver moderniteten som en triumf för rationaliseringen. Religionen, makten, konsten, naturen – allt magiskt och upphöjt avmystifieras. Det offentliga livets företag och förvaltning ordnas i allt fler och allt större institutioner. Denna utveckling tar sin början i upplysningen och accelererar under 1800- och 1900-talen. Det är en viss sorts rationalitet som genomsyrar denna process, nämligen den Weber kallar *målrationaliteten*. Till skillnad från *värderationaliteten*, som bygger på moraliska principer, värden, innebär målrationaliteten att handlingar styrs av resultat. Om företagarens uppgift är att skapa en vinst, är alla handlingar som främjar detta mål rationella.

En annan yttring av moderniteten är att de olika sfärerna i samhället blir alltmer självständiga och utvecklar sin egen målrationalitet. Ungefär som manufakturerna och industrier inför en uppdelning av arbetet i moment växer det fram ett slags social funktionsuppdelning. Företagandet får sin målrationalitet med vinsten som ledstjärna, vetenskapen får sin med målet att producera värden, medierna sin, vardagslivet sin, religionen och andaktslivet sin, förvaltningen sin. Detta är i själva verket en fundamental skillnad mellan den västerländska civilisationen och de övriga, menar Weber. Moderna institutioner som parlament, byråkratier, företag, universitet är målrationala. Andra civilisationer har i betydligt högre grad utvecklats värderationellt med en absolut etik, en allsmäktig gud och ett fortsatt magiskt beslöjande av världen.

För Weber är hela denna process oupplösligt förbunden med kapitalismen. Produktion och handel har funnits på många håll, men kapitalismen uppstod i Europa. Bara där fanns kapitalismens förutsättningar i form av målrationala institutioner för det ekonomiska livet, en modern rättsstat samt ett allmängiltigt ekonomiskt regelverk som fungerade lika för alla. Det var i synnerhet i norra och västra Europa kapitalismen utvecklades. Weber förklarade det med den speciella etik som rådde bland protestanterna, särskilt

bland puritanska och i kalvinistiska grupper. Dessa grupper, skriver Weber, rationaliserar vardagshandlandet i enlighet med Guds bud. De bejakar "världen" därför att framgång i vardagshandlandet skulle visa att den religiöse var utvald till frälsning. Det rationaliserade vardagshandlandet uteslöt kontemplation, överflöd, rus, orgier, lättja. I stället utvecklades bland protestanterna en asketisk arbetsmoral och ett rationellt övervägande av handlingarna som lätt kunde överföras till det ekonomiska livet.

Webers teori om kapitalismens uppkomst är både kontroversiell och ofullständig. Men som inslag i en beskrivning av moderniteten har den blivit ett viktigt element i den europeiska självuppfattningen. Ideal Weber pekade på, som flit, rättvisa, lönsamhet och rationalitet, är oupplösligt förenade med europeisk identitet. Hos Webers efterföljare Jürgen Habermas tillkommer som ännu ett västerländskt ideal den förmåga till kommunikativt handlande som förutsätter rationalitet. Medan Weber talade om rationaliteten som "en järnbur i livets förtrollade trädgård" har Habermas, i polemik mot postmodernismens olika profeter, försvarat förnuftet och de entydigt definierade begreppen. Utan dem kan vi inte samtala meningsfullt, och kan vi inte förstå varandra hotas vår mänsklighet. Det är ur brist på förståelse som konflikter och våld uppkommer.

Moderniteten är emellertid inte bara en beskrivning. Den representerar själv som helhet ett ideal varmed Västerlandet avgränsar sig från resten av världen. Den förstärker eurocentrismen med nya aspekter och argument. Till de väsentliga hör den historiska dimensionen. Under 1700- och framförallt 1800-talet presenterar Europas filosofer tanke-system som förklarar civilisationens utveckling som en process i riktning mot allt större frihet och förnuft, ofta i en serie avgränsade epoker. Det börjar under 1700-talet med Vico, Condorcet, Herder. Allra längst gick kanske Hegel, som uppfattade historien som en räkka av kulturformer, där den europeiska var den sista och högsta. Andra kulturer var eftersläntrare. Samma typ av tänkande presterades på fält efter fält. Antropologin, geografien, biologin, ekonomin – överallt trängde en evolutionär metaforik igenom. Och såväl liberala som socialistiska tänkare

delade denna grundläggande tankefigur. Karl Marx' historiefilosofi var ett ovanligt tydligt exempel, med sin sekvens av urkommunism, slavsamhälle, feodalism, kapitalism, socialism och åter till kommunism, fast nu på en tekniskt sagolikt hög nivå.

Förklaringen till denna eurocentriska evolutionsmodell varierade. Somliga talade ännu om försynen, andra om Guds kallelse; Europa var utkorat till denna position. Men allt fler sökte världsliga orsaker. Det fria kunskapssökandet och förnuftsstron, upplysningens hörnspelare, framhölls oftast i olika varianter. Mer särregna teorier förekom också. Henry Thomas Buckle, en engelsk filosof vid mitten av seklet, framhöll skillnader i natursceneriet. Områden med våldsamma naturprocesser, jordbävningar och vulkanutbrott, skänkte människan underlägsenhet och fruktan, så var det i Asien, Afrika och Amerika. I Europa däremot rådde lugna naturförhållanden, människan blev trygg och säker, och hon kunde i lugn och ro göra systematiska naturiakttagelser som lade grunden till goda kunskaper och på sikt till försörjning och vetenskaplig utveckling. Med andra ord: utanför Europa styr naturen människan, men i Europa är det tvärtom. Människan styr naturen.

Men också på denna punkt kom nästan omedelbart en motsägelse, av Ernst Haeckel, som 1866 myntade begreppet ekologi, och av en hel litteratur som vid sekelskiftet ifrågasatte det som började kallas *Raubwirtschaft* – rovhushållning på naturresurser. Människan styr inte alls naturen, hon bara tror det. Tar hon inte hänsyn till naturens oskrivna regler, styr hon sig själv mot undergången.

Amerika – Europas narrspegel

Den tysk-danske författaren Christian Friedrich Schmidt-Phiseldeck hade ett annat förslag till förklaring av det europeiska framsteget. Europa hade en princip om framsteg och rivalitet, som står i motsats till Orientens tröghet och tro på begränsning, skrev Schmidt-Phiseldeck omkring 1820 – och just denna idé blev sedan nästan ett axiom. Konkurrens och framtidstro – alltså en mental

författning – skulle vara grunden. Men också han ansåg att klimats och naturens förmåner skapade ypperliga anlag hos invånarna. Européerna måste finna sig i att vara ”normalfolk”, ett mönster för hela mänskligheten.

Denne före detta nationalbanksdirektör i Köpenhamn skrev först om de framtida förhållandena mellan Europa och USA, en bok han följde upp 1821 med *Der europäische Bund*. Där föreslår han en europeisk union. Denna tanke var inte ny; europeisk enhet hade, som vi sett, förut varit på tal för att motverka imperiala ambitioner hos europeiska furstar, som Ludvig XIV och Napoleon. Men den här gången var orsaken en annan: Europa måste enas för att kunna hävda sig mot Förenta staterna. Och hela situationen var annorlunda: Förenta staterna hade framgått ur Europa. Det var två västliga block som stod i harnesk. Tanken att Amerikas förenta stater skulle bli en världsmakt att räkna med var inte ovanlig vid denna tid; Erik Gustaf Geijer anknöt exempelvis till den vid sin installationsföreläsning i Uppsala 1819.

På nytt kan vi alltså se hur europeisk identitet och gemenskapskänsla provoceras fram utav ett yttre hot eller konkurrensförhållande. Man kan skönja parallellerna bakåt till Pius II:s fruktan för turken, och framåt till efterkrigstidens Europa-visioner.

Schmidt-Phiseldeck är bara en i raden av européer som speglat sig i Amerika. Kort senare reste fransmannen Alexis de Tocqueville i Förenta staterna och gjorde iakttagelser som pendlade mellan beundran och förakt. Hans skildring skulle sätta djupa spår i den demokratiska och konstitutionella debatten i Europa. En av de senaste är Tocquevilles landsman, filosofen och sociologen Jean Baudrillard, vars *Amérique* (1986), skildrar en kultur som lever i ett ständigt, groteskt förstorat nu: utan historia och utan framtid. ”Amérique, c’est un pays sans espoir” – Amerika saknar hopp, eftersom det inte existerar någon morgondag. Europa har i sekler tytt sig till en idé om framsteget och förnuftets seger, om utbildning av alla. Europa har i kraft av sitt förflutna skapat en vision av framtiden. Andy Warhol har sagt sanningen om det USA som saknar såväl förflutet som framtid: ”We don’t have time to remember the past, and we don’t have the energy to imagine the

future; we're so busy, we can only think: Now!" – Vi har inte tid att minnas det förflutna, och vi orkar inte föreställa oss framtiden; vi är så upptagna, att det enda vi kan tänka är: Nu!

En annan sentida Amerika-kommentator är den italienske semiotikern Umberto Eco. Hans essäer från 1960-, 70- och 80-talen – samlade på engelska i volymen *Travels in Hyper-Reality* (1985) – redogör med skräckblandad fascination för den medialiserade världen, vars ointagliga tätposition innehas av USA. Greppet har länge varit litterär och filmisk kliché i Europa: narrspeglarna USA, där Hollywood och Vita huset är grannar i ett slags modernitetens Disneyland.

Europas identitet har således formats inte bara i kamp och dialog med Österlandet, turkarna, barbariet, det svarta Afrika, det vilda tänkandet, och allt vad det kallats. Identiteten har också formats i en dialog med Nordamerika, där européerna tidigt fick se vad de ställt till med. Amerika började alltmer betraktas som världens experimentlaboratorium. Där fabricerades framtiden – som man kunde antingen beundra eller avsky. Men ingen kunde undgå att lägga märke till att den fungerade. Från – osäkert när, men allra senast 1918 – var Europa självt på efterkälken. Till de äldre europeiska identifikationsfaktorerna måste man under 1900-talet därför lägga ytterligare en: Europa som förflutet. Fast kanske bör denna delas upp i en grupp av klichéer: ålder, vishet, värdighet – eller, i en annan tolkning, skröplighet och förstelning. I ännu en annan: hopplös bundenhet vid en historia av konflikter och lidande. Sin alldeles särskilda variant fick dessa pessimistiska Europa-bilder under 1970- och det tidiga 1980-talets diskussion om "Euro-sclerosis", framkallad av stagnationen i den europeiska integrationen och den skrala ekonomiska utvecklingen i Gamla världens industriländer.

Modernitetens kris

Ingen kan förneka att Västerlandets modernitet firat enorma triumfer. Vetenskapen, rationaliteten, lönsamheten, arbetsdelningen

har blivit faktorer med en universell giltighet. Inte ens i de mest fundamentalistiska kretsar, där fientligheten till Västerlandet är som störst, kan man förneka den ekonomiska prestationsförmåga eller den vetenskapliga världsbeskrivning som utgått ur moderniteten.

Samtidigt kan ingen blunda för att moderniseringen under 1900-talet upplevt svårigheter som rubbat den europeiska identiteten. Europa måste då förstås inte som den geografiska ytan Europa, utan som tänkesättet Europa, modernitetens subjekt. Några omständigheter framstår vid 1990-talets början som särskilt angelägna att påtala.

En av det europeiska projektets kärnpunkter, föreställningen om ett universellt framsteg och en stabil ekonomisk tillväxt till följd av kapitalismen, har kommit i kris. Den senaste prestationen av detta projekt, välfärdsstaten, har aldrig varit så ifrågasatt som nu, en kritik som inte i och för sig gäller kapitalismen utan snarare det statliga överförmyndarskap och den brist på personlig frihet och ekonomiska incitament som alltmer kommit att förknippas med höga skatter och stor offentlig sektor.

Den industriella civilisationens resurshantering har visat sig orimlig. Miljöproblemen är ett av de mest påtagliga resultaten av västerländsk modernitet.

Den vetenskap som skulle lösa världens problem visade sig frambringa förstörelsevapen och megadöd, etiska konflikter kring livets gränser och ett hot mot det mänskliga som saknar motstycke i historien.

Den överhöghet som européerna tagit för given har inte bara utmanats av nya centra: USA, Japan, Sydostasien. Den har också ifrågasatts av en allt stridare ström av europeiska kritiker. Linjerna löper bakåt till Montaigne och till den Gaugain som sökte friden bland Tahitis palmer. Men under 1900-talet har det tillkommit ett militant element, en aggressiv misstro mot Europas imperialism. Kulturerna har bytt förtecken. Det är en sjuk och sårad västlig koloss som rosslar i 1900-talets storkrig och ekologiska katastrofer.

Kina, Indien, Islam, Angkor Vat, Great Zimbabwe, Machu Picchu. Det är inte Europas storhet utan de gamla utomeuropeiska

högkulturerna som hägrat hos många av efterkrigstidens resenärer, vars bildningsresor inte längre självklart följt i spåren av de unga adelsmännens peregrinationer. Sentida européers illojala beaktelser har riktats mot den kontinent man utgått från – men dit man som regel också vänt åter efter sina ilska *Wanderjahre*. Man erinrar sig historikern Alan Bullocks ord: ”Ingen annan kultur har frambringat så många kättare och rebeller, från Sokrates till Freud, och ingen annan har haft så lätt att sedan ta upp dem i sitt Pantheon.” Det gäller även Sara Lidman och Jan Myrdal.

Årtal som 1914, 1939 och 1945 markerar grundskott i det europeiska projektet. Vissa talar om 1900-talet som tiden efter det att Europas modernitetsprojekt bestämde världens färdriktning. Denna riktning var framåt. Historien var arenan för Europas uppvisning. 1800-talet var Europas århundrade. Karakteristiskt för vår tid är att vi inte längre vet vad ”framåt” är. Vi lever, har man sagt, i *posthistorien*. ”Det mäktiga Europa, världens ljus, finns inte mer . . . Vila i frid”, skriver Agnes Heller, ungersk-amerikansk filosof.

Betyder detta att Europa är slut? Det beror på vad man menar. Kanske kan den europeiska mångfaldens och dialektiska självkritikens period nu börja på allvar? Kanske har moderniteten inte alls uttömt sina möjligheter. Det gäller bara, skriver Agnes Heller, att inse att moderniteten, Europas gåva till mänskligheten, inte behöver stanna vid den form den fått i Europa. ”Nu är Europa bara en av aktörerna på scenen.”

I en multipolär värld formuleras mötena och alternativen på många platser samtidigt. Europa som självklar ledare är en fantom, ett spöke i den västerländska tankens uttjänta garderob. Vi måste nu, kanske mer än någonsin i Europa-begreppets 500-åriga historia, ta ställning till vad vi vill att ordet skall betyda.

Den utomeuropeiska tanken beledsagas inte ännu av någon motsvarande ekonomisk, teknisk eller militär makt. Men i ett längre historiskt perspektiv kan ingenting uteslutas. Den franske journalisten Guy Sorman intervjuade häromåret ett antal tänkare på olika områden i en bok betitlad *Les vrais penseurs de notre temps* (1989), vår tids sanna tänkare. De visade sig i stor utsträckning

komma från tredje världen. Nästan alla av dem hade upplevt djupgående kulturmöten, antingen i sitt hemland eller genom att ryckas upp med rötterna och flytta till något nytt.

Ett nytt Europa?

Varför talar vi då så mycket om Europa? Oswald Spengler hade givetvis inte rätt i sin *Untergang des Abendlandes* från tiden kring första världskrigets slut. Undergång är det inte fråga om. Snarare kan vi nu, i början av 1990-talet, trots två världskrig på vår kontinent, se tecken på en förnyelse i Europa. Frågan är bara om förnyelsen tillhör samma historiska epok som den vi levte i under 300 år? Västerlandet var ledande. Världen hade ett centrum. Historien hade en mening och en riktning. Den hade också ett lyckligt slut. Eskatologin hade aldrig helt släppt greppet om den europeiska anden.

Hur annorlunda måste inte en förnyelse vara när efterkrigstiden är slut! Europa kan vända blicken mot det förflutna, estetisera sin identitet, slå vakt om traditioner, återvända till sitt andliga museum, som till en stilla park att ströva i, vårda minnet av sina nyskapare och upphöjt ta avstånd från sina förlöjningar. Uppdraget kan i vilket fall som helst inte bli detsamma som förut. Världsdramat kan inte styras från den europeiska regissörsstolen.

Men kanske kan man konstatera Europas detronisering – i det långa historiska perspektivet – utan att för den skull vara dyster till mods. Världen håller på att bli en plats utan tydlig mitt, och därför utan tydlig utkant. Det är en process som pågått under hela vårt århundrade, men nu möter den oss i nya former. Kulturmötet, som en gång bestod i européernas blodiga visiter i fjärran länder, sker nu också här. I de stora europeiska städernas förorter möts kulturen. Kvarter växer upp som är lika kraftiga smältdeglar som på sin tid de amerikanska storstäderna. Mosaik är inte rätta ordet för den kulturella blandning som kokar på trottoarer och torg i Paris' Sèvres och Stockholms Rinkeby. Världsmusiken, det etniska modet, gatukulturen invaderar den Gamla världen. Det är, som så

många gånger förr, ett nytt ansikte för Europa. Det spinner på Europas gamla tema: mångfald. Orsaken är självfallet ekonomisk ojämlikhet, som lockar den fattiga världens människor. Men under alltsammans ligger en demografisk verklighet, en tidsinställd befolkningsbomb: om 20 år är de vita föga mer än 10 procent av världspopulationen. Vid samma tidpunkt finns sannolikt bortåt 30 miljoner muslimer i Europa.

Samtidigt som Europa i sin klassiska, rasrena, historiskt entydiga skepnad håller på att lösas upp, pågår en renässans för europeiska värden och en mobilisering av kontinentens resurser. Processerna kan tyckas paradoxala, men betingar i själva verket varandra. Vår tids Europa-mobilisering kan delvis ses som en försvarskamp mot den fattiga världens växande anspråk på att rättvisare än förut dela Europas arv med européerna.

Det finns också andra bevekelsegrunder. De europeiska gemenskaperna börjar alltmer framstå som ett globalt kraftcentrum. Många krafter kämpar om EG:s framtida inriktning. Frankrikes strategi tycks vara att ge EG en politisk roll på världsarenan som kompensation för den grandeur som gått förlorad i takt med moderlandets krympande betydelse. EG-kommissionens ordförande Jacques Delors' bok heter följdriktigt *La France par L'Europe* (1988) – Frankrike genom Europa. Tyskland vill tona ner det politiska världsuppdraget. Man har lärt sin läxa från andra världskriget. Tysklands styrka är framförallt ekonomisk. Det viktiga är att riva gränserna inom Europa, sedan utbredds helt spontant vad Jürgen Habermas kallat "D-Mark Nationalismus", D-markens nationalism.

Ännu ett perspektiv finns, knutet till begreppet Centraleuropa. Vi får inte glömma att den senaste, snart decennielånga, diskussionen om Europas identitet kom igång på allvar med en essä av Milan Kundera i den franska tidskriften *Le Débat* (1983), "Un Occident kidnappé", snart översatt till engelska och publicerad i *The New York Review of Books* under titeln "The Tragedy of Central Europe". Centraleuropa har i debatten representerat drömmen om en kulturell enhet i Europa, snarare än en kommersiell eller politisk. Före första världskriget befann sig Centraleuropa

med städer som Wien och Budapest i spetsen för vetenskaplig och konstnärlig förnyelse. En lång, svår tid av krig, diktaturer och kommunism har fört den centraleuropeiska tanken nära en anti-auktoritär, frihetlig demokratisk tradition och till idén om det civila samhället. Som sådan har tanken kommit till uttryck hos stora grupper av östeuropeiska exilintellektuella. En av tankens ihärdigaste förkunnare, förutom Kundera, är ungraren György Konrád. Att vara centraleuropé, skriver denne, är en *Weltanschauung*, inte ett statligt medborgarskap. Även utanför diskursen om Centraleuropa förekommer denna kulturellt och historiskt färgade Europa-vision som ett alternativ till vad många uppfattar som ett själlöst affärsmännens Europa. Konráds och Kunderas drömmar om Europa är inte nödvändigtvis desamma som Kohls och Delors'. Frågan är om de går att förena?

Europeisk identitet kommer inte heller i framtiden att bli enhetlig. Nordkalottens samer och Siciliens vinodlare blir inte européer över en natt bara för att de har rösträtt till ett EG-parlament i Luxemburg. Kanske kommer vi sanningen närmast om vi håller fast vid huvudpoängen i denna essä: att moderniteten är Europas bidrag till världen. Den europeiska integrationen kan uppfattas som ännu ett steg på modernitetens väg. När Weber talade om den rationella kapitalismens förutsättningar underströk han behovet av enhetliga regler. Det fanns en tid när dessa regler kunde vara nationella, dvs. enhetliga inom en stat och dess territorium. Staten upprätthöll fred, satte upp domstolar, skapade en enhetlig valuta och tillhandahöll en i princip opartisk byråkrati.

Den tid är förbi när den rationella kapitalismens spelregler fungerade på den territoriella statens arena. Transaktioner över gränser mellan aktörer på skilda nivåer är nu så omfattande att de statliga regelverken måste anpassas till varandra. Detta är lika sant i Västeuropa, EG:s gamla kärnområde, som i Europas utkanter. Integrationens krafter verkar också i Skottland, Portugal, Norge, Sverige. Det gör att också länder som genom sin historia iakttagit ett visst avstånd till händelserna i Europa, och som till och med byggt sin identitet på ett sådant avstånd, finner det allt svårare att söka en väg utanför Europas enhet. Europa framstår som en funk-

tionell arena för vår tids rationella kapitalism. Vad är EG om inte just ett regelverk, en jättelik förhandlingsapparat för att fastställa den moderna kapitalismens arbetsvillkor?

I denna mening förblir Europa modernitetens projekt snarare än identitetens. Det finns förstås inga formella hinder för att det ovanpå den institutionella marknadens arena kan växa fram europeiska kulturinstitutioner, en europeisk gemenskapskänsla och en europeisk identitet. Men om och hur den utvecklingen sker är ovisst. Identiteternas mångfald kommer att bestå i Europa för en mycket lång tid framöver.

Litteratur

- Agh, Attila, "Central Europe and the European Identity", *World Futures: The Journal of General Evolution* (Gordon and Breach Science Publishers, New York m. fl.), Special Issue: European Perspectives II, 1989:2–4.
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1983).
- Baudrillard, Jean, *Amerika* (1986), sv. övers. (Göteborg: Korpen, 1990).
- Berman, Marshall, "Punkarna – Marx och Coca-Colas barnbarn", *Ord & Bild* 1989:3.
- Bouquet, Dominique & Philippe Delleur, *Génération Europe* (Paris: Éditions François Bourin, 1989).
- Bratbaek, Björn, "Symbolenes og ritualenes renaissance?", *Samtiden* 1990:5.
- Braudel, Fernand, *Medelhavet* (1985), sv. övers. (Hedemora: Gidlunds, 1990).
- Broberg, Gunnar, *Homo Sapiens L: Studier i Carl von Linnés naturuppfattning och människolära* (Uppsala, 1975).
- Brown, Lloyd A., *The Story of Maps* (Boston: Little, Brown and Company, 1949).
- Campbell, Mary B., *The Witness and the Other World: Exotic European Travel Writing, 400–1600* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1988).
- Crosby, Alfred W., *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 900–1900* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986).
- Debray, Régis, *Les Empires contre L'Europe* (Paris: Gallimard, 1985).
- Development Options in Europe*, Björn Hettne (red.), United Nations University: European Perspectives Project 1986–87 (Göteborg: Padrigu Papers, 1988).
- Die Idee Europa 1300–1946* (München, 1963).
- Die Identität Europas*, W. Weidenfeld (red.), (Bonn, 1985).
- Diderot, Denis, *Brev till Sophie Volland*, sv. övers. (Stockholm: Atlantis, 1988).
- Eco, Umberto, *Travels in Hyperreality* (London: Picador, 1987).
- Easlea, Brian, *Science and Sexual Oppression: Rationality's Confrontation with Woman and Nature* (London, 1981).

- Enzensberger, Hans Magnus, *Ack Europa!* (Stockholm: Norstedts, 1988).
- Europa – Einheit in der Vielfalt: Orientierungen für die Zukunft der europäischen Integration*, Reinhold Biskup (red.), (Bern & Stuttgart: Verlag Karl Haupt, 1988).
- Europa och Sverige: EG-frågan inför 90-talet*, Carl B. Hamilton (red.), (Stockholm: SNS förlag, 1987).
- European Networks*, Janerik Gidlund & Gunnar Törnqvist (red.), European Networks, CERUM, Umeå University, 1990:2.
- Féher, Ferenc & Agnes Heller, "Europa, friheten och det västerländska arvet", i *Du sköna gamla värld: Den europeiska traditionens framtid* (Stockholm: FRN-Framtidsstudier, 1987).
- Fischer, Jürgen, *Oriens-Occidens-Europa: Begriff und Gedanke "Europa" in der späten Antike und im Frühen Mittelalter* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1957).
- Foerster, R. H., *Europa, Geschichte einer politischen Idee* (München: Numphenburger Verlagshandlung, 1967).
- Fritzemeyer, Werner, *Christenheit und Europa: Zur Geschichte des europäischen Gemeinschaftsgefühls von Dante bis Leibniz*, Beiheft 23 der Historischen Zeitschrift (München & Berlin: Verlag von R. Oldenburg, 1931).
- Gellner, Ernest, *Thought and Change* (London: Weidenfeld D. Nicholson, 1965).
- – –, *Nations and Nationalism* (Oxford: Basil Blackwell, 1988).
- Gerner, Kristian, "Två hundra års europeisk felutveckling – karaktäriserat av nationalismen, rasismen och territorialstaten – går mot sitt slut", *Nordrevy* (Köpenhamn) 1990:3.
- Gollwitzer, Heinz, *Europabild und Europagedanke: Beiträge zur deutschen Geistesgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts* (1951), 2 uppl. (München, C. H. Beck, 1964).
- Gröndahl, Britta, *Pierre-Joseph Proudhon* (1959), (Stockholm: Federativ, 1988).
- Harbsmeier, Michael, "Europas opdagelse", i *Europas opdagelse: Historien om en idé*, Hans Boll-Johansen & Michael Harbsmeier (red.), (Köpenhamn: Christian Ejlers Forlag, 1988).
- Hay, Denys, *Europe: The Emergence of an Idea* (1957), (New York: Harper & Row, 1966).
- Heller, Agnes, "Europa – en epilog?", *Samtiden* 1988:4.
- Hettne, Björn, "Global Crisis – European Options", *World Futures: The Journal of General Evolution* (Gordon and Breach Science Publishers, New York m. fl.), Special Issue: European Perspectives II, 1989:2–4.
- Hobsbawm, Eric J., *Nations and Nationalism Since 1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).
- Hug* (Köpenhamn) 54 (1989) (temanummer om "Det indre marked").
- Jonsson, Kjell, "Europa som idé och identitet: Om behovet av ett hem på jorden", *Horisont* 1990:1.
- Kiernan, V. G., *The Lords of Human Kind: Black Man, Yellow Man, and White Man in an Age of Empire* (1969), (New York: Columbia University Press, 1986).
- Konrád, György, *Antipolitik* (Stockholm: Alba, 1985).
- – –, *Från Europas navel* (Stockholm: Alba, 1990).
- Kundera, Milan, "Un Occident kidnappé", *Le Débat* 1983.
- Lindeborg, Lisbeth, "European Identity as a Cultural Objective", i *European*

- Networks, Janerik Gidlund & Gunnar Törnqvist (red.), *European Networks*, CERUM, Umeå University, 1990:2.
- Lyons, Francis Stewart Leland, *Internationalism in Europe 1815–1914* (Leyden: A. W. Sythoff, 1963).
- Löfgren, Orvar, "Medierna i nationsbygget: Hur press, radio och TV gjort Sverige svenskt", i *Medier och kulturer*, Ulf Hannerz (red.), (Stockholm: Carlsson Bokförlag, 1990).
- Mathiopoulos, Margaritha, *History and Progress: In Search of the European and American Mind* (New York, Westport, Conn. & London: Praeger, 1989).
- Medier och kulturer*, Ulf Hannerz (red.), (Stockholm: Carlsson Bokförlag, 1990).
- Minc, Alain, *La grande illusion* (Paris: Grasset, 1989).
- Montaigne, *Essäer* (1580–88), sv. övers. vol. 1 & 2 (Stockholm, 1988 resp. 1990).
- Montesquieu, *Om lagarnas anda* (1748), sv. övers. (Stockholm: Ratio, 1990).
- Moreau-Defarges, Philippe, *L'Europe et son identité dans le monde* (Paris: Éditions STH, 1983).
- Morin, Edgar, *Penser L'Europe* (Paris: Gallimard, 1987).
- Nederveen Pieterse, Jan, "Fictions of Europe", *Race & Class* 32 (1991).
- Nisbet, Robert A., *Social Change and History: Aspects of the Western Theory of Development* (New York: Oxford University Press, 1969).
- Nordrevy* (Köpenhamn) 1990:3 (temanummer om Norden och Europa).
- Phillips, J. R. S., *The Medieval Expansion of Europe* (Oxford & New York: Oxford University Press, 1988).
- Renouvin, Pierre, *L'idée de fédération européenne dans la pensée politique du XIXe siècle* (Oxford, 1949).
- Roiret, Nicolas, "Mano Negra", *Actuel* 136, Octobre 1990.
- Rudeng, Erik, "Latinskt och germanskt i Europa", *Tvärsnitt* 1990:4.
- Said, Edward, *Orientalism* (1978), (London: Penguin, 1985).
- Sainte Lorette, Lucien de, *L'idée d'union fédérale européenne* (Paris, 1955).
- Schmidt, H. D., "The Establishment of 'Europe' As a Political Expression", *The Historical Journal* (London & Cambridge University), 9 (1966).
- Schneider, Peter, "Plädering för en tvivlets kultur", *Ord & Bild* 1988:4.
- Sorman, Guy, *Les vrais penseurs de notre temps* (Paris: Fayard, 1989).
- Stereotyper i Europa*, Gunhild Agger, Barbara Gentikow & Ulf Hedetoft (red.), (Aarhus: Aarhus universitetsforlag, 1990).
- Trevor-Roper, Hugh, *The Rise of Christian Europe* (London, 1985).
- Waever, Ole, *Hele Europa: Projekter, Kontraster*, Det sikkerhets- og nedrustningspolitiske Udvalg (SNU), publ. nr 60 (Köpenhamn, 1989).
- — —, "Tysk Lebensraum på listesko", *Nordrevy* (Köpenhamn) 1990:3.
- Warhol, Andy, *America* (New York: Harper & Row, 1985).
- Weber, Max, *Kapitalismens uppkomst*, (Stockholm: Ratio, 1986).
- Wittkower, Rudolf, "Marvels of the East: A Study in the History of Monsters", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 5 (1942).
- Zweig, Stephan, *Världen av igår* (1954), sv. övers. (Stockholm: Skoglund, 1962).
- Østergaard, Uffe, "What is National and Ethnic Identity?", i *Ethnicity in Ptolemaic Egypt*, Jan Zahle (red.), (Aarhus: Aarhus University Press, 1991).

Nationalstaten och den europeiska integrationen

Industrisamhällets stabila ram

Vad händer med nationalstaten vid en politisk integration i Europa? Så kan den grundläggande frågeställningen i denna essä formuleras. Det råder visserligen ingen brist vare sig på böcker om staten eller på politiska integrationsteorier, men inte desto mindre finns en påfallande begreppsförvirring och oklarhet i politisk debatt om och vetenskapliga analyser av den moderna europeiska utvecklingen.

Syftet med essän är därför att söka identifiera nationalstatens kärna och analysera innebörden i nationalstatens anpassning till förändrade förutsättningar i Europa. Föreställningen är att det pågår ett historiskt arenaskifte från nationalstaten till en ny europeisk politisk struktur. De nationella intressena omdefinieras genom de arenaskiften som är politiskt möjliga – ett slags ny väg mellan oberoende och beroende.

Det moderna samhällets historia är oupplösligt förenad med nationalstaten och industrin. Båda fenomenen bröt igenom i vågliknande flöden i Europa. Den svenska nationalstaten tillhör de äldsta i Europa, medan industrialiseringen i Sverige kom jämförelsevis sent. Motsatsen utgörs av den tyska nationalstaten, vilken framträdde under andra hälften av 1800-talet och således uppkom senare än industrialiseringen.

Ofta hävdas att det finns ett starkt samband mellan flödena – att nationalstaten var ett svar på arbetsdelningen och den sociala differentieringen. Nationalstaten var det perfekta instrumentet för att disciplinera och standardisera industrisamhället.¹ Hur än sambandet mellan processerna kan tänkas se ut, har nationalstaten utgjort en stabil politisk ram för industrisamhället, trots att dess gränser i huvudsak har etablerats genom krig. Nationalstaten har framstått som en effektiv ordning, jämfört med tidigare styrelse-skick.

Samhällsvetenskapen har också utvecklat sina moderna tanke-ramar utifrån nationalstaten som given dominerande analysenhet och gravitationscentrum för samhälleliga processer. Särskilt påfallande är detta inom statsvetenskapen och nationalekonomin.

Det skulle dröja till vår tid innan den europeiska nationalstaten kom att utmanas i fredliga sammanhang. Fröet till utmaningen såddes visserligen redan vid industrialiseringens genombrott och i tidigare utopier om europeiska unioner. Idag befinner sig nationalstaten i en påfallande strukturell obalans, vilken i första hand beror på nya politisk-ekonomiska förutsättningar.

I den europeiska nationalstaten pågår komplexa anpassningsprocesser för att hantera de nya villkoren. Företagen i västra Europa frigör sig alltmer från sitt beroende av nationalstaterna. Begränsningar för medborgarnas rörlighet över nationsgränser minskas eller försvinner helt. Estland, Lettland och Litauen strävar efter att frigöra sig från Sovjetunionen och att bilda suveräna nationalstater. DDR (Deutsche Demokratische Republik) och Västtyskland har enats till en tysk nationalstat.

Samtidigt utgör Tyskland en pådrivande kraft för den ekonomiska och politiska integrationen inom västra Europa. Europeiska Gemenskapen (EG) förstärker sin överstatliga roll i förhållande till medlemsstaterna, vilket utmanar den traditionella nationalstaten. Europeiska säkerhetskonferensen (ESK) synes skapa förutsättningar för en ny alleuropeisk säkerhetsordning. Utanför EG ökar intresset bland staterna i European Free Trade Association (EFTA) och i östra Europa för medlemskap i EG. Samtidigt möter kontinenten en historiskt unik utmaning på det globala planet genom Japans och USA:s dominans inom världsekonomin och den hastiga tekniska utvecklingen. Den maktpolitiska utvecklingen kan skildras som en omvandling av det bipolära system som upprättades efter andra världskriget och fick sitt främsta uttryck i de två stora militärallianserna NATO (Atlantpakten) och Warszawa-pakten i vilka USA och Sovjet var de dominerande supermakterna. Nu framträder i stället ett multipolärt system där den ekonomiska och teknologiska styrkan (och kanske även befolkningsunderlaget) är minst lika utslagsgivande som den militära slagkraften. I det nya globala systemet får aktörer som EG, Japan och Kina ett större spelrum, samtidigt som USA:s militära dominans accentueras.

Denna anpassning kan bli så genomgripande att de historiska innebörderna av nationellt självbestämmande och oberoende, po-

litisk demokrati och välfärdsstat måste överges till förmån för nya definitioner. I förlängningen av denna utveckling upphör nationalstaten att vara en stabil arena för samhällslivet, samtidigt som den europeiska arenan möjligen inte kan erbjuda en motsvarande permanens under de närmaste decennierna.

Essäns tema och begränsning framtvingar en disciplinering av analysen så att många i och för sig intressanta aspekter på utvecklingen i Europa faller utanför framställningen. Den konkreta tillämpningen är den svenska nationalstaten och dess anpassning till de nya förutsättningarna.

Nationalstatens kärna

Hur skall man då uppfatta innebörden i en försvagning av nationalstaten under de nya villkoren i västra Europa? Den historiska erfarenheten är att nationalstaten kan ha stor variation i många politiska avseenden. En nationalstat kan vara demokratisk eller diktatorisk, välfärdsstat eller nattväktarstat, kulturellt homogen eller heterogen m.m. Sådana inre egenskaper definierar ej nationalstaten och kan heller inte användas som förstahandsmått på en försvagningsprocess. Det är i stället i nationalstatens idé och maktstruktur och i samspelet mellan de olika nationalstaterna som nationalstatens kärna framträder.

Det är en komplicerad uppgift att söka definiera nationalstatens kärna. I denna uppsats betraktas en stat som en politisk organisation vilken kontrollerar ett visst territorium och samhället inom dess gränser. En intressant infallsvinkel är Seymour M. Lipsets och Stein Rokkans historiskt sociologiska analys av nationsbyggandet. De utgick från ett konfliktperspektiv och använde begreppen territorialitet och funktionalitet för att fånga in samhällskonflikterna i en nationalstat. Konflikterna har sina historiska förklaringar i religionsstrider, statsbyggandet och industrialiseringen, och uppträder i mönster som är specifika för varje stat. För att förstå skillnaderna mellan de politiska partisystemen är det, hävdade de, därför nödvändigt att studera konflikternas djupstrukturer.

Begreppen territorialitet och funktionalitet användes för att skapa ett diagram med två dimensioner. Den territoriella axeln knöts till staten och därmed till sammanhållandet av territoriet och kampen om den centrala politiska makten.² Den funktionella axeln utgick från samhället och dess sociala och ekonomiska transaktioner, samt identiteter. Byggandet av nationalstaten handlade, enligt Lipset–Rokkan, om att integrera territorium, sociala och ekonomiska nätverk, samt om nationell identitet i en speciell ordningsföljd. Existensen av en yttre suveränitet (se nedan) togs för given och oproblematiserad.

Det finns starka doktrinhistoriska skäl för att fixera nationalstatens kärna i det komplexa begreppet suveränitet, vilket nedan skall visas. Suveränitet är en teori om politisk makt och ett specialfall av autonomi (självreglering).

Begreppet suveränitet är komplext och har i olika tider givits skiftande innebörder. Det har också använts som fältrop i den politiska kampen och därigenom också fått ett ideologiskt innehåll. Den moderna definitionen av suveränitet kretsar kring en stats oavhängighet och kontroll över det egna territoriet.³ För att analysera begreppets tillämpning på förhållandet mellan en nationalstat och andra stater och olika europeiska politiska institutioner är det lämpligt att dela upp det i en yttre aspekt (oavhängighet) och en inre dimension (politisk kontroll över ett givet territorium). Oavhängigheten och den politiska kontrollen existerar ej oberoende av varandra, de utgör två sidor av samma mynt. Nationalstatens primära uppgift är att säkra sitt fortbestånd genom att utåt skydda sin konstitution genom säkerhetspolitiken och inåt upprätthålla den genom domstolar och ordningsmakt. I analysen måste också beaktas att suveräniteten har både en formell (de jure) innebörd, en faktisk (de facto) sida.

I denna essä tar jag fasta på Lipset–Rokkans teoretiska kategorier i bestämningen av nationalstatens kärna. De tre fenomenen kan betraktas som processer som omvandlar och betingar suveränitet. Här överförs de till och används för att belysa de suveränitetsproblem som gränslöshet skapar. Däremot används ej deras indelning i territoriella och funktionella dimensioner.

En viktig skillnad i förhållande till Lipset–Rokkans begrepp är att den yttre suveräniteten begränsas till statens territoriella integration gentemot omgivningen, men i motsats till territorialitetsbegreppet inte innefattar interna centrum–periferi-förhållanden. Följaktligen kommer den inre suveräniteten förutom funktionella aspekter också att innefatta regionala problemställningar. Vidare har politiska identiteter stor relevans både för den yttre och den inre suveräniteten; såväl europeisk och nationell som regional identitet finns med i bilden.

Den *yttre suveräniteten* handlar formellt om nationalstatens konstitutionella oberoende av andra politiska makter.⁴ I nationalstatens omgivning finns ett stort antal andra stater, vilka tillsammans bildar ett anarkistiskt, globalt politiskt system. Staterna delar ett fundamentalt säkerhetsproblem. Den yttre suveränitetens klassiska hotbilder är expansionism hos andra stater eller fredliga sammansmältningar av stater. En suverän stat kan inte vara underställd någon annan stat. Umgängesregeln i den internationella politiken är därför att alla suveräna stater är formellt jämlika oavsett territoriell storlek, invånarantal, militära och ekonomiska resurser. Denna suveräna jämlikhet innebär att ingen stat har rätt att blanda sig i andra staters inre angelägenheter. Suveränitetsbegreppet är dock statiskt ifråga om en stats suveräna rättighet att binda sig själv till politiska lösningar som förefaller ändamålsenliga och som den samtycker till. En stat kan ytterst använda sin suveränitet till att ge upp sitt nationella oberoende.

I den verkliga världen har staterna stor ojämlikhet i resurser och militär styrka. Det uppstår en spänning mellan folkrättsliga normer och politiska lösningar. För att hantera sina säkerhetsproblem har staterna utvecklat ett omfattande internationellt rättssystem⁵ och skapat militära allianser. Priset för dessa arrangemang är dock att den formella jämlikheten mellan staterna inte kan upprätthållas. I FN:s säkerhetsråd har vissa stater status som ständiga medlemmar med vetorätt. I EG:s beslutande organ beror staternas representation i hög grad av staternas invånarantal.

Ett annat sätt varpå spänningen kan hanteras är genom en marionettillvaro. Det finns gott om historiska och samtida exempel

på stater som visserligen i formell mening varit suveräna, men vilka i praktiken fungerat som lydstat. De östeuropeiska staterna har formellt varit suveräna stater under efterkrigstiden, men i praktiken har flertalet av dem fram till 1980-talets slut bildat en sovjetisk säkerhetszon med marionettregimer. Händelserna i Ungern på 1950-talet, i Tjeckoslovakien på 1960-talet och i Polen i början av 1980-talet utgör goda illustrationer till staternas faktiska osjälvständighet.

Den *inre suveräniteten* bestäms av förmågan att hävda den politiska kontrollen över det egna territoriet och nationen, och ytterst av monopolet på legalt fysiskt våld. I det dagliga livet beror den inre suveräniteten i hög grad på det politiska systemets legitimitet, dvs. systemets förankring hos medborgarna och förekomsten av en nationell politisk identitet.

Renässansens suveränitetsbegrepp är problematiskt i modern tid. Själva föreställningen om den absoluta furstemakten har passerats av historien, men kvar finns tanken om den politiska styrelsens principiella överhöghet över samhället. Politikens kärna är auktoritativt beslutsfattande som är bindande för medborgarna – dvs. lagstiftning. Den konstitutionella utvecklingen har inneburit att handlingsutrymmet för staten, individerna, företagen och de fria organisationerna noga definierats i spelregler som bara kan ändras genom särskilda och tröga procedurer. Klara spelregler för aktörerna i samhället är grunden för rättsstaten. Kvalificerad majoritet i parlamentet, folkomröstning, två likalydande parlamentsbeslut med mellanliggande allmänt val för att förändra författningen är typiska exempel på sådana procedurer.

Traditionellt har den inre suveräniteten främst hotats av separatistiska rörelser, vanligen sprungna ur regioner med kulturella särdrag och stark regional identitet. Terrorismen har riktats framför allt mot nationalstater från etniska, kulturella och religiösa minoriteter i t.ex. Baskien och Nordirland, dvs. regioner. Det aktuella sönderfallet inom Sovjetunionen med utbrytningsförsök av bl.a. republikerna i Baltikum utgör tyfäll av det klassiska hotet mot suveräniteten. Baltikum skiljer sig från övriga exempel genom att mobiliseringen är territoriellt regional på blandat etniskt underlag.

Ett politiskt erkännande av t.ex. Litauens suveränitet från staterna i omvärlden är också problematiskt med hänsyn till att Sovjet kontrollerar området militärt och polisiärt. Även om de baltiska staterna proklamerar sig som oavhängiga stater, kvarstår det faktum att de saknar inre suveränitet. Formellt utgör därför skeendet i Baltikum inre angelägenheter för Sovjetunionen – åtminstone för de stater vilka i likhet med Sverige erkänt dess annektering.

Regionalismen och terrorismen i Europa har sålunda starkt samband med historiska konflikter, vilka inte har lösts genom krigen eller bildandet av nationalstaterna.

Hotar den politiska integrationen i ett europeiskt sammanhang den traditionella politiska integrationen inom nationalstaterna? Kan starka europeiska politiska institutioner komma att innebära en frigörelse för regionerna från nationalstaterna? Innebär det aktuella skeendet en övergång från nationalstaternas Europa till regionernas Europa?

Näringslivet fungerar i allt högre grad som gränsöverskridande produktionsnätverk, vilket sätter press på den territoriellt baserade politiken. Företagen flaggar ut och interna transaktioner inom koncernerna över statsgränserna gör staternas bytesbalanser till dåliga mått på handelsrelationerna. Effektiviteten i den ekonomiska politiken och näringspolitiken minskar på det nationella planet och ger incitament till politiskt samarbete mellan berörda stater.

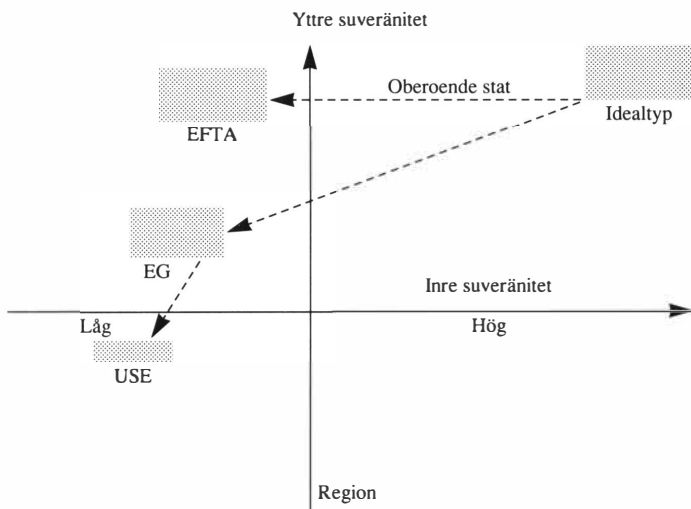
Nätverk består av noder som är sammanbundna med länkar. I princip har funktionella nätverk en betydande frihet i förhållande till det geografiska rummet – territoriet. Det beror på att länkarna antingen är fysiska förbindelser där den tekniska utvecklingen möjliggjort ständigt snabbare flöden – t.ex. flygtransporter och datorkommunikation – eller led i organisationsstrukturer vilka ibland skapats utan hänsyn till administrativa indelningar av territoriet.⁶

En viktig fråga är om den inre suveräniteten också kan hotas av en sammanvävning av produktionsnätverken mellan en nation och dess omgivning och inte bara av territoriella utbrytningsförsök?

Ett försök att fånga kärnan i nationalstaten ges här i ett diagram med två dimensioner, nämligen yttre suveränitet och inre suveräni-

tet. Den yttre suveräniteten är ett mått på nationens politiska integration i omgivningen, vilken kan variera från att vara en osjälvständig region i ett större politiskt system till att vara en självständig stat. Den inre suveräniteten mäter nationens integration i omgivningen ifråga om nätverk, identitet och periferi.

Figur 1. Nationalstatens utveckling

Diagrammet kan användas för att studera de förskjutningar som äger rum när nationalstaten försvagas vid en europeisk integration. Tentativt har fyra fält markerats. Utgångsläget är den suveräna nationalstaten som idealtyp, t.ex. Sverige omedelbart efter andra världskriget. Sammanvävningarna av nationalstaternas samhällen har emellertid inneburit en minskad inre suveränitet på ett faktiskt plan. För EFTA-staterna som bevarat sin yttre suveränitet har resultatet blivit en horisontell förskjutning i diagrammet. Däremot har EG-staterna dels genomgått en process av troligen ännu större minskning av den inre suveräniteten, genom exempelvis upprättandet av den inre marknaden, dels minskat sitt konstitutio-

nella och faktiska oberoende genom skapandet av överstatliga politiska institutioner inom EG.

I ett scenario där United States of Europe (USE) förverkligats, har medlemsstaterna förlorat sin yttre suveränitet och hamnar därför under linjen. Nationerna blir politiska regioner. Senare skall diskuteras hur en sådan förlust i suveränitet kan kompenseras genom nationellt inflytande över europeiska politiska institutioner.

Förändrade identiteter och nätverk

Suveränitetens innebörd förändras över tiden. Här ges en kort introduktion till identiteter och nätverk som förändringsfaktorer.

Utan anspråk på teoretisk precision används begreppet *idégemenskap* för sammanhållna och varaktiga idésystem i socialt avgränsbara grupper. Det är mindre anspråksfullt än ”kultur”, och samtidigt mera gruppanknutet än ”idémonster”. Idégemenskaperna kan ha olika grad av institutionalisering från allmänna idéströmningar till rörelser, politiska institutioner och regelsystem. Idégemenskaperna är identiteternas källor. Idégemenskaper är mera beständiga än organisationer och teknologier. Det råder också ett dialektiskt förhållande – mot varje idégemenskap svarar konkurrerande föreställningsvärldar – eftersom idégemenskaperna ofta formas i sociala konflikter. Tillsammans utgör idégemenskaperna den filosofiska grundvalen för hela den västerländska civilisationen. Förändringar i idégemenskaper i form av exempelvis ett genomgripande skifte från nationell identitet till europeisk identitet hos den europeiska befolkningen utgör betydande motkrafter till ansträngningarna att upprätthålla den nationella suveräniteten. Den nationella politikens legitimitet undergrävs.

Internationalisering avser relationer mellan nationer. Traditionellt har nationalstaten varit den viktigaste aktören i internationella relationer. De icke-statliga nationella aktörernas behov av utländska kontakter och samarbete har reläats och mäklats genom statsapparaten. De internationella relationerna har fyllts av sam-

arbete och konflikt, traktater och tolkningstvister. Över tiden har ett omfattande bilateralt och multilateralt internationellt regelsystem och också ett stort antal internationella institutioner skapats.

Begreppet *transnationalisering* avser samspel i nätverk som överskrider staternas gränser och där dessa nätverk institutionaliserats på ett sådant sätt att deras tillhörighet till enskilda nationalstater inte går att entydigt bestämma. Medan internationalisering avser förhållanden mellan politiska system, handlar transnationalisering om sammanhängande processer tvärs genom flera politiska system. De mest relevanta transnationella aktörerna är inte enbart stater utan samspelet inbegriper även ett stort antal företag, regioner, organisationer och enskilda.

Sverige har, i likhet med flertalet andra avancerade industristater i västra Europa, särskilt sedan 1960-talet genomgått en långsam förskjutning av tyngdpunkten i sina omvärldsrelationer inom ramen för ett ständigt ökat omvärldsberoende inom de flesta samhällssektorer. Förskjutningen har skett från utpräglad internationalisering till vissa inslag av transnationalisering. De institutionella konsekvenserna av denna förskjutning är betydande på lång sikt. På kort sikt kommer de existerande institutionerna att antingen anpassa sig genom samordningssträvanden eller söka upprätthålla status quo inför det nya läget. På längre sikt tvingar den nya verkligheten fram nya perceptioner och omstruktureringar av de politiska institutionerna.

Nationalstatens anpassningsproblem till förändrade villkor i omgivningen analyseras här utifrån förändringar i yttre och inre suveränitet. Staten integreras i europeiska institutioner, särskilt EG. Nätverken blir gränsöverskridande genom transnationella produktionssystem och transnationella organiseringar i allmänhet. Periferin får nya möjligheter att länka sig till regioner i omvärlden utan att staten kan förhindra det. Tecken på nya transnationella identiteter syns såväl på den europeiska arenan som i transnationella regioner. Orsaksrelationerna mellan förskjutningar i inre och yttre suveränitet måste analyseras utifrån politiska integrationsteorier.

Byggandet av nationalstaterna i Europa har i regel skildrats i

termer av konflikter och krig, där staternas idébas tagits för given. Men suveräniteten har djupa rötter i den politiska idéhistorien och har även i sin moderna form en prägel av medeltidens politiska maktindelning.

Suveränitetens rötter

Det är i det religiösa och politiska kaos som rådde i Europa under renässansen som man får söka uppkomsten av de moderna tankarna om staten. Under 400–500 år har idén om den suveräna nationalstaten varit källa både till folklig frihetskamp mot förtryck av kyrkliga och världsliga makthavare och till förödande krig mellan nationer.

År 1545 reste en ung munk vid namn Jean Bodin, tillsammans med sin bror, till Paris för att utbilda sig i filosofi och humaniora. Där utvecklade de ett religiöst fritänkande, vilket ledde till att brodern hamnade på kättabålet och att Jean tvingades fly. I denna kris lämnade Jean klosterlivet och började studera den romerska rätten i Toulouse. 1561 reste Jean på nytt till Paris, nu som advokat. I den laddade situationen i Paris, med ett kalejdoskopiskt mönster av religiösa och politiska konflikter, blev han efter hand alltmer fascinerad av den politiska maktens problematik. Bodin började röra sig i politiska kretsar och blev nära förbunden med den franske kungens bror, François duc d'Alençon. Hertigen ledde ett parti, Politiques, vilket sökte uppnå politisk stabilitet i en tid av fanatism genom att hävda att det är staten och monarken som skall upprätthålla samhällsordningen – inte den katolska kyrkan eller den romerske kejsaren!

Under Bodins tid i Paris inträffade ett religionskrig som kom att pågå i trettio år. Den anarki och misär som inbördeskriget åstadkom stärkte Bodin i hans övertygelse om behovet av en religiöst neutral politisk makt. I den romerska rätten fanns redan den rättsliga grundvalen för hans åskådning och i Machiavellis skrifter fann han sin politiska inspiration. Utflödet av denna process blev boken *Six livres de la république* (1576), vilken också markerade skiftet

mellan medeltidens och renässansens politiska föreställningsvärldar. Dess viktigaste bidrag låg i det nya sättet att ställa politiska frågor.

Under medeltiden dominerades den politiska diskussionen av frågor som: Vilka är härskarna och vilken makt har de? Svaren ledde regelmässigt till ändlösa och för vår tid förvirrande dispyter om förhållandet mellan världsliga och religiösa makter. För Jean Bodin var det uppenbart att frågorna var felställda. Grundfrågan borde vara: Vad är en stat och hur är den konstruerad?⁷ I svaret på den frågan hamnade Bodin i motsatsställning såväl till dåtidens båda kosmopolitiska instanser (påven för katolska kyrkan och kejsaren för romerska imperiet), som till den bestående feudala samhällsordningen.

Bodin proklamerade den nationella furstemaktens idé, vars nyckelbegrepp var suveränitet. Den yttersta makten över varje territorium och samhälle bör vara samlad hos en suverän furste med monopol på legalt fysiskt våld. Denna ordning är i medborgarnas intresse, eftersom den garanterar deras fysiska säkerhet och skyddar mot religiöst och feudalt godtycke. Bodin sökte också – utan framgång – finna en balans mellan den suveräna politiska makten och medborgarnas rättigheter. Hans idéer kom dock att kodifiera de strävanden som gjorde sig gällande i europeisk politik.

Bokens framgång utgjorde dock ett kort zenit i Bodins politiska liv. När han senare försökte tillämpa sina tankar i den praktiska politiken blev han föga lyckosam och tvingades åter hastigt lämna Paris. Han tog sin tillflykt till Lyon där han slöt sitt livs cirkel genom att återuppta sina religiösa studier.

En nödvändig förutsättning för suveränitet är att det existerar en uppdelning mellan politik och samhälle, eller mellan stat och nation. Suveränitetens kungstanke är politikens överhöghet över samhället inom ett givet territorium och frånvaro av en auktoritet över och bortom staten.⁸ Etymologiskt är ordet härlett från latinets *superanus*, vilket betyder överordnad.

Denna utgångspunkt kan idag förefalla elementär och självklar, men har ingalunda alltid varit det. I den antika grekiska statsstaten, sådan den manifesterades på 400-talet f.Kr. i exempelvis

Aten, utövades inte suveränitet i denna mening. Någon åtskillnad mellan stat och stad gjordes inte och politiken var en integrerad del av samhället. För den atenske medborgaren var det politiska och det privata omöjliga att särskilja.⁹

Det är i den romerska stadsstatens imperium som suveräniteten först framträder. Kejsaren – suveränen – kom att utöva en oinskränkt makt inom romarrikets territorium. Tydligast dokumenteras det nya synsättet i den romerska rätten såsom den kodifierades under kejsaren Justinianus på 500-talet e.Kr. Vid romarrikets fall och spridningen av den katolska, kosmopolitiska kyrkan trängdes suveränitetsidén undan. Under medeltiden skedde en ständig maktkamp mellan stat och kyrka, kung och påve. Skillnaderna upplöstes mellan det publika och det privata, mellan legalitet och moralitet. Det finns intressanta likheter mellan levnadsidealerna i den hellenska stadsstaten och den teokratiska medeltida staten. I båda fallen sågs samhället som en organisk helhet och det humanistiska målet var att leva ett gott liv, i förra fallet i mera sekulariserade former i den sociala gemenskapen i staden, i senare fallet i gemenskap med Gud och underkastelse under Guds vilja.

Det är först vid reformationen på 1500-talet som suveränitetsidén åter uppträder på den europeiska politiska scenen. I ett komplext samspel mellan den protestantiska rörelsen och de politiska ledarna framträder stater, där kyrkan brutits loss från påveväldet och den politiska makten skaffat sig överhöghet över de nya nationella kyrkorna och furstarna frigjort sig från kejsardömet. Den protestantiska reformationen i Sverige på 1500-talet, Gustav Vasas maktövertagande och skapandet av den svenska enhetsstaten är typiska i sammanhanget.¹⁰

Den europeiska innovationen nationalstat framträdde som ett politiskt svar på de sociala oroligheter och krig som motsättningar mellan religionerna frambringade. Särskilt trettioåriga kriget på 1600-talet visade tydligt för samtiden att en suverän, sekulariserad stat var nödvändig för att få till stånd fred och säkerhet på kontinenten. Småningom skulle denna ordning befastas genom allmän beskattning och allmän värnplikt i samband med Napoleonkrigen.

Om man vill identifiera det filosofiska fundamentet för nationalstaten är det naturligt att, utöver inflytelserna från den romerska rätten, också uppmärksamma italienaren Niccolò Machiavelli (1469–1527). Utmärkande för Machiavelli var uppfattningen att statsintresset stod över individens rättigheter. Detta suveräna kollektiva intresse var den ideologiska grunden för den enväldige fursten, vilket särskilt framkommer i verket *Fursten* (1532). Detta synsätt påverkade också, som vi sett, Jean Bodin, vilken med eftertryck hävdade att det i varje samhälle måste finnas en politisk auktoritet vars makt är avgörande och slutlig i samhället.

Problemet om var den suveräna makten skulle lokaliseras i den politiska styrelsen kom att präglade den politiska filosofin under lång tid. Två ytterlighetspositioner kan urskiljas. Den ena representeras av den engelske filosofen Thomas Hobbes (1588–1679), vilken i verket *Leviathan* (1651) oreserverat hävdade att den suveräna makten måste finnas hos härskaren. Mellan undersåtar och härskare finns ett slags socialt kontrakt, vilket räddar individerna från naturtillståndet med allas krig mot alla till ett civiliserat samhälle. Poängen med den odelbara furstesuveräniteten var att alternativa maktindelningar inom sig bär fröet till maktstrider och inbördeskrig. Den dåtida engelska politiken utgjorde en anslående fond till Hobbes' tankar, präglad som den var av maktkampen mellan kung och parlament med inbördeskrig som följd.

Den andra ytterligheten framträder vid tiden före den franska revolutionen genom Jean Jacques Rousseau (1712–1778). I det inflytelserika verket *Du contrat social* (1762) framförs tankarna om en folklig allmänvilja och om att suveräniteten finns hos folket. Människan accepterar endast ett politiskt system i samklang med folkviljan och som de skapat själva. Det är i folksuveränitetsidén som också tanken om den nationella suveräniteten börjar finna sin form. Till Bodins och Rousseaus idéer kom efter hand att fogas romantikens lära om folket och nationerna, samt om språket som folksjälens uttryck.¹¹

Mellan de ytterligheter som Hobbes och Rousseau företrädde finns mellanlägen. Den kanske mest kända filosofiska balansgången mellan furstemakt och folkmakt står John Locke (1632–

1704) för, låt vara att han i tiden framträdde före Rousseau. I boken *Two Treaties of Government* (1693) ansluter han sig till tanken om ett samhällskontrakt mellan fursten och folket, men hävdar – till skillnad från Hobbes – att suveräniteten finns hos det politiska systemet som helhet. Samhället är källan till suveräniteten, men makten är delegerad till den politiska styrelsen. En rättsstat måste definieras konstitutionellt för att upprätthålla rågången mellan den politiska sfären och individernas autonomi. Lockes uppfattning har haft stor betydelse för den representativa demokratin.

Nationsbegreppet är kulturellt och avser ett folks politiska idégemenskap inom ett givet territorium. Denna idégemenskap kan ha djupa historiska rötter i etniskt- kulturella avseenden. Den kan också växa fram som ett svar på nya politiska förutsättningar. Sålunda har den nationella identiteten på många håll kunnat överflygla lokala och regionala identiteter. Statsbegreppet anger vilken politisk makt som kontrollerar ett givet territorium, t.ex. den spanska staten över Spanien inklusive den baskiska nationen. Kombinationen av nation och stat utgör en nationalstat. Nationalstatsrörelsen på 1800-talet syftade till att skapa nationell identitet inom territorialstaterna – ofta genom strävanden efter etnisk och språklig homogenitet. Flera av nationalstaterna i Europa utgörs dock av en brokig blandning av olika etniska folkgrupper som är regionalt koncentrerade – t.ex. Jugoslavien, Schweiz och Belgien.

Nationell suveränitet är numera en fundamental organisationsprincip i den internationella politiken. Världens territorier är uppdelade mellan omkring 160 suveräna stater, vilka (med några få undantag) också är representerade i generalförsamlingen i Förenta Nationerna (FN). I vissa s.k. suveräna stater är dock religionen överställd politiken, exempelvis i Iran, vilket skapar betydande problem i umgänget mellan världens stater.

I vår tid fortsätter å ena sidan suveränitetssträvanden av traditionellt slag genom avkoloniseringen i tredje världen och sönderfallet i det sovjetiska imperiet. Antalet medlemsstater i FN har ständigt ökat under efterkrigstiden från de ursprungliga 50 medlemmarna 1945. Under FN:s historia har det f.ö. visat sig vara svårt att

begränsa medlemskapet till suveräna stater och att få med alla existerande suveräna stater. Redan vid bildandet av FN deltog icke-suveräna stater som Vitrysland och Indien, samtidigt som exempelvis den suveräna och befolkningsrika staten Kina länge förvägrades medlemskap. Kraften i den nationella frihetsrörelsen illustreras av att ögruppen Cocos Islands i Indiska oceanen 1984 blev erbjuden att under medverkan av FN få status som suverän stat – trots den diminutiva storleken om 600 invånare.¹²

Å andra sidan sker i Europa (och nästan endast där¹³) en rörelse i riktning mot minskad roll för den traditionella nationalstaten. I många sammanhang möter man numera föreställningar om att nationalstaten spelat ut sin roll och att antingen en ny federal struktur bör etableras på den europeiska scenen eller att vägen står öppen för att realisera samhällssystem av anarkistiskt slag.

De europeiska staterna har olika nationella intressen. Historiens vittnesbörd är att de mellanstatliga relationerna ofta karakteriseras av tydliga intressekonflikter, men också av politiskt samarbete. I Europa finns en lång historia av krig mellan staterna och här har de förödande världskrigen uppstått. De nationella intressena håller dock på att omdefinieras, vilket den fredliga europeiska integrationen är ett uttryck för. Om de historiska konflikterna ofta skärpt sammanhållningen och identiteten inom nationalstaterna, utgör dagens politiska samarbete en betydande utmaning mot nationalstatens idé, legitimitet och framtid.

Sverige har sedan lång tid uppfattats som en nationalstat av nästan modellkaraktär. Den svensktalande befolkningen utanför landets gränser med rötter i tidigare nationsindelningar begränsas till Åland och bosättningar längs den finländska västkusten. Utvecklingen skall dock ej idylliseras. I likhet med Frankrike har dock uppbyggnaden av den svenska nationalstaten inneburit en dominans från politikens maktcentrum och ett undertryckande av periferens särprägel, t.ex. dialekter och regionala traditioner och sedvänjor.

Meningarna går isär om tidpunkten för uppkomsten av den svenska nationalstaten. Vissa bedömare anser att staten skapades redan någon gång på 1200-talet – låt vara i former som påminner

föga om dagens motsvarighet. Andra hävdar att nationalstaten framträdde först på 1500-talet genom Gustav Vasas enhetsverk och anspråk på nationell suveränitet. Oavsett denna akademiska dispyt kan konstateras att nationalstaten under åtminstone ett halvt årtusende fungerat som en given och tämligen stabil ram för svenskt samhällsliv. Vad som främst ändrats under tidens gång är statens geografiska indelning och dess nationella homogenitet. Under stormaktstiden var väldet så utsträckt att Östersjön utgjorde ett svenskt innanhav. Från detta läge har territoriet successivt minskat genom krigsförluster och unionsupplösning. Sedan 1800-talet har Sverige förlorat Finland genom kriget mot Ryssland 1808–09 och unionen med Norge 1814–1905 har upplösts. Sverige har emellertid hela tiden utgjort en självständig statsbildning. Nationalstatens moderna historia har inneburit en demokratisering av suveräniteten, en nationell homogenisering, en enastående ekonomisk och teknisk omdaning, framväxten av ett politiskt välfärdssystem och en genomgripande kulturell omvandling – inte minst ifråga om höjningen av den allmänna bildningsnivån och sekulariseringen.

Det är mot denna magnifika historiska bakgrund som den aktuella utvecklingen i den svenska nationalstaten framstår som en historisk vändpunkt. I december 1987 presenterade den svenska regeringen sin syn på integrationsprocessen i Västeuropa i propositionen ”Sverige och den västeuropeiska integrationen” (Prop. 1987/88:66). I en nyckelformulering framhölls:

Så minskar betydelsen av nationsgränserna; nationella problem tenderar att bli internationella. På det ena området efter det andra fördjupas det västeuropeiska samarbetet. Ekonomiska, sociala och kulturella frågor ”europeiseras”. Miljöhoten känner inte heller några nationella gränser. Även här ökar behovet av internationellt samarbete (s.8).

Som konkretisering av den minskade betydelsen för nationsgränserna nämndes Sveriges stora utrikeshandel särskilt med Västeuropa, internationaliseringen av de svenska företagen, de betydande finansiella flödena mellan staterna, den ökade rörligheten över

gränserna i form av utlandsarbete, europeisk arbetskraftsinvandring, studentutbyte och turism.

Trots att nationsgränserna är politiska fenomen nämndes ej förändringar i politiska strukturer som EG, Europarådet, Nordiska Rådet, GATT etc. som exempel på utvecklingen.

I propositionen gjordes också kopplingar mellan ekonomi och politik. Det hävdades exempelvis att en ökad integration bland västeuropeiska företag skärper kraven på mellanstatligt och fackligt samarbete över gränserna. Nya ekonomiska strukturer ger upphov till samhällskonflikter som resulterar i nya politiska förutsättningar och handlingsmönster. Den svenska regeringen talade visserligen inte om Sverige i ett federalt Europa utan om "samarbete över gränserna", vilket i och för sig var en viktig markering av nivåbestämning av behovet av politisk integration – men, som regeringen framhöll, "rörelseriktningen är alltså klar" (s. 8). Motsättningen mellan det utrikespolitiska samarbetet inom EG och svensk neutralitetspolitik ansågs dock tala mot ett formellt medlemskap. I riksdagen underströks i en kompromissformulering att de förhandlingar med EG som nu förestod inte skulle inriktas på medlemskap.

Men rörelsen rörde sig därefter snabbt i riktning mot svenskt medlemskap i EG. Frigörelsen i Östeuropa, Österrikes ansökan om EG-medlemskap och den allmänna säkerhetspolitiska utvecklingen förändrade radikalt basen för den svenska positionen. Under 1990 började krav på omprövning av den "föråldrade" neutralitetspolitiken föras fram i den allmänna debatten, samtidigt som flera partier direkt krävde att Sverige skulle inlämna ansökan om formellt medlemskap.

I november 1990 grep den socialdemokratiska regeringen initiativet i samband med sitt ekonomiska krisprogram och skrev till riksdagen att ett svenskt EG-medlemskap låg i nationens intresse. En månad senare anslöt sig riksdagen till denna ståndpunkt och markerade Sveriges avsikt att under år 1991 ansöka om medlemskap. I princip var argumenten nu desamma som 1987, nämligen att moderniseringen av den svenska ekonomin tvingade fram en omprövning av de traditionella politiska institutionerna. Den 500-

åriga svenska politiska arenan – nationalstaten – står därmed inför sin största utmaning, nämligen att omvandlas till en integrerad del av en större europeisk arena.

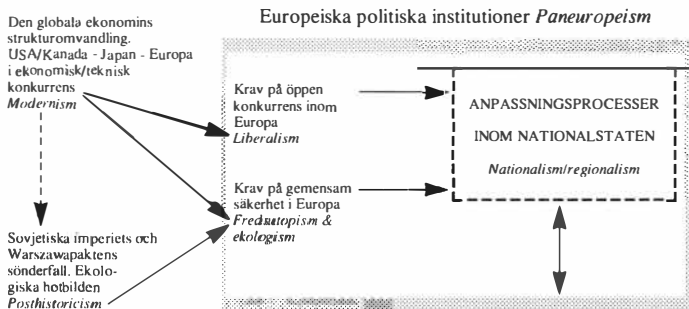
Förändrade förutsättningar

Världen förändras ständigt, men alla förändringar är inte lika viktiga för att förklara en försvagning av nationalstaten som dominerande politisk arena i västra Europa. Urvalet av förändringsfaktorer är en teoretisk historia och på denna punkt vilar framställningen här på Lipset–Rokkans funktionella kategorier, vilka handlar om förändringar i ekonomiska och sociala nätverk, samt idégemenskaper. Till dessa teoretiska indelningar måste läggas de genomgripande politisk-ekonomiska händelser och gemensamhetsöden, vilka kan uppfattas omformulera nationalstaters problem och prägla Europas långsiktiga förutsättningar. Urvalet av sådana händelser blir naturligtvis subjektivt och ofullständigt – det är först i efterhand som det går att göra en avvägd bedömning av händelsernas historiska roll.

Ifråga om produktionsnätverken kan tidsperspektivet i förklaringarna begränsas i första hand till de senaste tjugofem årens globala utveckling. Om man så önskar kan man framhäva att dagens ekonomiska situation har sina rötter i den industriella revolutionen. Med den språngartade utvecklingen av teknologin finns dock starka skäl för att begränsa analysen till det aktuella skeendet – vilket är kvalitativt annorlunda än sina historiska föregångare.

Den viktigaste makroförklaringen kan hänföras till världsekonomin strukturomvandling och den ekonomisk-teknologiska globala konkurrensen. Under denna korta tid har ekonomin i de avancerade industristaterna förändrats kvalitativt i vad som förefaller vara avgörande hänseenden. Arbetsmarknaderna har präglats av en stark ökning av tjänstesektorn och en minskning av tillverkningssektorn. Tillgången och efterfrågan på välutbildad arbetskraft har ökat. Betydande genombrott har skett ifråga om informations- och bioteknologierna. Transportsystemen har blivit

Figur 2. Förändrade förutsättningar och framväxten av gemensamma europeiska intressen och idégemenskaper

effektivare och snabbare. Inom världsekonomin har skett geografiska förskjutningar genom att Japan framträtt som en ny ekonomisk stormakt, ett ekonomiskt sönderfall ägt rum i det sovjetiska imperiet och stora delar av tredje världen försvagats. Baksidan av denna ekonomiska process utgörs av växande välståndsklyftor och miljöproblem till följd av industrialiseringen, transportökningen och befolkningstillväxten.

På det globala planet måste Europa anpassa sig till de nya ekonomisk-teknologiska förutsättningarna för att kunna utveckla en framgångsrik ekonomi. Under 1970-talet började den ekonomiska och teknologiska eftersläpningen i västra Europa skönjas i förhållande till de japanska och nordamerikanska ekonomierna. Detta skeende hade sin grund i en enastående teknologisk utveckling, vilken kom att omvandla de industriella strukturer inom vilka den skapats. Vid ingången till 1980-talet kännetecknades västra Europa av hög arbetslöshet, låg tillväxt och industriell pessimism, samt en stark polarisering i förhållande till östra Europa.

Uttrycket "Eurosclerosis" myntades på 1970-talet som uttryck för uppfattningen att den viktigaste förklaringen till den europeiska eftersläpningen låg i hindrande institutionella strukturer – trots vad som utträttats inom ramen för EFTA och EEC. Det räckte inte, enligt detta synsätt, att organisera frihandel mellan staterna. För-

utsättningarna för den ekonomiska aktiviteten måste ändras så att slagkraftiga innovationer och kvalitativt överlägsna produkter tillåts slå ut varor med låg kvalitet och otidsenlig teknik oberoende av nationella hänsyn. Det kortsiktiga nationella intresset av hög stabilitet och låg arbetslöshet måste tydligare än tidigare vägas mot det långsiktiga nationella intresset av ekonomisk tillväxt genom de ekonomiska aktörernas tillgång till större och expanderande marknader. Endast så kunde staternas långsiktiga intresse av en solid materiell bas tillgodoses. Så formuleras kravet på öppen konkurrens i Europa – i första hand inom EG.¹⁴ Det är en intressant forskningsuppgift att klarlägga vilka aktörer som förde fram kravet och vilka konflikter det föranledde med andra mindre lyckosamma aktörer. Oavsett karaktären av detta politiska spel framfördes kravet som en nödvändig åtgärd för västra Europas stater.

I praktiken innebär kravet en förändring på aktörssidan i Europas ekonomi. Företagen skall direkt konkurrera med varandra utan statliga mellanhänder. Kapitalet har inget fädernesland. Inom EG specificerades kravet i fyra punkter i vitboken för den inre marknaden, nämligen fri rörlighet över nationsgränser för kapital, tjänster, varor och personer.

Under 1980-talet har det europeiska säkerhetsproblemet ändrat karaktär i två fundamentala avseenden. Det ena har att göra med sönderfallet i det sovjetiska imperiet och Warszawapakten och de historiskt nya förutsättningarna för en stabil alleuropeisk säkerhetsordning. Den onormala europeiska uppdelningen i öst och väst, vilken uppkom genom Jaltabeslutet 1945, försvagades under andra hälften av 1980-talet. I den utsträckning motsättningen kvarstår har dess geografiska gränser förskjutits österut till Sovjetunionens gränser sådana de etablerades vid andra världskriget. Därmed skapas en ny buffertzona i Europa mellan den sovjetiska krigsmakten och NATO, liknande den i Norden. Trots att Warszawapakten upplöstes utgör NATO fortfarande en effektiv struktur. De främsta uttrycken för denna nya verklighet är de s.k. ESK- och CFE-processerna (Conventional Armed Forces in Europe) med fördragen i Paris 19 november 1990 mellan 34 respektive 22 stater. Förelöpare till denna process var Helsingsforsavtalet från år

1975 och Palme-kommissionens analys av begreppet ”gemensam säkerhet” i Europa.¹⁵ Det är troligt att de militära säkerhetsproblemen med olika förtecken spelade en avgörande roll för de integrationssträvanden som gjorde sig gällande efter andra världskriget och som gav upphov till WEU (Western European Union), Kol- och stålunionen, samt EEC (European Economic Community).

Statsvetaren Karl W. Deutsch¹⁶ utvecklade också en integrationsteori under denna tid där byggandet av ”säkerhetsgemenskaper” stod i fokus. Den nya situationen kan väntas påverka den fortsatta utvecklingen av den politiska integrationen i Europa. Utvecklingen illustrerar demokratiseringens utomordentliga betydelse för säkerhetspolitiken. Hittills har demokratiska stater inte råkat i krig med varandra, vilket kan tolkas som ett starkt fredsargument. Demokratiseringen av östra Europa innebär därför en dramatisk förändring av det allmänna säkerhetspolitiska läget.

Det andra inslaget i säkerhetsproblemet handlar om den extrema miljöförstöring som industristaterna givit upphov till och det ekologiska hotet mot människans livsbetingelser. Denna miljöförstöring – vilken också sprids genom vattenströmmar och vindar över nationsgränserna – representerar idag ett betydande territoriellt hot för staterna. Områden kan slås ut vid ekologiska sammanbrott och göras obeboeliga för människor, lika förödda som efter moderna krig. Våldet och den förstörda miljön utgör båda direkta hot mot människolivet. Detta synsätt var också utgångspunkten för Brundtlandkommissionens analys av begreppet ”gemensam framtid”.¹⁷ Ett intressant exempel på strävandena är Östersjökonferensen och försöken att rädda Östersjön från en ekologisk katastrof. I detta komplexa nätverk ingår företrädare såväl för stater, som för regioner och idéella organisationer.

Lösningen av de militära och ekologiska säkerhetsproblemen måste handla om gemensamma arrangemang i Europa. Problemen förenar om de är gemensamma. Det intressanta med EG som institution är att den baseras på en sammansmältning av influenser från såväl krav på öppen konkurrens som gemensam säkerhet.

För nationalstaten utgör en alleuropeisk säkerhetsordning – alternativt ett EG med egen säkerhetspolitik – en tämligen dramatisk

rollförändring. Den svenska neutralitetspolitiken innebär dock att Sverige håller möjligheten öppen att vid en omfattande militär konflikt stänga sina gränser och söka isolera sig från omvärlden – ungefär som (med vissa undantag) skedde under det senaste världskriget. Det är oklart hurvida denna option kvarstår vid en svensk EG-anslutning.

Även förändringsfaktorerna är förankrade i tydliga idégemenskaper. I det övergripande perspektiv som här anläggs är det givet att idéutvecklingen måste karakteriseras i termer av stora och långa kategorier. Dagens idégemenskaper är formade av historiska konflikter och föreställningar som i vissa fall har sina rötter i medeltiden eller ännu tidigare, t.ex. nationalism och kristendom. De rådande politisk-ekonomiska strukturerna utgör nytt vin i gamla läglar. Den globala ekonomisk-tekniska omvandlingen kan härledas ur modernistiska värderingsmönster och tillväxtideal. Och kraven på öppen konkurrens är grundläggande inslag i de liberala idéskolorna sedan industrialismens barndom. Dessa värderingar hade länge en kraftfull motinstans i planeconomiska idéer och senare i olika postmaterialistiska föreställningar.

Kring motståndet mot europeiska hot mot människolivet har länge samlats väl institutionaliserade idégemenskaper. Freds- och miljö rörelser utgör de mest aktuella exemplen på fredsutopism och ekologism. Det råder ingen tvekan om att världskrigen innebar viktiga omprövningar av den bestående ordningen särskilt ur militär synvinkel. Bildandet av Nationernas Förbund, Förenta Nationerna, Europarådet, Kol- och stålunionen och EEC måste ses som institutionaliseringar av detta. Motföreställningarna har länge byggt på den historiska misstron mellan staterna och förstärkts av de båda militära pakter vilka stått mot varandra rakt genom Europa. Sönderfallet inom det sovjetiska imperiet och Warszawapakten har haft sin motsvarighet i ett sönderfall i dess kommunistiska idégemenskap. Kanske är det här som den s.k. posthistoricismen passar in – föreställningen att marknadsekonomins och demokratis segertåg över världen samtidigt utgör historiens slut.¹⁸ De nya europeiska institutionerna söker naturligtvis förstärka paneuropeismen genom en medveten ideologiproduktion.

Det vore emellertid naivt att uppfatta EG enbart som ett uttryck för strävanden att förverkliga fred och säkerhet, tillväxt och god miljö. På det globala planet har Europa kontinentala intressen att definiera och bevaka. Hur viktig strävandet efter ställningen som världsmakt är för den politiska integrationen är utomordentligt svårt att bedöma. Det historiska arvet – rollen som världens centrum under århundranden – sätter sina spår. Det gångna halvsekle under vilket Europa förlorade denna position och i stället blev en uppdelad periferi mellan två supermakter är måhända en historisk parentes.¹⁹

Kraven på öppen konkurrens och gemensam säkerhet i Europa medför sålunda anpassningsprocesser av skilda slag för nationalstaterna. Sammantagna representerar de olika idégemenskaperna i väsentlig mån oförenliga storheter – exempelvis avseende politiska institutioner på europeiska, nationella och regionala nivåer. Det går inte att expandera en nivå's betydelse utan att de andra berörs. Det råder också en målkonflikt mellan kraven på å ena sidan ekonomisk tillväxt genom öppen konkurrens och å andra sidan säkerhet genom ekologiska hänsyn.²⁰

Anpassningsprocesser i nationalstaten

Nationalstatens förändrade förutsättningar medför krav på institutionella förändringar. Ifråga om den inre suveräniteten kan visas att produktionsnätverken sedan länge överskridit nationsgränserna, men kan göra så under ständigt friare villkor. Ifråga om idégemenskaper sker dels en uppblomstring av olika transnationella regionala identiteter, dels görs omfattande försök att skapa en europeisk kultur och identitet.

Nationalstaten måste definiera sina nationella intressen och utveckla nya strategier och ny politik, och överge gamla regelsystem och tankefigurer vid en anpassning till nya förutsättningar. Vad slags anpassningsprocesser kan då identifieras hos nationalstaten? Den första och fundamentala institutionella anpassningen utgår från den yttre suveräniteten och arenaskiftet mellan nationalstaten

och något slags europeisk nivå för politiken. Framväxten av en genuint europeisk problemstruktur främjar uppkomsten av en europeisk beslutsstruktur.²¹ En utvecklad marknadsekonomi förutsätter sofistikerade och handlingskraftiga politiska institutioner. Det krävs en ny institutionell ram för den europeiska öppna konkurrensen med klara spelregler och sanktionssystem. Nationalstatens position som huvudaktör i europeisk politik försvagas därför och det pågår ett sökande efter nya institutionella ramar och nya politiska och kulturella idégemenskaper på ett europeiskt plan. Här riktas uppmärksamheten mot relationerna mellan å ena sidan nationalstaten och å andra sidan europeiska institutioner av typen Nordiska Rådet, EFTA, EES (European Economic Space), EG och ESK. Fokus ligger på överföringen av beslutsuppgifter till de europeiska institutionerna från nationalstaten, på den europeiska beslutsprocessen och på nationalstatens traktatsbundna genomföranden av besluten i de europeiska institutionerna. För nationalstatens aktörer innebär anpassningen en övergång inom många sakområden från inifrånstyrning och kontroll till påverkan på europeiska förhandlingssystem och ansvar för genomförande av de europeiska besluten.

Anpassningen medför nya konkurrensvillkor mellan nationerna också i avseenden där staterna själva beslutar utan direkt inblandning av europeiska institutioner. Det är uppenbart att kärnan i detta sammanhang är de nationella välfärdssystemen, vilka i högre eller lägre grad utvecklats av nationalstaterna och präglats av de kulturella arven. I och med att företag och arbetskraft kan röra sig över gränserna uppkommer ett nytt slags konkurrens mellan staterna. Nu handlar det om att skapa attraktiva villkor för produktionen och särskilt den kvalificerade arbetskraften. Olikheter mellan staternas politisk-ekonomiska system och kulturella miljöer kommer därför att utsättas för betydande press, vilket f.ö. framgår av diskussionerna om social dumpning och kulturens kommersialisering.

En speciell komplikation uppträder när företag opererar över stora marknader, men med en nationell hemmamarknad som institutionell bas dessutom understödd av regeringen. Nationellt do-

minerande företag upplevs då av omvärlden som en konkurrensnedvridning, eftersom situationen gör det svårare för mindre företag i andra länder att konkurrera. Den andra anpassningsprocessen avser den inre suveräniteten och framväxten av transnationella regioner och stadsnätverk, för vilka nationstillhörigheten kan bli svår att bestämma och där anknytning saknas till de nya europeiska institutionerna.²² Transnationaliseringen ger upphov till nya politiska institutioner eller förstärker de embryon till gemensamma institutioner som redan finns, t.ex. Örestadsregionen.

En tredje typ av anpassning gäller den inre suveräniteten och särskilt transnationella produktionsnätverk och transnationella frivilliga organisationer. En tänkbar utväg ifråga om transnationella företag är att en europeisk bolagsordning införs, genom vilken företagen hamnar under europeisk jurisdiktion.

Den fjärde anpassningsformen, slutligen, avser förändringar i idégemenskaperna med relevans både för yttre och inre suveränitet. Särskild uppmärksamhet riktas mot försöken att återuppväcka identiteten i regioner vilka under historiens lopp delats av statsgränser, respektive att skapa en specifik europeisk identitet.

Nationalstaternas anpassning till förändringskraven bör betraktas i ett konfliktperspektiv. Varje stat präglas av djupgående samhällskonflikter, vilka utgör ramen för de nationella politiska processerna och den frivilliga organiseringen av intressen. Indelningen i nationer – ett folk och en omgivning – är en sådan fundamental konfliktlinje, vilken är tillämplig på både vissa regionala spänningar inom en nationalstat och förhållandet mellan stater. Industrisamhällets stora konflikt mellan kapital och arbete är exempel på en annan sådan motsättning. I vilken mån är nationalstatens anpassningsrörelser uttryck för eller orsak till förändrade konfliktstrukturer?

Uppdelningen i nationalstater har i hög grad varit överordnad andra samhälleliga konflikter under 1900-talet i Europa. Industrisamhällets konflikter har utspelats inom ramen för nationalstaten. Sekelskiftets försök av den internationalistiska arbetarrörelsen att överordna motsättningen mellan kapital och arbete de nationella gränserna misslyckades, vilket arbetarpartiernas ställ-

ningstaganden vid utbrottet av det första världskriget visade. Men nationalstatens seger blev varken varaktig eller fullständig. Det andra världskriget gav upphov till diskrediterade statsbildningar, transnationella motståndsrörelser och gav ny näring åt drömmen om ett fredens Europa bortom nationalstaten.

Utmaningen mot dagens nationalstater kommer snarare från kapitalet än från arbetet. Utvecklingen av marknadsekonomi och framväxten av internationella finansflöden och multinationella företag har fått svårare att samsas med nationalstatens styrningsambitioner. Det är tydligt att det avancerade industrisamhällets motsättningar är svåra att innesluta i nationalstaten och tenderar att bli kontinentala eller globala. För att etablera en politisk maktbalans mot kapitalet i det nya läget krävs antingen en anpassning av beslutsstrukturen till europeisk nivå eller en återgång till en fastare nationell politik.

Förändringar i yttre suveränitet innebär ingrepp i folkstyrelsen. En förskjutning av den nationella makten till europeiska institutioner skapar ett demokratiskt underskott såvida den europeiska nivån inte blir politiskt ansvarig inför de europeiska väljarna. Den komplexa institutionella strukturen hos EG ger sålunda upphov till betydande demokratiska problem.

I förskjutningen av beslutsprocessen från nationalstaten till europeiska institutioner riskerar tidigare starka aktörer, t.ex. inom den ekonomiska politiken, att förlora fotfästena. Diskussionen om koncernfackligt inflytande och den sociala dimensionen i EG är exempel på sådana problem.²³

Sedan länge har Sverige ett starkt – och växande – ekonomiskt beroende av västra Europa. Moderniseringen av det svenska näringslivet är i huvudsak en konsekvens av ekonomins internationalisering. Den pågående uppbyggnaden av den inre marknaden inom EG påskyndar Sveriges ekonomiska integration med västra Europa, vilket t.ex. framgår av den kraftiga ökningen av den svenska industrins investeringar i EG-staterna. Den inre suveräniteten har minskat.

Det är emellertid inte tillräckligt att de europeiska institutionerna har en demokratisk struktur. Också den politiska processen

utanför institutionerna är betydelsefull i sammanhanget. De politiska partierna har varit avgörande instrument för politisk integration och legitimitet i nationalstaten. Denna roll återstår att fylla i det europeiska sammanhanget. Eftersom den representativa demokratin bygger på existensen av politiska partier förutsätter en långtgående integration mellan nationalstaterna också att det växer fram europeiska partinätverk och en nationsövergripande politisk samhällsdebatt.²⁴ Sådana transnationella nätverk kan ses som embryon till ett utvecklat europeiskt partisystem. Den politiska processen kommer att handla om formeln för att hantera det partipolitiskt skiljande i det europeiskt gemensamma.

Partisystemet är en institutionalisering av de huvudsakliga intressekonflikterna och konfliktlinjerna i det svenska samhället. Stabiliteten i partisystemet har byggts på det starka sambandet mellan organiserade intressen och de politiska partierna, och det omfattande klassröstandet bland väljarna. Den politiska stabiliteten har sin motsvarighet i partiernas tröghet. Omvandlingen av näringslivet och de nya europeiska strömningarna ger successivt upphov till starka spänningar i partiernas förhållande till organiserade intressen och ökat avstånd till väljarna – en sorts ”time lag-problem”. Nya konfliktlinjer kan bilda grund för nya partier och politiska rörelser, men också medföra förskjutningar i den politiska balansen mellan de etablerade partierna och ge förutsättningar för nya allianser.

Det svenska partisystemet har ofta karakteriserats som ett utpräglat vänster–höger-fenomen. Det är i allt väsentligt en avspeglning av de intressekonflikter mellan arbete och kapital som uppstod i Sverige i samband med industrialiseringsprocessen för hundra år sedan. Partisystemet har också varit utomordentligt stabilt – i ett halvsekel dominerades politiken av samma fem partier. Endimensionaliteten i svensk politik har också haft sin motsvarighet i väljarnas beteenden – flödena inom de borgerliga respektive socialistiska blocken har varit avsevärt större än rörelserna *mellan* blocken. Blockens storlek har regelmässigt balanserat varandra. Stabiliteten i det svenska systemet har haft sin bas i väljarnas traditionellt höga klassröstande.

Det är dock inte bara så att nationalstatens inre konflikter flyttas ut till en europeisk nivå vid politisk integration. Också det omvända gäller, nämligen att europeiska konflikter vilka tidigare kan ha spelat en obetydlig roll tränger sig på nationens politiska dagordning med större intensitet.

Under ytan av de etablerade skiljelinjerna finns nya sociala konflikter. Ibland lyckas partierna anpassa sig till förändrade konfliktstrukturer och inkorporera de nya strömningarna. I andra fall misslyckas de politiska partierna – eller försöker inte ens – och de nya konflikterna institutionaliseras i nya former – nya partier eller nya organisationer och rörelser. De senaste årens framgångar för Miljöpartiet de gröna, Kristdemokratiska samhällspartiet och möjligen Ny Demokrati i opinionsmätningarna illustrerar detta. I åter andra fall lyckas partierna med att avskärma konflikterna från den politiska dagordningen. Under senare år har stabiliteten minskat i systemet, klassröstandet sjunkit, väljarna rört sig friare över de gamla blockgränserna och nya partier etablerats.²⁵

Frågan om suveräniteten är fundamental för partiväsendet. Många politiska konflikter har historiskt gällt frågor om territorialstaten och dess gränser, internationalismen, säkerhetspolitiken och utrikeshandeln. Under 1900-talet har omvärldsfrågorna emellertid blivit en utpräglad arena för samförståndspolitik. I ett litet land som Sverige har det setts som en stor politisk tillgång med gemensamma synsätt och samstämmighet i ställningstagandena. Mycket tyder emellertid på att detta samförstånd håller på att lösas upp – vilket sammanhänger både med politiska reaktioner på förändringar i omvärlden och på de inhemska konsekvenserna av moderniseringspolitiken. Det är dock intressant att konstatera att Sveriges närmande till EG sker utan speciellt uppblomstrande europeisk identitet och med närmast total frånvaro av federalistiska strömningar.

Partisystemen och de fackliga organisationerna i Europa skiljer sig i flera avseenden från sina svenska motsvarigheter. Det handlar såväl om vilka intressepräglningar som finns som om organisationernas förankring och allmänna ställning i samhällslivet. Det är klart att det är förenat med vissa svårigheter för de svenska partier-

na att exempelvis bilda gemensamma partigrupper i EG-parlamentet tillsammans med partier som förutom en gemensam allmän-ideologisk inriktning också bygger på helt andra traditioner. Eller för svenska fackföreningar att organisera koncernfackligt inflytande i Volvo-Renault, i ett läge där de franska motsvarigheterna endast organiserar 10 procent av de franska löntagarna. Det är högst sannolikt att nätverk för partier och fackföreningar i Europa kommer att ge nya impulser till samhällslivet och konfliktstrukturen i Sverige.

Anpassningen påverkar även relationen mellan centralmakten och regionerna. I de stater där det råder starka regionala spänningar kan europeiseringen innebära en ny självständighet för regionerna. I svenskt samhällsliv kan knappast förhållandet mellan stat och region karakteriseras som konfliktfyllt. En större roll för regionala och lokala aktörer – exempelvis i stadsregionala nätverk – kan emellertid skapa press på den aktuella institutionella indelningen i län och kommuner till förmån för andra och mera funktionellt präglade regionbegrepp.²⁶

Europeiska politiska institutioner

Om vi antar att den politiska arenan i nationalstaten har rationella aktörer, kan vi betrakta processen att identifiera gemensamma intressen ifråga om tillväxt och säkerhet och översätta dem till nya gemensamma politiska institutioner i Europa som en spelteoretisk process. En politisk beslutsfattare befinner sig i en spelsituation i den meningen att han är beroende av andra aktörer med eventuellt andra mål för att kunna förverkliga det önskvärda.

I spelteorin analyseras beslutssituationer med flera aktörer och de strategier som är tänkbara för att hantera avvägningen mellan det möjliga och det önskvärda. Fångarnas dilemma är exempel på ett beslutsspel där aktörer med gemensamma intressen stannar för ett sämre alternativ än som kunde uppnåts. Dilemmat kan endast lösas upp genom förtroende och samarbete mellan aktörerna.

För nationalstaterna är den europeiska integrationen ett spel om

den minsta graden av integration finns sålunda *interstatligt samarbete*. Två eller flera stater kommer överens om att lösa vissa gemensamma problem i en ordning, som inte kräver några särskilda institutioner. Det räcker med traktat eller informella överenskommelser om kulturutbyte, handel, samfärdsel etc. Genom att skapa en *internationell organisation* får staterna ett administrativt instrument för att hantera de gemensamma angelägenheterna. Exempelen är många t.ex. FN, UNESCO, Europarådet, OECD, Nordiska Rådet.

En mer integrerad samarbetsform utgör *konfederationen*, där suveräna stater skapar gemensamma beslutsorgan med ibland stora befogenheter. Konfederationen är emellertid i sig inte en suverän stat. Ett aktuellt exempel är de Europeiska gemenskaperna på 1960-talet, vilka trots inslag av överstatlighet i huvudsak präglades av konfederala utgångspunkter.

De uppräknade tre formerna av interstatliga relationer delar egenskapen att de utgår från suveräna medlemsstater och att beslutsfattandet bygger på samstämmighet. Varje stat har i princip vetorätt i beslutsprocessen och möjlighet att unilateralt avsluta samarbetet eller utträda ur organisationen.

Nästa position på integrationsskalan – den transnationella *federationen* – markerar en kvalitativ förändring av den internationella relationen. En stat som ingår i en federation har upphört att vara en suverän stat och utgör en delstat. I federationen kombineras enhet och mångfald. Den federala nivån har en beslutsfär som är överställd delstaterna, vilka saknar vetorätt. Vanliga federala befogenheter är utrikespolitik, försvar, tullar, mellanstatlig handel, vissa kommunikationsfrågor, bank- och penningväsen.²⁷ I den federala principen ingår att delstaterna har autonoma beslutsfärer. Möjligheten för en delstat att fredligt utträda ur en federation är vanligen obefintlig eller imaginär. Den historiska erfarenheten är att bildandet av federationer innefattat militära konflikter – antingen i samband med tillkomsten eller vid utbrytningsförsök. Tysklands enande under Bismarck och det amerikanska inbördeskriget är exempel på detta.

Ett tänkbart scenario är att en stor del av de europeiska staterna

bildar federationen United States of Europe (USE). Bildandet av ett federalt Europa innebär en intressant komplexitet i den politiska strukturen. I stater som t.ex. Tyskland, vilka i utgångsläget utgör federationer, innebär integrationen skapandet av en superfederation där de tidigare länderna i den tyska federationen plötsligt får två överordnade nivåer. I ett federalt Europa skall även såväl tidigare federationer som enhetsstater rymmas, vilket skapar särskilda svårigheter att jämföra de olika regionala nivåerna och deras institutionella karaktär.

I gränslandet mellan konfederation och federation finns en märkvärdig position som kan betecknas som *kondominium*. Det innebär att en stat delar sin suveräna status, med andra politiska enheter t.ex. omgivande stater eller en internationell struktur. Denna typ av transnationella samherravälden är dock inte så vanlig. Exempel kan hämtas från furstendömet och fristaten Andorra i östra Pyrenéerna, vars suveränitet utövas av biskopen av Urgel i Spanien och den franske presidenten i förening. Frågan kan ställas om dagens EG-system utgör något av ett modernt kondominium med sin komplexa och prefederala institutionella struktur?

Den yttersta positionen på skalan utgörs av *enhetsstaten*, där ingående nationer har status som regioner i allmän mening. Den politiska principen är att staten förbehåller sig rätten att gripa in i varje aspekt som hanteras på lägre beslutsnivåer, låt vara att staten kan delegera viss självständighet till regionala och lokala myndigheter. Sverige och Frankrike brukar nämnas som typexempel på enhetsstater. Få moderna aktörer förespråkar en europeisk enhetsstat. Historiskt kan nog både Napoleon och Hitler tillskrivas en sådan målsättning, där enandet emellertid förutsattes behöva ske tvångsmässigt.

Arenaskifte som politisk integration

Arenaskiftet i Europa sker genom politisk integration. Oklarheten i dagens politiska diskussion har att göra med att den rationella kalkylen av integrationen försvåras av det stora antalet inblandade

aktörer och de många komplexa avvägningar som måste göras mellan nationell suveränitet och europeiskt styre. Det finns flera svårigheter i det pågående arenaskiftet mellan nationalstaten och de europeiska institutionerna. En komplikation är den motsägelsefulla mångfald av europeiska institutioner som existerar. Institutionaliseringsen av den öppna europeiska konkurrensen kan indelas i EG, EFTA och staterna i Östra Europa (tidigare SEV). Inom EG pågår en debatt där fördjupning av integrationen ställs mot breddningen. Det innebär att det råder stor osäkerhet om villkoren för icke-EG-stater i Europa i framtiden.

Samtidigt råder en annan och ännu mer komplex institutionalisering av den gemensamma säkerheten. Ifråga om militär säkerhet finns, förutom de fortfarande existerande försvarspakterna NATO och Warszawapakterna och nationalstatliga neutralitetsdoktriner, ESK-processer (med bl.a. Sovjetunionen, USA och Kanada) och CFE-processen (med staterna från militärpakterna) samt WEU inom NATO.

I fråga om det ekologiska säkerhetsproblemet finns tidiga institutionaliseringar av typen Östersjökonferensen och ett ev. Östersjöråd. Här kan också nämnas International union for conservation of nature and natural resources (IUCN) med säte i Genève. I båda fallen är det konstruktioner av nätverkstyp med en mångfald av aktörer med skiftande status – från stater och regioner till frivilliga organisationer och forskare. Ett europeiskt alternativ till nationalstaten som arena för samhällslivet måste på ett eller annat sätt integrera institutionaliseringen av den öppna konkurrensen och den gemensamma säkerheten till en europeisk demokratisk ordning. På sikt är det troligt att EG måste utveckla en egen säkerhetspolitik. Vilka stater som kommer att ingå som medlemmar i EG, och vilken fördjupning i EG:s uppgifter som kommer att ske, under de närmaste decennierna är fortfarande höljt i dunkel. Det återstår därför ännu många – säkert för nationalstaterna plågsamma – steg på denna integrationsväg.

Den totala bilden av de europeiska institutionerna är sålunda splittrad, om än ej kaotisk, eftersom institutioner som EG och ESK spelar en så dominerande roll. En viktig förklaring till detta

tillstånd är de målkonflikter som föreligger mellan de europeiska aktörerna. Det är fortfarande omöjligt att veta vilka europeiska institutioner som erbjuder den långsiktigt stabila lösningen. Detta är inte någon historiskt olycklig tillfällighet, utan det pris som är nödvändigt att betala för en fredlig process med många intressekonflikter och strategiskt handlande aktörer. Det finns ingen anledning att förvänta sig en europeisk framtida struktur vilken enbart skulle präglas av gemensamma europeiska intressen utan hänsyn till starka nationella och andra särintressen.

Oklarheten om karaktären av en ny europeisk arena, vilken kan tänkas avlösa nationalstaten som dominerande ram för samhällslivet, utgör en betydande tillgång för folken och staterna i Europa. Valet står ej enbart mellan de traditionella kategorierna beroende och oberoende, utan innebär samtidigt en inbjudan om att delta i skapandet av något nytt i Europas politiska historia. Så kan de nationella intressena omdefinieras utifrån de arenaskiften som är politiskt möjliga, snarare än utifrån ett statiskt läge.

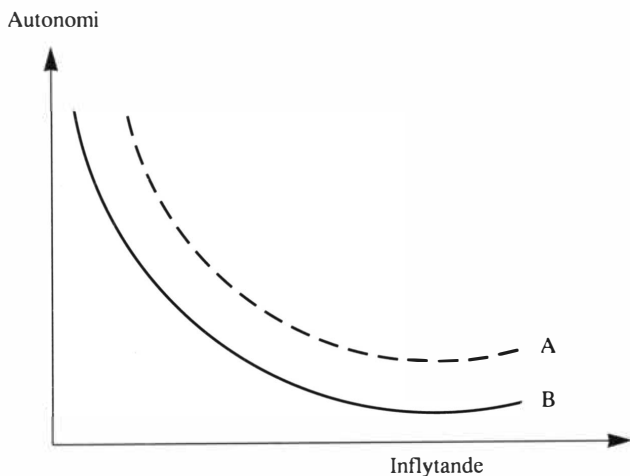
Inom EG har medlemsstaterna enats om att skapa en *politisk union*. Men oenigheten är stor om vad en union kan tänkas innebära i termer av integrationsskalans olika positioner. Denna oklarhet var också förutsättningen för den uppnådda samstämmigheten.

Utvecklingen ter sig också motsägelsefull. Samtidigt som integrationssträvandena pågår i Europa för att minska nationalstatens roll inom ramen för EG, genomförs ett enande av den tyska nationalstaten. Ett teoretiskt alternativ hade varit att DDR valts in som medlem i EG och blivit delaktig i den allmänna integrationsprocessen, men det är troligt att en sådan process tagit avsevärt mera tid att genomföra. Som situationen utvecklade sig i östra Europa och Sovjet är det möjligt att en sådan process inte hade varit politiskt och praktiskt genomförbar.²⁸

Europas historia innehåller gott om exempel på europeiska enhetstankar hos politiska usurpatorer som Napoleon Bonaparte, Josef Stalin och Adolf Hitler, vilka med våld sökt (och misslyckats med) att sammansmälta många självständiga nationers liv till en politisk enhet.

Hur skall förskjutningar längs integrationsskalan tolkas i ett suveränitetsperspektiv? Formellt upphör suveräniteten i den stund en nationalstat inlemmas i en federation eller enhetsstat – antingen det sker frivilligt eller med våld. Det finns emellertid hållbara motiv för uppgivande av den yttre suveräniteten. Som tidigare konstaterats (se figur 1) påverkas värderingen av den yttre suveräniteten av den inre suveränitetens faktiska utveckling. Ett formellt politiskt oberoende av omgivningen blir illusoriskt om staten i praktiken förlorat kontrollen över den interna situationen.

Figur 4. Politisk makt och politisk integration

För att tolka situationen är det nödvändigt att kunna jämföra politikens roll före och efter ett uppgivande av den formella yttre suveräniteten. Det innebär att man måste skifta mätskala och i stället se det hela som en process med omvandling av politisk makt, eftersom suveränitet i grunden är en teori om politisk makt. Den nya skalan är också tvådimensionell och bygger på att politisk makt för en aktör är summan av autonomi och inflytande – dvs. makten över sig själv och påverkan på andra.²⁹

Grundidén bakom formeln /makt = autonomi + inflytande/ är att en aktör kan växla autonomi mot inflytande utan att förlora i makt. Det är den totala politiska kontrollen som räknas. Det innebär att det finns en mycket stor mängd kombinationer av autonominivåer och inflytandegrader med likvärdig makt. I figuren kan dessa kombinationer illustreras med en indifferenskurva för varje maktnivå (A, B). Ju högre kurvan ligger i diagrammet, desto mäktigare aktör. Kurvan A ligger på en högre maktnivå än B.

Med hjälp av denna kurva kan politisk integration studeras. En minskad inre suveränitet för en stat innebär sänkt autonomi. Om den förskjutningen äger rum samtidigt som staten inte får kompensation genom ökat inflytande, sker en förflyttning från en högre maktnivå till en lägre. Enda sättet att kompensera en sänkt autonomi är att söka få inflytande över aktörer som har kontroll över t.ex. transnationella företag. I Europa handlar det om att gå in i den inre marknaden och påverka besluten genom någon form av anknytning till EG.

Integrationsprocessens stora utmaning är att, i ljuset av de nya möjligheterna som integrationen skapar, söka svaret på frågan om karaktären av nettoutfallet av minskad suveränitet/ökat inflytande eller av ökat självbestämmande/minskat inflytande för *alla aktörer*.

Integrationsprocessens kartor

Under andra hälften av 1980-talet har ett ovanligt stort antal kartor – ofta av programmatisk karaktär – ritats över det framväxande Europa. Längre dominerades diskussionen av frågan om institutionaliseringen av EG-idén – vilka var möjligheterna att på fredlig väg skapa en europeisk, demokratisk förbundsstat med en gränslös inre marknad? Utgångspunkten var att de tolv EG-medlemmarna skulle genomgå en ekonomisk och småningom politisk sammansmältning inom en inte alltför avlägsen framtid. I denna kartversion framstod Sverige som en isolerad utkant, vilken på olika sätt skulle anpassa sig till EG:s regelverk.

Ett tal av EG-kommissionens president Jacques Delors i januari 1989 markerade inledningen till en diskussion om EFTA-ländernas gemensamma intressen visavi EG. Gemensamma arbetsgrupper EG–EFTA etablerades och en ny karta ritades där EG sågs som en blivande förbundsstat och där EFTA-länderna tillsammans med EG bildade en ny marknad European Economic Space (EES). Kartbilden blev något otydlig, eftersom det samtidigt inlämnades en ansökan om EG-medlemskap (med vissa förbehåll) från Österrike och det ofta ansågs ligga nära till för NATO-medlemmen Norge att gå samma väg.

Framgången för arbetet med den inre marknaden inom EG hade emellertid ej sin motsvarighet ifråga om federationstanken. Särskilt Storbritannien – men även Danmark – kom att på olika sätt motarbeta denna ambition. I Storbritanniens fall kombinerades den traditionella atlantiska orienteringen med thatcherismen som riktningsgivare. I en västeuropeisk inre marknad sågs en möjlighet att pressa tillbaka statsmakten till förmån för marknadens aktörer. Förespråkarna för den federala modellen – särskilt holländare och tyskar – såg däremot i förbundsstaten ett instrument för en ”social dimension” i västra Europa, dvs. att vidga fackföreningarnas inflytande och motverka risken för ”social dumpning” genom att företagen spelar ut lågavlönade och fattiga i Sydeuropa mot mera välbetalda arbetstagare i norr. I detta låsta läge började nya debattkartor ritas. En karta som ritades av medarbetare till den tyske förbundskanslern Helmut Kohl lämnade det geografiska återgivandet och framställde i stället Europa som olika koncentriska cirklar. I centrum fanns en europeisk förbundsstat bestående av de sex ursprungliga EG-staterna. Utanför denna en cirkel med de övriga sex nuvarande EG-medlemmarna plus Österrike och Schweiz. I nästa cirkel återfanns vissa EFTA-stater och Ungern. I den yttersta cirkeln ritades bl.a. Sverige och Sovjetunionen.

Under de sista månaderna av 1980-talet aktualiserades en ny karta, vars utlösande faktor kan sägas vara händelserna i Östtyskland den 9 november 1989 då Berlinmuren föll. Populära föreställningar om DDR-regimens höga stabilitet visade sig vara falska och den nye ledaren Egon Krenz genomförde fria och hemliga val.

Den vanliga reaktionen på detta oväntade genombrott för parestrojan i Östeuropa bland västliga bedömare, t.ex. förre amerikanske utrikesministern Henry Kissinger, var att på grund av att DDR vilade på en löslig nationell fiktion innebar ett fritt val i praktiken detsamma som återförening av de tyska staterna. Snabbt började diskussionen om hur frigörelsen och demokratiseringen i DDR påverkade den pågående integrationsprocessen i västra Europa. En ny karta ritades, där Tyskland återförenats och samtidigt förlorat en del av sitt intresse för en politisk union med de latinska och katolska länderna. Centraleuropa i nära samverkan med Storbritannien och Norden framstod i denna bild som ett nytt protestantiskt och ekonomiskt kraftfält i Europa.

Efter återföreningen i Tyskland och kriget i Persiska viken är situationen återigen förändrad. Tyskland framstår som ekonomiskt försvagat av återförenings- och krigskostnaderna. EG-staterna lyckades inte uppträda gemensamt i kriget. Skulle erfarenheten tolkas så att det var omöjligt att skapa en gemensam säkerhetspolitik för EG-staterna, eller så att det nu var läge för att utveckla den västeuropeiska försvarsunionen till en reell försvarsmakt inom EG?

Förutsättningarna för svenska aktörer och intressen kan synas skifta åtskilligt beroende på vilken bild som kommer att gälla. Det finns emellertid anledning att fundera över de olika bildernas sammanhållande element. Den grundläggande frågan är naturligtvis i vad mån det fortfarande är meningsfullt att lägga pussel med territorialstater som enheter. Är det möjligt att med politiska medel skapa en intern integration inom nya statskonstruktioner? Svaret beror på synen på vad som förenar eller skiljer territorialstater. Är det möjligt att utifrån politiska visioner och med politiska medel skapa ett nytt Europa? Eller har nya faktorer tillkommit som gör att kartövningarna är ganska ointressanta i djupare mening? Är kartritningen i själva verket en lätt bedagad övning i nattståndna drömmar eller firar statsmannakonsten nya triumfer i vår tid?

En ökad rörlighet för särskilt industrin och finanskapitalet över nationsgränserna ger upphov till nya nationella förutsättningar för

politiken, t.ex. ekonomisk politik och välfärdspolitik. Denna anpassningsprocess måste analytiskt skiljas från genomförandet av beslut i europeiska politiska institutioner. I princip står det fritt för staterna att välja konkurrensmedel inom ramen för de gemensamma regelsystemen. Inom nationalstaten innebär en nedtoning av gränsernas betydelse en skärpning av konkurrensen med andra stater på nya områden. Nu gäller det att skapa så attraktiva villkor för produktionsfaktorerna att man kan få en ekonomisk balans och en politisk stabilitet. Sådan konkurrens mellan staterna om det internationella näringslivet har i och för sig alltid funnits, men de nya villkoren saknar tidigare motsvarighet.

En allmän hypotes kan vara att skillnaderna i näringslivspolitik och ekonomisk politik mellan de europeiska staterna kommer att minska som en följd av konkurrensen. Ett särskilt problem i denna anpassning är de politiska välfärdssystemen – välfärdsstaterna. Anpassningen av staternas politiska regelsystem och välfärdsproduktion kan visa sig bli intrikat. Kanske väl så besvärligt som jordbrukets avreglering inom EG, vilket förmodligen hittills varit den svåraste nöten att knäcka i arbetet för den inre marknaden. Skattesystemen påverkas, liksom utbildningsväsendet, vägnätet, offentlig upphandling m.m.

Kunskapen i Sverige om de europeiska samhällena är emellertid bristfällig och inom politiken präglad av en nationell stolthet över vad som uppnåtts i det svenska folkhemmet. I en undersökning hösten 1989 visade det sig exempelvis att den dominerande föreställningen bland svenska socialchefer var att den svenska socialpolitiken allmänt är överlägsen välfärdssystemen i Europa – om vilka man säger sig ha liten kännedom! En anpassning av svensk politik till EG ansågs utgöra ett sannskyldigt hot mot välfärden.

Under efterkrigstiden började Sverige framstå som modelland för den avancerade välfärdsstaten. Många stater hade mycket att lära av Sverige. Framgång är svår att bära också i politiken. Resultatet blev en viss ideologisk arrogans gentemot omvärlden. Det svenska folkhemmet hade föga att lära av omvärlden, eller som dåvarande LO-ordföranden Arne Geijer lär ha uttryckt det ifråga om en eventuell svensk EEC-anslutning (1961) – ”Vi kan inte

acceptera att bli bundna vid en reaktionär politik eller till länder i Västeuropa med borgerliga diktaturer”.

Numera är det internationella intresset för den svenska socialpolitiken måttligt och ibland avvisande. En kritisk analys visar även att jämfört med västeuropeiska välfärdsstater är Sverige bra på somligt, men mindre bra på annat.³⁰ Med europeiseringen följer en import av den förhärskande starka uppdelningen mellan stat och samhälle på kontinenten, vilket för det svenska samhället – så intimt förenat med staten – är omskakande. En konsekvens av denna uppdelning är att just välfärdsbegreppet omdefinieras och att välfärdsstaten betraktas som en av flera komponenter i ett välfärdssamhälle. Men förändringarna behöver inte vara så entydiga så att offentlig service upphör och avlöses av privata tjänster. Förändrade relationer mellan privat och offentligt kan likaväl komma att innebära en komplex struktur (privat/offentligt) ifråga om finansiering, reglering och produktion av välfärdstjänster.

Transnationella regioner

En grundläggande politisk uppgift är att integrera samhällsfunktionerna inom det politiska systemets geografiska gränser. Politiska institutioner är metoder för gemensam problemlösning med regelsystem för konflikthantering och beslutsfattande.³¹ Alla riken har emellertid gränsöverskridande processer i form av handel, kulturutbyten, kunskapsflöden och säkerhetsarrangemang. Moderniseringen av samhällena har påtagligt ökat betydelsen av de gränsöverskridande transaktionerna. Den från tid till annan varierande balansen mellan transnationella processer och aktiviteten inom landet sätter skiftande gränser för den politiska handlingsfriheten. Men transnationaliseringen överskrider också regionala och lokala gränser mellan nationalstaterna, med påföljd att de funktionella regionerna vidgats geografiskt.

Den avancerade industristaten med dess centraliserade beslutsfattande och stora företagskoncerner har tidigare dock inneburit påtagliga försvagningar av transnationella regioner. Regionens

styrka är dess geografiska närhet och överblickbarhet och den personkännedom och de sociala nätverk som finns. Denna kännedom förlorades i organisationer och politiska institutioner i en centraliseringsprocess, eftersom styrningen kom från nationella beslutscentra utanför regionen. Vad hjälper det om man lokalt i Malmö har kontakt med entreprenörer i Köpenhamn, om besluten om uppdragen skall fattas i Stockholm utifrån den givna förutsättningen att uppdragstagaren skall finnas i Sverige?

De transnationella regionerna ser ut att få en ny chans i vår tid av två skäl. Det ena skälet är givetvis nedtoningen av nationsgränserna och det europeiska kravet på gränslös konkurrens. Det andra har att göra med decentraliseringen inom beslutshierarkierna i politiken och näringslivet. Gränserna tonas ned, samtidigt som regionala aktörer får större handlingsutrymme.

Frågan är om exempelvis Malmö utgör ett centrum i en region med 300 000–400 000 invånare eller en stadsdel i en transnationell region med 2–3 miljoner invånare? Hur man svarar på frågan ger högst olika utgångspunkter för regional planering och beslutsfattande. Om Malmö är en del av Köpenhamnsregionen är exempelvis brofrågan ett helt avgörande regionalt intresse. Och omvänt, om Malmö i första hand skall ses som ett centrum i Skåne, är en broförbindelse nationella angelägenheter för Sverige och Danmark med vitala inslag av Europapolitik.

Konsekvensen av bestämningen av länkens intressenter är således olika förhållningssätt i Malmöpolitiken. Om bron definieras som en del av ”Scandinavian Link”, upplever sig troligen Malmöborna i första hand bli sittande med transittrafikens miljöföroringar och trängsel. Om den däremot i första hand definieras som en förbindelse länk inom en transnationell Köpenhamnsregion (och utformas därefter), fokuseras de regionala fördelarna ifråga om tillgången till differentierad arbetsmarknad och rikt kulturutbud.

I Malmö-Köpenhamns-exemplet spelar bron en intressant roll som brobyggare i en nygammal skandinavisk stadsregion. Om fördelarna med denna konurbation skall tas tillvara blir det aktuellt att samordna den fysiska planeringen för hela regionen – t.ex.

av infrastruktur och kommunikationer. Det kan också bli aktuellt att samordna den offentliga servicen t.ex. specialistsjukvård och professionell kulturverksamhet. Exemplet illustrerar tesen att investeringar i infrastruktur driver fram nya behov av politiska institutionaliseringar. Det krävs nya institutioner av typen kommunalförbund, ett Örestadsråd eller rentav en innovation i form av en skandinavisk självstyrande region, vilken fungerar i hägnet av europeisk, dansk och svensk jurisdiktion.

I transnationella processer är beslutssystemet tämligen diffust och har låg regelstyrning, med betydande inslag av självorganisering och oklar avgränsning av deltagarna i samspelet. I transnationalisering finns såväl inslag av traditionell internationalisering, som nya samspelelmönster och nya aktörer.³²

Transnationella nätverk

En ny europeisk arena för samhällslivet förutsätter konstruktionen av nya fysiska, ekonomiska och politiska nätverk. Utvecklingen av infrastrukturen, särskilt teknikerna för att förflytta meddelanden, varor och personer har skapat förutsättningar för en ny gränslöshet inom ekonomin. En drivkraft bakom utvecklingen av städerna är behoven av närhet mellan människor, deras anläggningar och verksamheter. En typ av närhet är densamma som täthet och grannskap, en annan kan kallas närhet i transport- och kommunikationsnätverk. En stad rymmer både rumslig täthet och fungerar som nod i nationella och internationella nätverk. I vår tid har transportsystemen omvandlat städerna till vidsträckta stadsregioner där människor dagligen pendlar till arbete och service.

Stadsregionernas position i de stora europeiska nätverken är avgörande för deras framtid. Investeringar i bostäder, stadskärnor och transportsystem är avgörande inslag i modern strukturpolitik för att långsiktigt skapa ekonomisk tillväxt. Företagen bildar komplexa produktionsnätverk över stora geografiska områden och skapar nya organisationsformer – blir "footloose". Arbetskraften blir rörligare och pendlingen sker över allt större avstånd och över-

skrider ofta de administrativa gränserna. Ekonomin – och mera allmänt de sociala samspelen – och miljön blir sålunda allt mindre territoriellt definierade och allt mer gränsöverskridande och nätverksorienterade. I mötet mellan den till det geografiska området bundna politiken och den flexibla nätverksorienterade ekonomin uppstår nya politiska spänningar. Ett exempel på transnationella produktionsnätverk är ASEA-Brown-Boveri. I detta fall är produktionen organiserad på ett sådant sätt – ofta genom fusioner mellan företag – att verksamheten bedrivs i flera länder så att koncernen kan manipulera försöken att utöva styrning och beskattning från nationalstaternas sida. I motsats till det regionala problemet går det att lösa denna fråga för nationalstaterna genom europeisk lagstiftning, där företag under vissa betingelser definieras såsom lydande under särskilda lagstiftningar och beskattningsformer.

Transnationella identiteter

Den mest framträdande arenan för idégemenskaper är nationalstaten med dess nationella identitet och kultur, nationella idérörelser och i flera fall långa historiska tradition. Nationalromantiken – skapandet av fosterländskheten med konservativa förtecken – utgjorde en viktig komponent i 1800-talets bildande av nationalstater i Europa. De europeiska politiska institutionerna har inte i samma mening nått en legitimitet i en genuint europeisk identitet och kultur i vår tid – även om det förvisso inte saknas exempel på euroromantik och euroidentitetsprojekt.³³ Det är i mötet med andra kulturer – t.ex. den arabisk-muslimska – som paneuropeismen kan mejslas fram. Den kulturella mångfald som kännetecknar dagens Europa är förankrad i stabila och tröga nationella identiteter.

Mot nationalismen stod tidigt en hel provkarta av andra föreställningar. Många s.k. nationalstater formerades egentligen som multinationella territorialstater med betydande inslag av regioner med olika nationella identiteter – t.ex. Spanien med Baskien. De

regioner som inte lyckades bilda egna nationalstater har i många fall på olika sätt konfronterat den förhärskande nationalismens indelning – med regionalism, ibland förstärkt med terrorism. Selskiftets arbetarrörelser hade en stark internationalistisk orientering. Konflikten mellan arbete och kapital sågs som viktigare än den mellan nationer. Tydligast kommer motståndet mot nationalismen till uttryck i det kommunistiska manifestet där den kommunistiska visionen förutsatte ett bortvittrande av nationalstaterna.³⁴ I anarkismen fick statsmotståndet sin yttersta frontlinje.

Transnationella regioner innebär ett svårlost institutionellt problem. Regionen hamnar någonstans mellan nationalstaterna och den europeiska nivån. Å ena sidan utgör regionen bara delar av vissa nationalstater, och å andra sidan täcker den bara en marginell del av den europeiska nivåns territorium. Samtidigt vore det historielöst att se transnationella regioner som nya fenomen, eftersom det i många fall handlar om traditionsrika kontaktmönster och regionala identiteter i nuvarande gränsbygder. Sådana transnationella regioner kännetecknas av att under historiens gång antingen ha bytt nationalstatstillhörighet flera gånger i samband med krig eller på olika sätt delats av territorialstaterna. Den gemensamma historien yttrar sig bl.a. i en transnationell regional identitet och kultur, regionala språk eller dialekter, och täta sociala nätverk över gränserna. Men tiden läker sår och det kan antagas att ju längre tillbaka i historien som regionen tillhörde en annan stat eller var enad, desto svagare är banden. Tidsskalan är dock tämligen trög i sammanhanget och de aktuella måtten handlar om flera århundranden. Nationalstaten har inte sett sådana regionala egenskaper som en resurs, utan snarare som ett hot mot den nationella enheten och har ofta på olika sätt aktivt motarbetat en transnationell integration. I Sverige är det närmast Skåne (Danmark), Jämtland (Norge) och Tornedalen (Finland) som kvalificerar i sammanhanget. Försvenskningen av Tornedalen och förtrycket av Tornedalsfinskan är näraliggande exempel på statlig politik i dessa regioner.

Teorier om europeisk integration

Nationalstatens anpassning till nya europeiska politiska institutioner är sålunda komplexa och konfliktfyllda processer. De teoretiska relationerna mellan nationalstater, geografiska gränser, horisontell integration inom produktionen, utbyggnaden av de fysiska nätverken och kommunikationerna, folklig identitet, federala institutioner, transnationella kulturutbyten och kontakter har ägnats stor forskarmöda i integrationsforskningen under efterkrigstiden. På ett praktiskt politiskt plan har utbildats handlingsmönster och tankefigurer vilka delvis kommit att sammanfalla med den akademiska analysen. Här intresserar jag mig särskilt för federalism och funktionalism, vilka utgör globala idéer som kommit att få stor betydelse i västra Europa.

I den klassiska *federalismen* ses politiken som det sammanhållande elementet i ett samhälle och den politiska hierarkin som integrerande kraft inom vars ramar de värdeskapande processerna äger rum.³⁵ Federalism innebär sammansmältning av nationer som uppger (en del av) sin suveränitet och skapar en förbundsstat med överstatliga auktoritativa politiska institutioner. I federalismen är konflikten, snarare än sammanfallande ambitioner, spelplanen för det politiska handlandet. Syftet är att skapa enhet och samtidigt bevara mångfalden. ”Det federala systemet utgör en barriär mot central despotism både genom staternas autonomi och deltagandet av staterna i den federala styrelsen”.³⁶ Federalismens allmänna utgångspunkter stämmer väl överens med den s.k. realistiska skolan i studiet av internationell politik, genom betoningen av staterna som de handlande aktörerna. I princip finns det inte någon begränsning i storleken på de federala systemen, vilket framgår exempelvis vid en jämförelse mellan Schweiz och USA.

Motinstansen till federationen som mål för internationellt politiskt samarbete utgörs av *konfederalismen*. Detta synsätt är en sammanfattning av ambitionerna att utveckla det internationella samarbetet på ett sätt som tillgodoser de inblandade staternas intresse av att bibehålla suveräniteten. Beslut i gemensamma institutioner kan inte verkställas mot medlemsstaternas vilja. Det

föreligger med andra ord en vetorätt för de deltagande nationalstaterna. Norden utgör ett klassiskt exempel på hur konfederalism kan användas för att skapa integration mellan samhällen genom parallella nationella program.

I en översikt över förbundsstaterna skrev den svenske statsvetaren Herbert Tingsten under krigsåren på 1940-talet:

Överallt framstår emellertid som karakteristiskt för utvecklingen, att förbunden kommit till stånd först efter långvariga slitningar och svåra uppgörelser, men att de efter sin tillkomst inom kort tätt sig såsom nödvändiga resultat av vissa objektiva faktorer och så gott som generellt godtagits utan tvekan eller opposition. Den federationsprincip, som på förberedelsens stadium av många betecknas som opraktisk och fantastisk, har i stat efter stat efter förverkligandet ansetts naturlig och ofrånkomlig.

(1942 s.174)

I Tingstens federalistiska analys ingick enbart västliga förbundsstater. En analys av exempelvis Sovjetunionen (USSR), vilken inbegriper ett antal annekterade nationer, kan dock inte genomföras på samma sätt som ifråga om Schweiz. Tingstens slutsats var dock att utrikespolitiska förhållanden alltid spelat stor roll för uppkomsten av federationer – ”i synnerhet ett mer eller mindre direkt hot från främmande makters sida”³⁷ – och han nämner som exempel bl.a. USA kontra England/Europa och Kanada kontra USA. Politisk integration har setts som ett sätt att lösa staternas säkerhetsproblem.

De gynnsamma förutsättningarna för federationer har, enligt Tingsten främst varit av tre slag:

- Ett sammanhängande, ofta klart avgränsat territorium.
- Stora och obestridliga utrikespolitiska och ekonomiska fördelar.
- En gemensam kulturtradition och ett gemensamt språk.

Huruvida Tingstens kriterier var fullständiga och också kan tillämpas på vår tids förhållanden kan ifrågasättas. Det är intressant

att notera att kriterierna i stort sett överensstämmer med analysen av suveränitetsproblemet ovan. Tingsten utgick emellertid från nationalstaten som enhet, och det "sammanhängande territorium" som åsyftades bestod av konfigurationer av nationalstater med gemensamma säkerhetspolitiska intressen. I modern analys är denna utgångspunkt kontroversiell, och ofta betonas nödvändigheten av att analysen även måste inkludera nationella och transnationella regioner.

Tingsten betonade däremot på ett modernt sätt funktionella aspekter rörande såväl produktionsnätverk som idégemenskaper.

Utifrån dessa kriterier kan konstateras att det europeiska integrationsprojektet, Europeiska gemenskapen (EG), bäst uppfyller den första punkten. EG utgör ett geografiskt sammanhängande territorium, även efter en eventuell vidgning till länder i EFTA och östra Europa.

Beträffande den andra punkten om gemensamma europeiska intressen vilade integrationsprocessen länge på utrikespolitiken. Ett enat Europa med gemensamt säkerhetsarrangemang skulle ge ett historiskt bidrag till freden mellan länder som gång på gång varit indragna i förödande krig med varandra. Den utrikespolitiska fördelen var uppenbar under efterkrigstiden. Under senare år har fokus hamnat på Europas roll på den globala scenen, där de i och för sig stora europeiska staterna ofta framstått som alltför små enheter för att kunna göra sig gällande. De ekonomiska fördelarna av integrationen har efter hand framstått som allt viktigare.

Tingstens tredje kriterium om idégemenskapen är problematiskt. Ett utmärkande drag och en styrka i Europa är kulturell mångfald och språkförbistring. Det finns många uppfattningar om huruvida Europa kan anses ha en gemensam kulturtradition och vad den i så fall innehåller. Det mest generella svaret torde dock vara att Europa representerar en kulturtradition med stark prägel av protestantisk etik och individualistisk liberalism.³⁸ Samtidigt finns i vår tid en Europaromantik som för tankarna till 1800-talets nationalromantik, vilken beredde vägen för uppkomsten av nationalstaterna. Huruvida euroforin, de nya europeiska medierna och den allt tydligare konflikten mellan muslimska och

kristna sfärer kan främja framväxten av en europeisk identitet återstår att se.

På det språkliga området kan konstateras att engelskan numera är det viktigaste europaspråket inom de flesta områden. Den ekonomiska och politiska utvecklingen i Tyskland och tyskans frammarsch gör emellertid att engelskans ställning som ledande språk inte är helt självklar. Fortfarande får väl också franskan ses som konkurrent om språktiteln, i varje fall från Bryssels horisont.

Även om vissa stater formellt är federationer kan de i praktiken avlägsna sig från detta styrelseskick. Tingsten konstaterar att krig och kriser tenderar att stärka de federala institutionerna och att "det är ingen stark överdrift att påstå att under förra världskriget flertalet federationer, såsom Förenta staterna, Schweiz och Kanada, provisoriskt förvandlades till enhetsstater" (1942 s.180). Orsaken var att det federativa systemet var alltför komplicerat för att kunna praktiseras i kritiska situationer.

Funktionalismen har djupa historiska rötter och tydliga anti-statliga inslag. Nationalstaten ses som hinder för social och ekonomisk kreativitet samt som orsak till internationella konflikter. Tonvikten i integrationsanalysen ligger på självorganiserade sociala och ekonomiska nätverk samt på kunskap och teknokrati.³⁹

Funktionalisterna betraktar världen som olyckligt uppdelad i självcentrerade stater, vars grundläggande rivalitet emellanåt blosar upp i krig. Den fredliga lösningen är därför att bygga upp sociala och ekonomiska nätverk vilka kan skapa ett internationaliserat samhälle. När staterna blir sammanvävda med varandra minskar risken för krig. Kontinental integration, som exempelvis europeisk integration, ses negativt: "Själva föreställningen om en sluten regional union är en motsägelse i förhållande till den historiska europeiska idén".⁴⁰

Inte desto mindre har den funktionalistiska analysen blivit ett viktigt inslag i föreställningarna om regional integration. Betoningen på nätverken som grund för integrationen gör att funktionalisterna undviker politiska konfliktfrågor. Man tänker sig att integrationen skall åstadkommas genom att frågor av gemensamt intresse löses på teknisk-administrativ väg. Politiskt kontroversiell-

la frågor förvandlas därmed till tekniska spörsmål som kan lösas harmoniskt, i kraft av kunskapsutvecklingen och det ömsesidiga beroendet.⁴¹

För Mitrany var internationella organisationer typiska integrationsaktörer för samordning och standardisering rörande exempelvis järnvägen, posten, flyget, skeppsfarten, radion etc. Grundprincipen var att organiseringen skulle ske specifikt för enskilda opolitiska aktiviteter och utformas med hänsyn till de speciella förutsättningarna. I slutändan skulle nationalstaterna bli federativa i kraft av sakernas tillstånd. Funktionalismen kan därför betraktas som en skiss till en ny världsordning, där nationalstaterna upplöses och medborgarnas lojaliteter och krav ges transnationella uttryck. I grunden utgick Mitrany från gruppteorin av den typ som Arthur Bentley en gång utvecklade (1908).

För federalisterna är funktionalisternas idéer om spontan integration en illusion. Många federalister ser också negativt, eller med tveksamhet, på försök att gradvis integrera stater. Nationalstaten uppfattas som ett historiskt misstag som ger spelrum för odemokratiska och oligarkiska element i nationella partisystem, men som kommer att ersättas av federala statsformer i framtiden.⁴²

Syntesen mellan federalismen och funktionalismen finns i den s.k. *neo-funktionalismen*, vilken varit den dominerande integrationsteorin sedan 1950-talet.⁴³ Profilen är mera statsvänlig än hos funktionalismen, och politiska institutioner betraktas som viktiga integrationsfaktorer. Föreställningen är att när vissa sektorer i suveräna stater integreras genom att ställas under gemensam kontroll, så inleds en process i vilken politiska partier och intressegrupper tenderar att dras in. För att ett sådant engagemang skall uppkomma, måste sakfrågorna vara betydelsefulla och kontroversiella, men inte så kontroversiella att vitala intressen hos staterna omedelbart berörs, eller så att den politiska eliten upplever att dess maktställning eller direkta intressen är allvarligt hotade. Det finns tydliga inslag av politiska konsensusideal i neo-funktionalismen. Samhället är självreglerande och pluralistiskt och dess enhet vilar på anpassning till accepterade normer. De politiska institutionerna innehåller procedurer för beslutsfattande och utför styrning. Sta-

ternas tvångsmakt har en undanskynd position.

Krav formuleras av partier och lobbygrupper, vilka ses som de betydelsefullaste bärarna av värden och ideologier och vilkas opposition, identitet och samstämmighet avgör framgången eller misslyckandet för en transnationell ideologi. Inledningsvis är denna aktivitet en ny faktor i den nationella politiken. Överstatliga regionala institutioner ges mera makt och uppgifter från medlemsstaterna som svar på denna politiska påtryckning. Neo-funktionalismen hävdar att de politiska kraven, förväntningarna och lojaliteterna hos partierna och intressegrupperna gradvis kommer att omorienteras i riktning mot de nya beslutsinstitutionerna. De federala institutionerna svarar på kraven och blir den drivande politiska kraften i regionen. Detta är "den expansiva logiken i integrationen", eller med andra ord den s.k. spill over-effekten.⁴⁴ Skapandet av EEC efter Kol- och stålunionen sågs sålunda som ett uttryck för styrkan i integrationshypotesen.⁴⁵

Samhällsvetenskapliga teorier måste betraktas i ett historiskt perspektiv. I varje epok gäller specifika historiska förutsättningar som också präglar den vetenskapliga analysen. Teorier som idag betraktas som ointressanta var kanske inte felaktiga i förhållande till den politiska verkligheten när de formulerades. Det finns inga tidlösa strukturer och processer i politiken. När verkligheten ändras i grunden måste också analysinstrumenten hänga med. Den mest fundamentala samhällsförändringen har att göra med den sociala differentieringsprocessen och den tekniska utvecklingen. Det politiska samordningsbehovet i moderniseringsprocessen orsakas av att komponenterna blir flera och mera autonoma.

De olika integrationsskolorna är starkt präglade av sina tids-epoker. I den tidiga federalismen var staterna de utslagsgivande aktörerna och integration uteslutande en fråga om överstatliga institutioner. I sekelskiftets funktionalism var det gränsöverskridande intressegrupper och politiska partier som sågs som de viktigaste aktörerna. Internationalism uppfattades nära förbunden med internationella intresseorganisationer. I neo-funktionalismen finns en större flora av aktörer, där utöver intressegrupper och partier, även ingår stater.

De olika vetenskapliga teorierna om politisk integration skiljer sig åt, beroende på vilken struktur som anges som viktigast för regional integration. I den funktionalistiska traditionen ligger tonvikten på s.k. strukturell integration genom de transnationella nätverken, i federalismen på politisk integration genom nationalstaterna, i neo-funktionalismen på ett visst samspel mellan nätverk och stater.

Teorierna skiljer sig även ifråga om integrationsmål. Federalism handlar om politiska processer syftande till federationer. Funktionalism har en betydande otydlighet när det gäller målen, eftersom antalet aktörer med skilda mål är så stort. Möjligen kan man hävda att funktionalismens centrala mål är att avskaffa nationalstaten till förmån för diffusa andra strukturer – ej nödvändigtvis europeiska utan gärna globala.

I den amerikanske forskaren James Rosenaus analys spelar den nya informationsteknologin och framväxten av transnationella företag en viktig roll. Rosenau ser en dynamik i samspelet mellan stater och internationella nätverk, där den nya förutsättningen är att komplexiteten i kunskapssamhället är större än nationalstater kan kontrollera och styra. De nya spelreglerna handlar därför om en ny informell auktoritetsstruktur, där dominansrelationer spelar mindre roll och ömsesidigt erkännande och förhandlingar är viktigare.

Den regionala integrationen har sin bakgrund i de centraliserande processer som finns inbyggda i komplexiteten hos transnationella frågor, vilket länkar samman målsättningar hos staterna och får regeringar att samarbeta för att vinna kontroll över dem.⁴⁶ Integrationssträvandena i Europa kan, utifrån denna föreställning, sålunda ses som ett politiskt-institutionellt svar på nätverkens sammanvävande av kontinenten – ett försök att åstadkomma politisk kontroll över ”faktisk integration”.

Under andra hälften av 1800-talet – närmare bestämt efter Tysklands enande 1870 – ändrade det internationella politiska systemet karaktär. Under 1900-talet har det blivit ett löst bipolärt system, med världen uppdelad i supermakternas allianser och intressesfärer, men där åtminstone en av allianserna inte är hierarkiskt ord-

nad och där alliansfria stater och internationella organisationer som FN spelar en viktig roll. Framväxten av detta bipolära system var en viktig orsak till skapandet av såväl Kol- och stålunionen som EG, vilket vållat vissa problem i utvecklingen av integrationsteorier. Den pågående disintegrationsprocessen i östra Europa samtidigt med fördjupad integration i västra Europa minskar det bipolära systemets betydelse för skeendet i Europa. Mycket talar för att den ekonomiska och teknologiska konkurrensen mellan världsdelar under de närmaste decennierna kan spela samma integrativa roll som tidigare militär-politiska allianser.

Europas väg

Den globala ekonomiska och tekniska utvecklingen ger stöd för tanken på att det råder ett konkurrensförhållande mellan särskilt Japan, USA och Europa. Kontinenten synes ha gemensamma intressen på det globala planet. Moderniseringen av ekonomierna har samtidigt inneburit att de europeiska staternas omvärldsberoende har ökat – särskilt inom Europa. Sammantaget har utvecklingen inneburit en påtaglig förstärkning av incitamenten för mellanstatligt samarbete och politisk integration. De aktuella politiska strävandena i västra Europa bygger på att nationerna har gemensamma intressen.

Utvecklingen av nationalstatens anpassning och den politiska integrationen har starkt samband med Europas väg. Vilken allmän rörelseriktning har de strukturer till vilka anpassningen skall ske? Den allmänna förväntningen synes vara att integrationen i EG kommer att både fördjupas och breddas under kommande decennier. Vilket djup som eftersträvas varierar dock mellan olika aktörer, liksom uppfattningen om vilka stater som bör accepteras som medlemmar – i den mån de ansöker om medlemskap. För att förenkla situationen kan två huvudriktningar ifråga om förskjutningar tänkas – den ena går mot bildandet av United States of Europe (USE), medan den andra innebär en återgång till självständiga nationalstater.

Frågan kan ställas vilka faktorer som förstärker den aktuella utvecklingen mot USE, respektive hotar att destabilisera den utvecklingen så kraftigt att integrationsprocessen faller sönder? Jag väljer att här koncentrera mig på konflikter, snarare än på politiska målsättningar. Motsättningar i förhållande till omvärlden stärker alltid sammanhållningen i politiska system. Det finns flera och stora källor till sammanhållande yttre tryck på Europa. På kort sikt framstår den globala konkurrensen i förhållande till Japan och USA/Kanada som viktig. På längre sikt blir troligen förhållandena till den alltmer folkrika tredje världen källa till stort yttre tryck – inte minst om motsättningen förstärks av fundamentalistiska ickekristna tros läror. Inom Europa utgör sammanvävningen i produktionsnätverk och regioner ett sammanhållande kitt, liksom den protestantiska etiken och den politiska liberalismen.

Destabiliseringen kan ske efter flera linjer. En viktig del av legitimiteten i den europeiska ligger i föreställningen om sambandet mellan integration och ekonomisk-tekniskt framåtskridande. Om Europa går in i en djup ekonomisk depression kan fördelarna med integrationen te sig mindre än dess nackdelar. Destabiliseringen kan ske även vid ekonomisk framgång när exempelvis en viss nation förlorar i konkurrenskraft och inte lyckas komma tillrätta med situationen. Om resultatet blir hög arbetslöshet, snabb utflyttning av företag, kapital och kvalificerad arbetskraft är det uppenbart att de inhemska politiska processerna står inför en betydande utmaning i sin euro-orientering. Det är sannolikt i detta perspektiv som EG:s satsningar på stora regionala strukturfonder främst skall ses.

En annan destabilisering kan orsakas av hög rörlighet hos stora folkgrupper. Folkvandringar har alltid utgjort betydande hot mot politisk stabilitet. Om folkvandringar leder till att staterna skapar nya administrativa murar längs sina gränser, attackeras grundvalen för de europeiska politiska institutionerna.

En ytterligare hotbild är att Europa för överskådlig tid kännetecknas av betydande skillnader i levnadsnivå mellan öster och väster, söder och norr. Fattigdomsklyftor innehåller politisk sprängkraft och de politiska spänningarna kan utgöra ett hot mot

sammanhållningen – antingen de fattiga miljöerna utgör en del av EG eller står utanför.

Suveränitet och arenaskiftet

Suveräniteten hos ett politiskt system avser dess förhållande till andra politiska system i omgivningen, liksom den politiska styrelsens principiella överhöghet över samhället inom det egna territoriet. I båda dessa avseenden sker stora, historiskt unika, förändringar i vår tid. För att förstå och förklara arenaskiftet mellan nationalstat och en ny europeisk politisk struktur krävs en ny integrations-teori.

Integrationsteorier har emellertid visat sig vara problematiska i två avseenden. För det första är det notoriskt svårt att avgöra huruvida utsagorna avser mål eller processer. Innebär integrationsanalyser att forskare studerar vägen mot en Europeisk förbundsstat, eller är det fråga om studier av intrikata samspel över nationsgränser, vars totala färdriktning är en öppen affär?

För det andra är det bekymmersamt att avgöra huruvida politiska integrationsprocesser är determinerade eller uttryck för fria politiska val. Det finns en stark lockelse i eleganta deterministiska teorier, vilka föreskriver lagbundenhet och öde. Vetenskapligheten i en teori får större tyngd om teorin visar sig äga förmåga att förutsäga utvecklingen – även om teorin själv varit ett element i processen.

Dessa teoretiska problem har bidragit till att integrationsteorierna också kunnat tjäna som politiska program. I den politiska logiken ligger att det är en fördel om föreslagna åtgärder kan motiveras såsom varande ”nödvändiga” och ej valbara och därigenom ges en vetenskaplig legitimering. I samspelet mellan deterministiska ekonomer och strategiskt tänkande politiker får därför integrationsteorier en speciell innebörd. Gemensamt för skolorna är därför att de utgör sällsamma blandningar av politiska utopier, politiska handlingsprogram och vetenskapliga analyser.

Den politiska demokratin förutsätter att det politiska väljandet

är reellt och meningsfullt. Om politiken i sina huvuddrag är ödesbestämd eller i vart fall avgörs av icke-politiska processer undermineras grunden för det demokratiska statskicket. Det många analytiker vill betrakta som politiska nödvändigheter handlar i regel om politiska målkonflikter. I den nationella politiken gäller det att ständigt definiera det nationella intresset i omvärldsrelationerna. Under vissa förutsättningar härskar synsättet att ekonomisk tillväxt är viktigare än nationellt oberoende – att modernisering är överordnad suveränitet. Det gäller exempelvis synen på framväxten av transnationella produktionsnätverk och utländska företags fusioner med eller uppköp av inhemska företag. Om de allmänna omständigheterna – ytterst arenavillkoren – förändras kan dock definitionen av det nationella intresset förskjutas på ett sådant sätt att det nationella oberoendet sätts före den ekonomiska utvecklingen.

De s.k. politiska nödvändigheterna är med andra ord fast förankrade i förhandenvarande arenor, snarare än till målkonflikten som sådan.

En arena fungerar som allmän och varaktig politisk ram för samhällslivet. På kort sikt kan en arena betraktas som en konstant, som en trög struktur som fungerar som bas för de snabba processerna i samhället. Men tiden hinner även ikapp arenan i form av strukturella obalanser mellan processer som arbetar med olika tidsskalor. Sådana spänningar kan småningom utlösas i dramatiska arenaskiften. I sådana situationer blir villkoren för mänskligt samspel plötsligt osäkra och sannolikheten för politiska eruptioner ökar. Arenarevolutionen ger stort utrymme för nya idéer, nya aktörer och nya kombinationer av fenomen.

I själva skiftet mellan arenor ligger således mycket politiskt sprängstoff och betydande samhällsliga risker. Något invariant och stabilt – låt vara allt sämre fungerande – överges till förmån för något som ännu ej funnit sin form och sitt innehåll. En teoretisk möjlighet är dock att den stabila nationalstaten så småningom kan efterträdas av en stabil europeisk ordning.

Noter

1 Jfr Gellner, 1983; Giddens, 1985.

2 Lipset, Seymour M. & Rokkan, Stein, "Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments", i Lipset, Seymour M., *Consensus and Conflict* (New Jersey 1985: Transaction Books).

"At (one) end of the territorial axis we would find strictly local oppositions to encroachments of the aspiring of the dominant elites and their bureaucracies: the typical reactions of peripheral regions, linguistic minorities and culturally threatened populations to the pressures of the centralizing, standardizing, and "rationalizing" machinery of the nation-state. At the (opposite) end of the axis we would find conflicts not between territorial units *within* the system but over the control, the organization, the goals, and the policy options of the system *as a whole*. These might be nothing more than direct struggles among competing elites for central power, but they might also reflect deeper differences in conceptions of nationhood, over domestic priorities and over external strategies.

Conflicts along the (functional) axis cut *across* the territorial units of the nation. They produce alliances of similarly situated or similarly oriented subjects and households over a wide range of localities and tend to undermine the inherited solidarity of the established territorial communities. At (one) end of this dimension we would find the typical conflict over short-term, or long-term allocations of resources, products and benefits in the economy: conflicts between producers and buyers, between workers and employers, between borrowers and lenders, between tenants and owners, between contributors and beneficiaries. At this end the alignments are specific and the conflicts tend to be solved through rational bargaining and the establishment of universalistic rules of allocation. The farther we move toward the (opposite) end of the axis, the more diffuse the criteria of alignment, the more intensive the identification with the 'we' group, and the more uncompromising the rejection of the 'they' group. At the end of the dimension we find the typical 'friend-foe' oppositions of tight-knit religious or ideological movements to the surrounding community." (s. 123–24).

3 Marek St. Korowicz skriver exempelvis: "Sovereignty of a state is the supreme power over its territory and inhabitants, as well as its independence of any external authority" (1959).

4 Jfr Alan James' analys (1986).

5 Den holländske juristen och filosofen Hugo Grotius (1583–1645) är en av pionjärerna inom den internationella rättens område, särskilt med boken *De jure belli ac pacis* (Om krigets och fredens rätt, 1625). Grotius var f.ö. Sveriges ambassadör i Paris från 1634.

6 För en översyn av nätverksbegreppets innebörd se Karlqvist (red), 1990.

7 Se M.J. Tooley's kommentarer i översättningen av Bodin (1967) s. xiv.

8 F.H. Hinsley definierar exempelvis suveränitet som "the idea that there is a final and absolute authority in the political community" (1968 s. 1). Ett liknande begrepp är suzeränitet vilket härstammar från de latinska begreppen *susum* och *sursum* och betyder överordnad. Det användes för att karakterisera det hierarkiska förhållandet mellan länsherrar och vasaller. (de Jouvenel, 1957 s. 171).

- 9 Bedömningen av huruvida de grekiska stadsstaterna var suveräna stater varierar dock. Den amerikanske statsvetaren Robert Dahl använder t.ex. i en aktuell analys begreppet suveränitet om de grekiska stadsstaterna (1989 s. 17). En engelsk forskare som David Held tar avstånd från denna tillämpning av begreppet (1989 s. 216–217).
- 10 Det är illustrativt att Gustav Vasa valde valspråket *Omnis potestas a Deo est* (All makt är av Gud).
- 11 Nordin, Svante et al., 1990 s. 19.
- 12 Ögruppens invånare avböjde emellertid det generösa erbjudandet och valde att istället inkorporeras i Australien.
- 13 Möjligen kan likartade tendenser urskiljas i Nordamerika mellan USA och Kanada, liksom i nordöstra Asien.
- 14 Jfr Cecchinirapporten *The European Challenge 1992 – The Benefits of a Single Market* (Wild wood House 1988, även SNS Förlag 1988) där EG-kommissionens president Jacques Delors formulerade sig på följande sätt i förordet: "The countries of the European Community needed a common objective which could raise their sights above daily routine problems and thereby concentrate their energies. It was for this reason that my colleagues and I in the Commission proposed to the Heads of State and Government and to the European Parliament that we should create a truly unified economic area in Europe by 1992. This large market without frontiers, because of its size and because of the possibilities that it offers for scientific, technical and commercial cooperation, gives a unique opportunity to our industry to improve its competitiveness. It will also increase growth and employment and contribute to a better balance in the world economy." Liknande idéer utgör grunden för de globala GATT-förhandlingarna.
- 15 Jfr *Gemensam säkerhet: Ett program för nedrustning*. Rapporten från Den oberoende kommissionen för nedrustnings- och säkerhetsfrågor [under ordförandeskap av Olof Palme] (Stockholm 1982: Tidens Förlag). "Att erkänna den gemensamma säkerheten som övergripande princip för ansträngningarna att minska krigshotet, begränsa rustningarna och slå in på nedrustningens väg innebär principiellt att konfrontationen kommer att ersättas av samarbete för att lösa intressekonflikter." (s. 25)
- 16 Karl W. Deutsch var tjeckisk medborgare av tysk nationalitet.
- 17 Jfr *Vår gemensamma framtid*. Rapport från Världskommissionen för miljö och utveckling under ordförandeskap av statsminister Gro Harlem Brundtland (1987) (Stockholm 1988: Prisma/Tiden).
- 18 Francis Fukuyama, policyanalytiker vid US State Department, publicerade sommaren 1989 en artikel "The End of History" i tidskriften *The National Interest* som blev upprinnelsen till en omfattande debatt. Jfr även Fukuyamas inlägg i *Dialouge* 1990:3 "The 'End of History' Debate".
- 19 För Johan Galtung var det i början av 1970-talet uppenbart att EG syftade till att göra världen eurocentrisk. "Med femhundra års försprång i fråga om vetenskap och forskning framför de dominerade folken ligger det i EG:s makt att etablera världsomfattande ekonomiska kretslopp, med en arbetsfördelning som är lika gynnsam för EG som under någon kolonial period. EG kan arrangera ekonomiska transaktioner så att forskning, finansiering, administration och några av de mest forsknings- och kapitalintensiva uppgifterna utförs i Västeuropa, medan

- utvinning av råvaror, arbetsintensiv produktion, produktion efter beprövade ritningar och huvuddelen av konsumtionen förläggs på annat håll. På annat håll – det betyder framför allt i Tredje världen och de socialistiska länderna.” (s. 200) I senare skrifter har Galtung modifierat sin uppfattning.
- 20 Jfr analysen i Bilaga 9 till *Långtidsutredningen 1990* ”Tillväxt och miljö – en studie av målkonflikter” av Lars Bergman.
- 21 Detta är också utgångspunkten för den studie som initierats av Bertelsmann Foundation i Västtyskland och som leds av statsvetaren Werner Weidenfeld vid Universität Mainz.
- 22 Jfr analysen i SOU 1990:34 *Stadsregioner i Europa*, SOU 1990:33 *Urban Challenges*, samt SOU 1990:32 *Staden*.
- 23 Jfr EG-kommissionens rapport, 1992, *The European Social Dimension* (1988).
- 24 Jfr Gidlund, Gullan, 1991. *Partiernas Europa* (kommande). Se även Hansson & Stenelo, 1990.
- 25 Jfr Gidlund & Gidlund, 1989.
- 26 Jfr Gidlund 1986; Gidlund et al, 1988, SOU 1990:32.
- 27 Tingsten, 1942 s. 178.
- 28 Det bör noteras att karaktären av Tysklands enande skiljer sig avsevärt från den europeiska enhetsprocessen. För DDR handlade det om att underordna sig en given och ej påverkbar politisk-ekonomisk struktur. I Europa kan samtliga inblandade stater hävda att de deltar i konstruerandet av de nya europeiska institutionerna.
- 29 Jfr Lane 1977.
- 30 Therborn, 1987.
- 31 Petersson, 1989 s. 123.
- 32 För att karakterisera den nya regionala makten har t.ex. Lars-Göran Stenelo föreslagit begreppet *transsuveranitet* (1990 s. 329 f.). Med hänsyn till suveranitetsbegreppets doktrinhistoria förefaller en sådan terminologi ge felaktiga associationer, varfor det kan vara lampligare att använda autonomibegreppet.
- 33 Jfr Lisbeth Lindeborgs uppsats ”European Identity as a Cultural Objective” i Gidlund & Törnqvist, (red), 1990 s. 17–60. ”Hat das geistige Europa abgedankt? . . . The question is justified. For there is no doubt about it: as compared to its economic self-confidence contemporary western Europe is suffering from a weak consciousness in regard to its cultural identity . . . Thus when the Common Market and other European organizations were being created it was easier to feel uninhibited about down-to-earth economic topics than about matters concerning a common cultural identity. Lately, though, we observe a change of mind: there is a growing awareness of, even a search for, a European identity, a cultural consciousness.” (s. 29).
- 34 Citat ur Kommunistiska manifestet: ”Kommunisterna hava vidare forebratts att vilja upphäva fäderneslandet, nationaliteten. Arbetarna hava intet fädernesland. Man kan icke fråntaga dem, vad de icke hava . . . De nationella avsöndringarna och motsatserna mellan folken försvinna mer och mer redan med bourgeoisiens egen utveckling, med utvecklingen av handelsfriheten, världsmarknaden, likformigheten i den industriella produktionen och de härav beroende levnadsförhållandena. Proletariatet skall låta dem försvinna ännu mer.” (s. 41–42).
- 35 Ett banbrytande verk i federalismen ar ”The Federalist Papers” skrivet av bl.a.

- James Madison och George Washington vid den amerikanska revolutionen.
- 36 Harrison, 1974 s. 55, förf. övers.
- 37 Tingsten 1942 s. 176.
- 38 I boken *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda* 1934/1988 sökte Max Weber visa hur protestantismen främjade uppkomsten av det kapitalistiska produktionssystemet.
- 39 En av funktionalismens moderna förgrundsgestalter är David Mitrany med bl.a. verket *A Working Peace System* från 1943.
- 40 Mitrany 1943 s. 126, förf. övers.
- 41 ”Genom att anförtro en auktoritet med en viss uppgift, med därtill hörande erforderlig makt och medel, så överförs en smula suveränitet från den gamla auktoriteten till den nya; och ackumuleringen av sådana mindre överföringar kommer så småningom att medföra en kodifiering av den egentliga makten . . . (Sådana överföringar skulle) . . . överlagra politiska skiljelinjer med en allt större väv av internationella aktiviteter och organ, i vilka och genom vilka, intressena och livet i alla nationer skulle gradvis integreras.” (Förf. övers., Mitrany 1943 s. 31, 35).
- 42 Jfr Kohr 1957; Nigoul 1968.
- 43 En av neo-funktionalismens främste företrädare är statsvetaren Ernst B. Haas, som 1958 publicerade boken *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces* och år 1964 *Beyond the Nation-State*.
- 44 Jfr Harrison, 1974 s. 76.
- 45 ”Erfarenheten av Kol- och stålunionen har frambringat en teori om internationell integration” (Förf. övers., Haas 1964 s. xii).
- 46 Rosenau 1988 s. 360.

Litteratur

- Bentley, Arthur F., *The Process of Government* (Chicago, 1908).
- Bergman, Lars, *Tillväxt och miljö – en studie av målkonflikter* (Bilaga 9 till Långtidsutredningen 1990).
- Bodin, Jean, *Six Books of the Commonwealth* (Oxford: Basil Blackwell, 1576/1967).
- Brundtland-kommissionen, *Vår gemensamma framtid* (Stockholm: Prisma/Tiden, 1988).
- Cecchini, Paolo, *The European Challenge 1992: The Benefits of a Single Market* (Wildwood House, 1988) sv. övers. *Europas inre marknad 1992*. (Stockholm: SNS Förlag, 1988).
- Commission of the European Communities, *1992: The European Social Dimension* (Bryssel: ECSC-EEC-EAEC, 1988).
- Dahl, Robert A., *Democracy and Its Critics* (New Haven and London: Yale University Press, 1989).
- Deutsch, Karl W., *The Analysis of International Relations* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1968).
- Dollinger, Philippe, *The German Hansa* (London and Basingstoke: Macmillan and Co Ltd, 1970).

- Egeberg, Morten, "Den offentlige politikens internasjonalisering – noen utviklingstrekk og perspektiver" i Olsen, Johan P. (red.) *Politisk organisering* (Oslo: Universitetsforlaget, 1978).
- Eklund, Niklas & Östhol, Anders, *Politik över gränser* (CERUM & Institutet för framtidsstudier, European Networks 1991:1).
- Fukuyama, Francis, "The 'End of History' Debate", (*Dialogue* 1990:3).
- Gidlund, Janerik & Törnqvist, Gunnar, (red.) *European Networks* (CERUM & Institutet för framtidsstudier, European Networks 1990:2).
- Galtung, Johan, *EG – den nya supermakten* (Stockholm: Prisma, Det nya samhället nr 11, 1973).
- Gellner, E., *Nations and Nationalism* (Oxford: Basil Blackwell, 1983).
- Giddens, Anthony, *The Nation-State and Violence* (Cambridge: Polity Press, 1985).
- Gidlund, Janerik, *Fria ämbetsverk eller självständiga kommuner: Strategier för morgondagens offentliga sektor* (Stockholm, FRN-Framtidsstudier, 1986).
- Gidlund, Janerik et al., *Periferins renässans: Lokala framtider och Sveriges omvandling* (Stockholm: Allmänna Förlaget, 1988).
- Gidlund, Gullan & Gidlund, Janerik, *Storstadens partier och valdeltagande 1948–88* (SOU 1989:68).
- Haas, Ernst B., *The Uniting of Europe* (Stanford, California: Stanford University Press, 1958).
- Haas, Ernst B., *Beyond the Nation-State* (Stanford, California: Stanford University Press, 1964).
- Hansson, Göte & Stenelo, Lars-Göran (red.), *Makt och internationalisering* (Stockholm: Carlssons, 1990).
- Harrison, Reginald J., *Europe in Question* (London, 1974).
- Held, David, *Political Theory and the Modern State* (Oxford: Basil Blackwell, 1989).
- Hinsley, Francis H., *Sovereignty* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986).
- Hobbes, Thomas, *Leviathan, or the Matter, Form and Power of Commonwealth, Ecclesiastical and Civil* (London: 1651).
- James, Alan, *Sovereign Statehood: The Basis of International Society* (London: Allen & Unwin, 1986).
- de Jouvenel, Bertrand, *Sovereignty: An Inquiry Into the Political Good* (Cambridge: Cambridge University Press, 1957).
- Keohane, Robert O. & Nye, Joseph S., *Power and Interdependence: World Politics in Transition* (Boston, 1977).
- Keohane, Robert O., *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1984).
- Keohane, Robert O., (red.), *Neorealism and Its Critics* (New York: 1986).
- Kohr, C.L., *The Breakdown of Nations* (London, 1957).
- Korowicz, M.St., *Introduction to International Law: Present Conceptions of International Law in Theory and Practice* (Haag, 1959).
- Krasner, Stephen D., (red.), *International Regimes*, (Ithaca, NY, 1983).
- Lane, Jan-Erik, "Some theoretical notes on institutional autonomy", *Statsvetenskaplig tidskrift*, 1977:4.
- Lipset, Seymour M. & Rokkan, Stein, "Cleavage structures, Party Systems, and Voter Alignments", i Lipset, Seymour M., *Consensus and Conflict* (New Jersey:

- Transaction Books, 1985).
- Locke, John, *Two Treatises of Government*, 2. uppl., (Cambridge: Cambridge University Press, 1693/1970).
- Långtidsutredningen, *Svensk ekonomi och Europaintegrationen* (Bilaga 2–5 till LU 90, 1989).
- Machiavelli, Niccolo, *Fursten* (1532).
- Marx, Karl & Engels, Friedrich, *Det kommunistiska manifestet* (Stockholm: Tiden, 1848/1968).
- Mitrany, David, *A Working Peace System* (London: Royal Institute of International Affairs, 1943).
- Morgenthau, Hans J., *Politics Among Nations* (5. uppl., New York, 1973).
- Nierop, Tom, "Macro-Regions and the Global Institutional Network 1950–1980", *Political Geography Quarterly*, Vol. 8, Nr 1, January, 1989:43-65.
- Nigoul, C., "La crise de la société politique", *L'Europe en formation*, 100, 1968 Juli: 5–8.
- Nordin, Svante et al., *Statsmakt och suveränitet* (Stockholm: SNS Förlag, 1990).
- Karlqvist, Anders, (red.), *Nätverk: Teorier och begrepp i samhällsvetenskapen* (Stockholm: Gidlunds, 1990).
- Olson, Mancur, *Nationers uppgång och fall* (Stockholm: Ratio 1984).
- Palmekommissionen, *Gemensam säkerhet: Ett program för nedrustning* (Stockholm: Tiden, 1982).
- Proposition 1987/88:66. *Sverige och den västeuropeiska integrationen*.
- Rokkan, Stein, *Stat, nasjon, klasse* (Urval av B. Hagtvedt, Oslo, 1987).
- Rosenau, James N., "Patterned Chaos in Global Life: Structure and Process in the Two Worlds of World Politics", *International Political Science Review*, 1988 Vol. 9:327–364.
- Rousseau, Jean Jacques, *Du Contrat Social* (Harmondsworth: Penguin Classics, 1762/1982).
- SOU 1990:32, *Staden*.
- SOU 1990:33, *Urban Challenges*.
- SOU 1990:34, *Stadsregioner i Europa*.
- Tingsten, Herbert, *Samtidens förbundsstater* (Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag, 1942).
- Urwin, Derek W., "Germany: From Geographical Expression to Regional Accommodation" i *The Politics of Territorial Identity*, Rokkan, Stein & Urwin, Derek W., (red.) (Beverly Hills, 1982).
- Utrikesutskottets betänkande 1987/88:24.
- Waltz, Kenneth, *Theory of International Politics* (Reading, MA, 1979).
- Weber, Max, *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda* (Stockholm: Argos 1934/1988).
- Weidenfeld, Werner, *Europäische Defizite, europäische Perspektiven – eine Bestandsaufnahme für morgen* (Gütersloh, 1988).
- Viner, Jacob, *The Customs Union Issue* (New York: Carnegie Endowment, 1950).
- Wildavsky, Aaron, *Speaking Truth to Powers* (Boston, Mass.: Little, Brown & Company, 1979).

I serien *Studier & Debatt* har tidigare utkommit

Jörgen Westerståhl & Folke Johansson

Svensk kärnkraft efter Tjernobyl. En undersökning av expertåsikter, massmedier och folkopinion. 1987

Gunnar Hambræus

Strövtåg i högteknikens lustgård. 1987

Eskil Ekstedt & Roger Henning

Statsmakt på mellanhand. Globalisering och lokal mobilisering. 1988

Olof Bolin, Ewa Rabinowicz, Niels von Zweigbergk

Åkerfällan – Energiskog ingen lösning. 1988

Scott Fosler

Ålderschocken – exemplet USA. 1989

Gunnar Hambræus

Gott sätt vid styrelsebordet. 1989

Jan Wallander

Effektivitet, legitimitet och delägarskap. 1989

Nils Elvander & Rolf Gustavsson

EG – Integration och suveränitet. 1989

Göran Arvidsson (red)

Företagsledares recept för sjukvården. 1990

Jörgen Westerståhl & Folke Johansson

Vad har hänt med kärnkraftsopinionen? 1990

Hans Esping & Aira Filppa

Privatisera arbetsskadeförsäkringen? 1990

Marian Radetzki

Tillväxt och miljö. 1990

Evert Gummesson

Yuppiesmusk eller ledarskapets förnyelse? 1990

Europa integreras och gamla strukturer faller sönder. Levnadsförhållanden, attityder, livsstilar förändras. Städer och regioner utvecklar nya förbindelser. Ekonomi och näringsliv präglas på sina håll av dynamisk omvandling, på andra håll av stagnation. Expansionen frestar på miljö och resurser.

En ny arena för samhällslivet växer fram. Hur den ser ut vet vi ännu inte. Vad i förändringen är tillfälligt och vad går på djupet? Denna bok är ett försök att besvara den frågan. Den spänner över vida kunskapsområden och långa historiska perioder. Dess ena studie skildrar den europeiska identiteten som formats under två tusen år av växlingsrik historia. Den andra studien handlar om en politisk struktur i Europa som vi vant oss vid att betrakta som suverän och stabil: nationalstaten.

Författarna formulerar här ett övergripande idéhistoriskt och politiskt perspektiv på den aktuella omvandlingen i Europa.

Janerik Gidlund är t.f. professor vid statsvetenskapliga institutionen vid Umeå universitet, *Sverker Sörlin* är fil. dr och lektor i idéhistoria vid Umeå universitet.

ISBN 91-7150-405-2

9 789171 504050

SNS
FÖRLAG